

॥ मन्त्रब्राह्मणटीकाभूमिका ॥

ध्यायं ध्यायं विश्वरूपं चारं चारं सुरोर्मिरः ।
मन्त्रसञ्जीवनीं पठे श्रीसत्यव्रतः सामगः ॥ १

अथैतद् मन्त्रं' नाम ब्राह्मणं प्रपाठकद्वयात्मकं खलु साम-
येदीयम् । कौषुमानां श्रुत्येतेनो यावन्ति कर्माणि विहितानि, तेषु
प्रयोक्तव्यानां प्रायः सर्वेषां भेद मन्त्राणां भेद एतौ मन्त्रूपेव ।
अथो पिच मेतत् - यदेतादृशबहुप्रयोजनोपस्थापि अन्यस्य नैकं
पुस्तकं मपि दृष्टं मयाच विस्तृते यद्भि । अन्यत्राप्यस्य विरलप्रचार
एव । विशुद्धी व्याख्यानधन्यसास्य कथिवाद्यापि प्रकाशितं उप-
सभ्यते । तदेतत् सर्वं मालोप्यात्र पुस्तकबाहुल्यसिद्धये बोधसौकर्या-
पादनाय घेदं टेषगिरा वङ्गभाषयापि यथामतिं व्याख्याणः
समस्तं प्रकाशयामि । इत्त । पूर्वं युगाडसिन्धुमितयाकाऽरम्भे-
ऽपीत्य भव प्रकटितं मेतन्मयेव ; परं तदि गुणविष्णुभट्टादिमताशु-
रुतव्याख्यानयुतं मिति मन्त्रं भ्रमपूर्णं मतोऽभूत्तन्नापायित्यतस्त-
दनुतापनिवृत्तयेऽद्यैव यत्रो द्वितीयः ।

ब्राह्मणश्चेतत् सर्ववेदभाष्यकारस्य भगवतः सायणाचार्यस्य
नये कौषुमशास्त्रोपेपु पठन् । तद्यादि तत्कृतायां प्रौढब्राह्मण-
भाष्यभूमिकायान् - "अथो हि ब्राह्मणपन्थाः प्रौढं ब्राह्मणं मादि-

मम् । पङ्क्तिंशाख्यं द्वितीयं स्यात् ततः सामविधिर्भवेत् ।
 चाप्येव दैवतं चैव मन्त्रं वीपनिषत्ततः । संहितोपनिषद् वंशो
 यस्या अष्टावित्तीरिताः ॥” — इति । अस्मन्मते तु प्रतिशाम् मिकेक
 मेव ब्राह्मणम् , तथा च, यथा शाकलानां मैत्रेयम्, वालसने-
 यिनां शतपथम्, तैत्तिरीयाणां तैत्तिरीयकम्, शौनकिनां शोप-
 थम्, तथैव कौद्युमानां ताण्ड्य मित्येक मेव ; किञ्च यथा शतपथं
 नाम ब्राह्मणं मन्त्रि चत्वारिंशद्ध्यायात्मकम्, सामवेदीयेनानेनापि
 तथैव भवितव्यम् । तथाच यदुक्तं षड्विंशत्यं द्वितीय मिति,
 तच्च तस्येव प्रोटस्य षड्विंशत्याध्यायपञ्चकमात्मम् ; न तु ब्राह्म-
 णान्तरम् । तदेव कौद्युमशाखीयब्राह्मणस्य श्रौतकर्मविधायक
 त्रिंशद्ध्यायात्मकं आद्योऽंशः प्रोट मिति प्रसिद्धं स्वीकार्यः ।
 यद्युक्तं षष्ठत्वेन मन्त्रं वीपनिषदिति, तच्च नामगप्रसिद्धिविरुद्ध
 मेव , न हि कोऽपि सामगो मन्त्रं व्यवहरति उपनिषदिति,
 नापुरपनिषदं मन्त्रं मिति । वस्तुत एकस्यैव कौद्युमब्राह्मणस्य
 द्वितीयो भागः सम्प्रथो गम्यते मन्त्रीपनिषदोर्मेघनेन ; तथाद्या-
 ध्यायद्वयात्मकं मन्त्रम्, तृतीयाद्यध्यायाष्टकन्तूपनिषदिति प्रसिद्धं
 सामग्रेषु । तथाचैव गृह्यमन्त्रीपनिषदयोऽन्तर्भागो ब्राह्मणस्य
 तस्य सम्प्रथो दशाध्यायात्मकः । इत्थं श्रौतगृह्ययोर्हृद्योरध्यायानां
 सङ्गलनया चत्वारिंशद्ध्यायात्मकं कौद्युमब्राह्मणं सम्प्रथते यथा
 यत् । दृश्यते चैव मैत्रेयस्य ब्राह्मणस्याद्यो भागः श्रौतविधिपूर्णं ,
 द्वितीये तु प्रथमं गृह्यमन्त्राः समान्नाताः तदुत्तरं उपनिषदिति ।
 दृश्यते चैवं शतपथस्यापि ब्राह्मणस्याद्यो भागः श्रौतविधिपूर्णं ,
 द्वितीयस्यन्यविध एवेति । दृश्यते चैव तैत्तिरीयस्यापि, ब्राह्मण-
 स्याद्यो भागः श्रौतविधिपूर्णं , द्वितीये तु गृह्यमन्त्रा उपनिषदिति ।

आद्यवेदिकानां मध्ये व मेव भवितव्यम् ; शीघ्रमिति सुद्विगन्ध-
यश्च मसमप मेवेति मन्वामहे । 'ताण्डि'-नाम्ना महर्षिणा प्रका-
शितं रचितं चैतत् सर्वं मतएवेतत् ताण्ड्यमिति व्यपदिशति ;
छान्दोग्यमिति समाख्या त्वस्य सिद्धेयं, सामवेदीयानां छन्दो-
गत्वप्रसिद्धेः । तदित्यं ताण्ड्यमितिस्थानस्य ब्राह्मणस्यैव द्वितीय-
भागीयाद्याध्यायदयात्मकं यत् प्रसिद्धं मन्त्रब्राह्मणमिति, तदे-
वेतत् सञ्ज्ञोचयितुं मेव प्रबन्धः ।

एव महत्तुभान्तिविधिरूपं महत्तुब्राह्मणमपि न मन्वान्तरम् ;
अपि सायणनिर्दिष्टस्य पञ्चाध्यायात्मकस्य द्वितीयस्य षड्विं-
शाख्यस्य,—अस्यदशिमस्य त्रिंशदध्यायात्मकस्य प्रौढनामकस्य
छान्दोग्यायभागस्य, अन्तिम एवाध्यायः ; यथा च प्रसिद्धान्येव
शतपथब्राह्मणान्तर्भूतान्यग्निब्राह्मणादीनि ।

ननु प्रतिशास्त्रं भेदकं भेदं ब्राह्मणं भ्युपगन्तव्यं चेत् साम-
विध्यादीनां का गतिरिति ? अत्र ब्रूमः,—अस्तु तेषां मनुब्राह्मणत्व-
मिति ; सङ्गच्छेत च तथा “अनुब्राह्मणादिभिः (४. २. ६२.)”—
इत्येतत्पाणिनीयसूत्रस्योदाहरणम् ; अन्यथा शिरो नास्ति शिरो-
व्यथेतिवत् सूत्रं तदानर्धकं भेदं व्रजेत् ; कापि अनुब्राह्मण-
अन्यादर्शनात् । निदानसूत्रादावपि यदुपात्तं मनुब्राह्मणं नाम,
तदप्येतदभिप्रायेणैवेति । अतएव च ब्राह्मण्यवगोष्ठिः श्रूयते
ह्यर्पणे (१. १.) “अथापि ब्राह्मणं भवति”—इति ।

मन्वाणां ऋषिच्छन्दोदैवतविनियोगास्त्यवश्यं भ्युपेयाः ।
तथाहि शासनम्—“यो ह या अविदिताभिश्चन्दोदैवतब्राह्मणेन
मन्त्रेण याजयति याध्यापयति वा म्वाणुं वच्छेति गर्शं वा
पयति प्र वा मीयते प्रापीयान् भवति (आ० ब्रा० १. १.)”—

इत्यादि । अतोऽत्र सर्वत्र ऋष्यादिबोधनाय च नूनं यत्नं कर्तव्यम् ।

यस्य मन्त्रस्य य प्रकाशको रचयिता वा स एव तस्य ऋषि-
रिति व्यपदेशभाग् भवति , मन्त्रब्राह्मणश्रुतमन्त्राणान्तु प्रायः
सर्वेषां रचयितारः प्रकाशयितारो वा अनिश्चये इति प्राचीनैरपि
तेषां मेक एव परमेशो प्रजापति , परमेश्वर एवेति यावद्व्यपि त्वेन
कल्पित इत्यनुभूयते , प्रकाशयिष्यते च तथेह प्रथममन्त्रव्याख्या
नारम्भे एवैकत्र ।

प्रार्थनीयतया, वर्णनीयतया व्यवहरणीयतया वा यत्
किञ्चनोपास्यम्, तत्सर्वं भव देवतेति व्यपदिश्यते , तथैवेह सर्वत्र
बोधयिष्यते च । दैवतविचारस्तु विशिष्यते ज्ञातव्यमेतत् मत्स्य्यादिते
टीकाटीप्पन्यायान्विते यास्त्रीये निरुक्ते, मत्कृतानुवादसङ्घिते
सभाष्ये दैवतानुवादेषु, मत्कृतस्य वैदिकसमालोचनस्य देवता-
शीर्षकाध्याये चेक्षणीयम् ।

मन्त्रब्राह्मणीयमन्त्रास्तु प्रायः सर्व एव गोभिलीयसूत्रानुसारेण
गृह्ये कर्मणि विनियोज्यन्ते भवन्तीति सर्वतैवात्र व्याख्यानारम्भेषु
यथायथा सूचयिष्यन्ते सङ्घे तात्पर्यैर्गोभिलीयसूत्राणि च ।

छन्दांसि च तथा तत्र सर्वत्र व्याख्यानारम्भेष्वेव ज्ञापयिष्यन्ते,
परं नैव तानि सर्वाण्येव गुणवित्पुमहाद्यनतिप्राचीनव्याख्यातृ
मतानुगानि भविष्यन्ति , अपि भविष्यन्त्येव मदनुसन्धानमूल-
कानि तद्विरुद्धान्यपीति , तदुभयो पक्षयो कतरो ज्यायामिति
छन्दशास्त्रदर्शिभिः पक्षपातशून्यैर्धर्मद्विरेव विचारणीयम् । तद्वि-
चारसाहाय्याय चेह वैदिकछन्दशास्त्रनिष्कर्षरूपाणि कतिचित्
छन्दसंकाण्डाणि च दर्शयामः । तथाहि—

[५]

(क)

छन्दांसि ०	अतिच्छन्दांसि ०	विच्छन्दांसि ०
१ गायत्री २४	अतिजगती ५२	कृतिः ८०
२ छण्डिक् २८	मकरी ५६	प्रकृतिः ८४
३ अनुष्टुप् ३२	अतिमकरी ६०	आकृतिः ८८
४ वृत्तौ ३६	अष्टिः ६४	विकृतिः ९२
५ यङ्क्तिः ४०	अत्यष्टिः ६८	सङ्कृतिः ९६
६ त्रिष्टुप् ४४	धृतिः ७२	अतिकृतिः १००
७ ऊरुत्तौ ४८	अस्तिधृतिः ७६	उत्कृतिः १०४

(ख)

छन्द. -- गायत्री छण्डिक् अनुष्टुप् वृत्तौ पङ्क्तिः त्रिष्टुप् जगती

आर्षी	२४	२८	३२	३६	४०	४४	४८
द्विधी	१	२	३	४	५	६	७
आसुरी	१५	१४	१३	१२	११	१०	९
प्राजापत्या	८	१२	१६	२०	२४	२८	३२
याज्ञुषी	६	७	८	९	१०	११	१२
साम्नी	१२	१४	१६	१८	२०	२२	२४
आर्षी	१८	२१	२४	२७	३०	३३	३६
वाङ्मौ	३६	४२	४८	५४	६०	६६	७२

(ग)

छन्दांसि	विराट्	त्रिष्टुप्	गुडा	भूरिक्	खराट्
गायत्री	२२	२३	२४	२५	२६
छण्डिक्	२६	२७	२८	२९	३०
अनुष्टुप्	३०	३१	३२	३३	३४
वृत्तौ	३४	३५	३६	३७	३८
यङ्क्तिः	३८	३९	४०	४१	४२
त्रिष्टुप्	४२	४३	४४	४५	४६
जगती	४६	४७	४८	४९	५०

अतिच्छन्दोविच्छन्दसोरप्येव नैष विराडादयः समूहाः ।

पङ्क्तिप्रत्ययचराया ऋचः स्वरानुगायत्रीच्छन्दो निर्णय सुत
विराहुषिक् छन्द इत्याद्याशब्दानिरासायोक्तं पिङ्गलेन “आदितः
सन्दिग्धे (३. ६१.)”—इति । तथाच सन्दिग्धच्छन्दस्को भन्ने
आदिपाददर्शनादेव छन्दोनिर्णयः कर्तव्य इति च तत्रार्थः ।
तदेवं यद्यादिपादो गायत्र्याः स्यात् तर्हि स मन्त्रो स्तराड-
गायत्रीच्छन्दस्क एव, यद्यादिपाद् उष्णिहः स्यात्, तर्हि स मन्त्रो
विराहुषिक्छन्दस्कः । एवं सर्वत्र ।

(घ)

१ अथ गायत्रीच्छन्दः प्रथमम् ।

८-८-८=२४	त्रिपाद् गायत्री
६-६-६-६=२४	चतुष्पाद् ”
७-७-७=२१	पादनिचृत् ”
६-८-७=२१	अतिपादनिचृत् ”
८-८-६=२४	नागो ”
६-८-८=२४	याराहो ”
६-७-८=२१	वर्द्धमाना ”
८-७-६=२१	प्रतिष्ठा ”
६-६-७ = १८	हृषीयसी ”
१२-८ = २०	द्विपाद्विराट् ”
११-११-११ = ३३	विराट् ”
६-७-११ = २४	उष्णिग्गर्भा ”
७-६-७ = २०	अतिनिचृत् ”
५-५-५-५=२०	} पदपङ्क्तिः ”
(पट्कथौकः) ५-५-५-५-६=२६	
५-५-५-४=१८	
७-१०-७=२४	यवमधरा ”
८-४-८=२०	पिपीलिकमध्या ”
५-६-६-६=२४	महुमती ”
६-८-८=२२	ककुत्सती ”

(६)

२ अणिक्छन्दो द्वितीयम् ।

८-१२-८=२८	ककुवणिक्
१२-८-८=२८	पुरवणिक्
८-८-१२=२८	परोवणिक्
७-७-७-७=२८	चतुष्पादणिक्
११-१२-४=२७	अद्भुगिराः ,,
११-११-६=२८	तनुमध्या ,,
५-८-८-८=२८	अनुष्टुब्गर्भा ,,
८-५-८-८	} २८ पिपीलिकमध्या ,,
८-८-५-८	

(७)

३ अनुष्टुप्छन्दस्तृतीयम् ।

८-८-८-८=३२	चतुष्पादनुष्टुप्
१२-१२-८=३२	छतिः ,,
८-१२-१२=३२	त्रिपात् ,,
१२-८-१२=३२	पिपीलिकमध्या ,,
५-५-५-५-५-६=३१	महापदपङ्क्तिः ,,
८-१२-८-३०	कविराट् ,,
८-१०-१३=३२	मष्टा ,,
१०-१०-१०=३०	विराट् ,,
१०-१०-११=३१	,, ,,

[८]

(छ)

४ वृहतीच्छन्दस्तुथम् ।

८-८-१२-८=३६	पथ्या वृहती न्यङ्कुसारिणी ,,
८-१२-८-८=३६	
८-८-८-१०=३६	उरोवृहती ,
१२-८-८-८=३६	उपरिष्ठाद् वृहती
८-८-८-८=३६	पुरस्ताद् वृहती
१०-१०-८-८=३६	चतुष्पाद् ,,
	” ”
१२-१२-१२=३६	ऊर्ध्ववृहती .
	महावृहती
	सतोवृहती
८-१०-१०-८=३६	विष्टारवृहती
१२-८-१२=३४	पिपीलिकमधरा ,,
८-८-११-८=३६	विषमपदा ”

(ज)

५ पङ्क्तिच्छन्दः पञ्चमम् ।

१२-८-१२-८=४०	सत पङ्क्तिः
८-१२-८-१२=४०	विपरीता ,,
८-८-१०-१०=४०	आस्तारपङ्क्ति
१२-१२-८-८=४०	प्रस्तारपङ्क्ति
८-११ १२-८=४०	विष्टारपङ्क्ति
१०-८-८-१२=४०	अस्तारपङ्क्ति
५-५-५-५=२०	अघरपङ्क्ति

इय मियाक्षरपङ्क्तिनाम कात्यायनमते षट्पङ्क्तिर्गायत्री ,
 छलायुधमते त्वेषा ५-५=१० इत्य दशाक्षरात्मिकैवेतिष ।

५-५-५-५-५-५-५-५=४० अल्पग पङ्क्ति
 ५-५-५-५-५=२५ }
 ४-६-५-५-५=२५ } षट्पङ्क्ति
 ८-८-८-८-८-४० षष्ठा ,,
 १०-१०-१०-१०=४० चतुष्पदा ,,

(क)

६ त्रिटुप् छन्द पठम् ।

११-८-८-८-८=४३ पुरोव्योति त्रिटुप्
 ८-८-११-८-८=४३ मध्येव्योति ,,
 ८-८-८-८-११=४३ उपरिटाञ्जरोति ,,
 ११-११-११-११=४४ चतुष्पाद ,,
 १२-१२-११-११=४४ }
 ११-११-१२-१२=४४ } ऋ, ॠ, ॡ, ॢ, ॣ, ।, ॥
 १२-११-१२-११=४४ } ऋ, ॠ, ॡ, ॢ, ॣ, ।, ॥
 ११-१२-११-१२=४४ } ऋ, ॠ, ॡ, ॢ, ॣ, ।, ॥
 १०-१०-१२-१२=४४ अभिसारिणी त्रिटुप्
 ८-८-१०-११=३८ विराटस्थाना ,,
 १०-१०-८-११=४० ,, ,,
 ११-११-११-८=४१ विराट्कृपा ,,
 १२-१२-१२-८=४४ न्योतिपती ,,
 ८-८ ८-८-१२=४४ मद्दाष्टदती ,, ६
 ८-८-१२-८-८=४४ यममध्या ,,
 १०-१०-८-८=४४ षट्क्षराक्षरा, विराटपूर्वा च

[१०]

(ज)

० जगतीच्छन्दः सप्तमम् ।

८-८-८-८-८-८=४८	षट्पदी जगती १
१२-१२-१२-१२=४८	षट्पदाद् ,,
१२-८-८-८-८=४४	पुरोन्वाति ,,
८-८-१२-८-८=४४	मधेऽन्योतिः ,,
८-८-८-८-१२=४४	उपरिटाज्जोतिः ,,
८-८-८-१२-१२=४८	महासतोहृदतो ,,
८-८-७-६-१०-८=४८	महापठति ,,

अत्र सर्वत्र मन्वीषु स्तृष्ठा-पदं विहायैव छन्दो निर्णेतव्यम् ; गोमित्रीयादिविनियोजकस्त्राद्यनुसारत एव तत्पदस्य हेयोपा-
देयत्वेन मन्त्रानपयवत्वसिद्धान्तात् । एवं यस्य कस्य च मन्त्रस्य
यथाकथमपि ऋक्त्वे भिन्ने ऋजुष्टेन व्यपदेशाद्यन्याय्य एव ;
द्वैषोत्वादिच्छन्दोत्पत्त्याना वेद्यर्थापत्तेरिति दिक् ।^१

यथाविधिमन्त्रीधारणशक्तिर एव कालेषु फलान्युत्पद्यन्त
इति वादिना अपि मलेकुठारन्यायेन प्रयोक्तव्यमन्त्राणा मर्द्दबोधो-
ऽतिप्रयोजनीय इत्यभुरपेव एव , प्रामाणिकपरैर्वेदाङ्ककर्तृभिरस-
क्तधैवोक्तेरन्यथा मन्त्रार्थपरपत्याना अपार्थतापत्तेरिति । तथाहि
त्रिंशत्तद्वचनम् —

“गोति शीघ्रो शिर कम्पो तथा लिखितपाठकः ।

अनर्घप्रोत्पत्कण्ठय पठेते पाठकाधमा” — इति ॥

‘गोती’ षड्देशीयदुर्गामाहात्म्यपाठकाना मिव स्वेच्छा-

^१ भरद्वाजपदेन लिख्यं षड् कित्तु भोपयन्ता, तत्र शीघ्रवादापत्तम्, षट्पाठकारिय
दृष्टराशतेवैवासा जगतीलसिद्धे, षड्श्लोकजगतीमध्यागच्छथामाशापणेति दिक् ।

शुभारत एव भगवन्नीकादीनपि गायन् पाठकारी ; 'लिखित-
पाठक.' यो हि नैव गुरुमुखाधीतविद्यः । निरुक्तग्रन्थे तु
प्रथमाध्यायस्य षष्ठपादोयप्रथमादिषष्ठचतुष्टये श्रुतिप्रमाणानि
दर्शयन्नेवाद्यज्ञानार्थज्ञयोः श्रुतिनिन्दे प्रतिपादिते विस्तरयः ;
ततश्चैतत् किञ्चिदुहरामीह । तथाहि —

“* * * अथापि ज्ञानप्रशंसा भवत्यज्ञाननिन्दा च ॥१
स्याखरयन्धारहारः किलामुद्धीत्य वेदं न विजानाति योऽर्थम् ।

योऽर्थज्ञ इत् सकलं मद्र मश्रुते नाक मेति ज्ञानविधूतपाप्मा ॥

यद् गृहीत मविज्ञातं निगदेनैव शृण्वते ।

अनग्नाविव शक्नेधो न तज्ज्वलति कर्हिचित् ।

* * * ॥ २ ॥” — इति ।

पातञ्जलि महाभाष्येऽप्युक्तं मेव मेव । तथाहि पञ्चशायाम् —

“इमानि च भूयः शब्दातुशासनस्य प्रयोजनानि ।

* * * यद्धीत मविज्ञातं * * *

तस्मादनर्थकं माधिगीषहीत्वर्ष्यं व्याकरणम्” — इति ।

अतएव मन्वाणा मनुष्ठानानुष्मारकत्व नपि निर्णीत मीमांसा-
दर्शने । तथाह्यधिकरणमालायाः प्रथमाध्यायस्य द्वितीयपादोय-
चतुर्थाधिकरणे प्रथमवर्षकम् —

‘मन्वा उरुप्रथस्त्रेति किं महष्टैकहेतवः ।

यागेषूत पुरोडाशप्रथनादेष भासकाः ।

ब्राह्मणेनापि तद्गामान्मन्वाः पुण्येकहेतवः ।

न तद्गानस्य दृष्टत्वाद् दृष्टं वर रुदृष्टतः ॥” — इत्यादि ।

तदेवं सर्वथैव प्रतिपद्यते मन्वाणा मर्थज्ञानेऽप्यवग्रं यति-

तव्य मिति; तत एवैतद् व्याख्यानं सप्रयोजन मित्येतेनैवाभिषेक-
सम्बन्धावप्याख्यातावित्यलं पङ्कवितेन ।

अथ न ज्ञायते क्रियमाणं मिदं व्याख्यानं भवत्याख्यानं वा
प्रतिपत्त्यति ? वेदार्थस्त्वतिसूक्ष्मोऽहन्तु सूक्ष्मः सूक्ष्मधीश्च ; अपि
स्मर्यते चैवं नैरुक्तत्रयोदशे —

“स्यैवं विद्या श्रुतिमतिबुद्धिः,

तस्यास्त्रपसा पार मीषितव्यम्”— इत्येवमादि ।

मनुसंहितायां ब्रह्मचारितपोलक्षण मप्यभिहितम्—

“वेदाभ्यासो हि विप्रस्य तपः पर मिधीष्यते ।

आ ह्यैव स नखाग्नेभ्यः परमं तप्यते तपः ।

यः स्वस्वपि द्विजोऽधीते स्वाध्यायं शक्तितोऽन्वहम्”॥ इत्यादि ।

तादृशं तपस्तु गुरुणानुमतोऽह मप्यधरं यथाशक्ति ब्रह्म-
चर्यं, परं कथं मनुगच्छेयं ममास्ति तत्प्रभाषो न वेति ? एता-
दृशाशङ्काकलितचित्तस्यापि मे प्रवृत्तिः “न संशय मनारुह्य
नरो भद्राणि पश्यति”— इति विष्णुशर्मणोवचनात् ; तदत्र सप्र-
तिपातं याचे ‘सन्तः सन्धवलम्बनम्’— इति । अत्रामि चैतद्
भट्टकुमारिलवचनम्—

“आगमप्रवणयाह’ नापवादः खलत्रपि ।

न हि सद्वर्तना गच्छन् खलितेष्वपीयते ।”— इति शम् ।

॥ परिच्छेदसूची ॥

अथ प्रथमः प्रपाठकः	१	अथ द्वितीयः प्रपाठकः	८३
प्रथमखण्डः	१	प्रथमखण्डः	८३
द्वितीयखण्डः	१३	द्वितीयखण्डः	८३
तृतीयखण्डः	२४	तृतीयखण्डः	१०३
चतुर्थखण्डः	३२	चतुर्थखण्डः	११३
पञ्चमखण्डः	३८	पञ्चमखण्डः	१२८
षष्ठखण्डः	५२	षष्ठखण्डः	१४४
सप्तमखण्डः	६८	सप्तमखण्डः	१५६
अष्टमखण्डः	७८	अष्टमखण्डः	१५८

॥ सविषयमन्त्रसूची ॥

अग्निपर्युष्णमन्त्रः	१	आपहायणीमन्त्राः	८३-८५
अग्निस्थापनमन्त्रः	६४	आचमनीयसङ्घणमन्त्रः	१६४
अर्घ्यापदणमन्त्रः	११४	आश्रयुजीमन्त्रः	८६
अर्घ्यार्धधेनुबन्धनमन्त्रः	१५८	इन्द्रियापचारमायीमन्त्रौ	१६, १०
अर्घ्यणीयीपवेशनमन्त्रः	१६०	उत्तरवियाङ्गमन्त्राः	२४-३१
असन्नपनीदनमन्त्राः	१२८-१३६	उपनयनमन्त्राः	५४-६५
अश्नाक्रामणादिमन्त्राः	१३-१८	ऋणहोममन्त्रः	११३

क्रिमिपातनमन्त्राः	१५६-१५८	प्रपद्मन्त्रः	११६
गर्भाधानमन्त्रौ	३६	बध्वन्तरोद्यादिमन्त्राः	४-१२
गवानुमन्त्रणमन्त्रः	१६६	भग्नमनःसन्धागमन्त्रः	१२२
गोपालनमन्त्राः	७८-८२	भूमिलपमन्त्रः	११३
गौमीक्षणमन्त्रौ	१६५	मधुपर्कयज्ञमन्त्रः	१६४
चतुर्थीहोममन्त्राः	३२-३५	मधुपर्कप्राग्नमन्त्रः	१६५
चूडाकरणमन्त्राः	५२-५४	मांसाष्टकामन्त्राः	८५-१०३
जातकर्ममन्त्रौ	४४, ४५	मांसाष्टकायाहमन्त्राः	१०३-११०
ज्ञातिकर्ममन्त्राः	२	मूर्धाघ्राणमन्त्राः	४
दण्डस्थापनमन्त्रः	१५५	यगःकर्ममन्त्राः	१३०-१४०
नवयज्ञमन्त्राः	८६-८२	वगोकरणमन्त्रौ	१४८, १४८
नामकरणमन्त्रौ	४८	वातुयागमन्त्रः	१४४
निष्क्रामणमन्त्राः	४५-४०	विरूपाक्षमन्त्रः	११०-१२१
पण्यहोममन्त्रः*	१५०	विद्यापनीदनमन्त्रः	१५४
पथिलप्यमन्त्रः	१४८	विष्टरग्रहणमन्त्रौ	१६१
परिसमूहनमन्त्राः	११३-११५	श्रवणाकर्ममन्त्राः	८३-८५
पशुस्रक्षयनमन्त्रः	१२२	श्रवणाथहायणमन्त्राः	१४५-१४७
पाचिग्रहणादिमन्त्राः	१८-२३	समावर्त्तनमन्त्राः	६८-७७
पादप्रघालनमन्त्राः	१६२, १६३	सायंप्रातःकाम्यहोममन्त्रौ	१५४
पादापेक्षणमन्त्रः	१६२	सौमन्तोयवनमन्त्रा	३८-४२
पापरीगादिभयनाशनमन्त्रः	१२०	सुवाणौकरणमन्त्रः	१४८
पार्थिवकर्ममन्त्राः	१२३-१२६	सोपनीहोममन्त्रौ	४३, ४४
पुंसवनमन्त्रौ	३०, ३८	स्रक्षयनमन्त्राः	१४१-१४२
पूर्णहोममन्त्राः	१५१-१५४	हस्ताभियोगमन्त्रः	१११

॥ मन्त्रप्रतीकसूची ॥

अमृतये समिध माहापे	६५	अमृतस्य पौत्रमर्त्या	१०
अम्नावग्निसरति	८७	अभिभागोऽसि सर्वस्मिन्	१२५
अग्निं क्रव्याद मङ्गलम्	३	अभूयो दूतो हविषो	१०८
अग्निः प्राश्रातु प्रथमः	८१	असोसि प्राण तद्वत्	८०
अग्निरेतु प्रथमो	७	अथ मूर्जावतो हृद्य.	१८
अग्निवातुचन्द्रसूर्याः	३५	अर्घमण तु देवं कन्या	१४
अग्निष्टे इस्त मघहीत्	५७	अर्हणा पुत्र वाससा	१५८
अग्ने प्रायचित्ते त्वं	३२	अस्मा भव परशुर्भव	५१
अग्ने व्रतपते व्रतं	५४	अहर्नां अत्यपीपरत्	१४०
अधोरचक्षुरपतित्रेधि	२०	अङ्गुर इद ते	६०
अङ्गादङ्गात् संश्वसि	४८	आकाशस्यैव आकाशी	१२६
अङ्गादङ्गात् सम्भवसि	५०	आमूर्तीं देवीं मनसा	१४८
अन्न पितरो मादयध्वं	१०५	आमन्त्रा समगन्महि	५६
अनु त्वा माता	८६	आत्तं देवेभ्यो हविः	८७
अत्तं वा एकच्छन्दस्यम्	१५२	आदित्य नाय मारोच	१४१
अन्नपाशेन भणिना	२७	आधत्त पितरो गर्भं	१०८
अत्तं प्राणस्य पङ्क्तिः	२८	आ नः प्रजां	२१
अन्नस्य एत मेव रसः	१५३	आय चन्दन्तु जीवसे	५२
अन्नस्य राष्ट्रिरमि	१६४	आय मगात् सविता	"
अन्विर्यं नो अनुमतिम्	१०२	आरीकेषु च दन्तीषु	२५
अपहृता असुरा	१०३	इत्यायास्वदं एतवत्	८८
अपेहि त्वं परिबाध	१३४	इद मद्य सिंसं विम्ब०	

इदं मह मिमां पदां	१६०	जर्ज बहुस्ती रमृतं	१००
इदं भूमिर्भोजामहे	११३	जर्जरपस्ये जहयोः	२६
इहस्तराय परिवक्षराय	८८	ऋतं सत्ये प्रतिष्ठितं	१२४
इन्द्राग्नी शर्म यच्छतं	८०	ऋतस्य गोप्त्री	६३
इन्द्राम वदात्	१५१	एक मिषे विष्णुस्त्वा	१६
इमं स्तोम मर्हते	११३	एकाष्टका तपसा	१११
इमन्त उपस्यं मधुना	३	एतद्दः पितरो वासः	१००
इम मशान मारोहा	१३	एत पितरः सोम्यासो	१०८
इमां त्व मिन्द्र मीदुः	२२	एत सु त्वं मधुना	८१
इमा मग्निभ्रायतां	८	एषैव सा या पूर्वा	८८
इमा मधुमतीर्मधुम्	७८	एषैव सा या प्रथमा	१००
इमा मे विघ्नती	७८	ओपधे वायस्त्रैनम्	३३
इयं तन्ती गवां माता	८१	ओठापिधाना नकुली	७६
इयं दुरुक्तात् परिवाध०	६२	ओन्नूलाः सम्भवदस्ति	८८
इयं नार्युपमृतेऽग्नी	१३	कन्यसा पिढभ्यः	१५
इय माग्नेद मज०	८८	काम वेद ते नाम	२
इह भावः प्रजायध्वम्	३०	किंपश्यसि ? प्रजां	८२
इह धृति रिह स्रष्टतिः	३१	केशेषु यच्च धापकं	१८
उदुभमं वरुण पाशम्	७३	ऊग्रन इदं ते	६०
उद्यन्तं त्वादित्या०	१८२	की नामासि ?	५८
उद्यन्०—० दग्धसन्निरसि	७१	कीश इव पुष्पी	१२५
उद्यन्०—० शतसन्निरसि	७२	कीऽसि कतमोऽसि ?	८८
उद्यन्०—० स्रष्टसन्निरसि	”	कीतीमतं संवननं	१२२
उद्येन वाध उदकेनैधि	५२	क्रिमि मिन्द्रस्य बाधुभ्याम्	१५८

सुमिपासाभ्यां स्राष्टा	१५४	द्वेषस्य ते सवितु	५८
सुधे स्राष्टा	"	देवाय त्वा सविधे	६१
मन्वर्षोऽस्तुपाय	७५	द्योस्ते वृष्टं रक्षतु	८
गर्भन्धेहि सिनीयासि	९६	द्वे जने विष्णुस्त्वा	१६
गथा ज्ञेमासि	७८	ध्रुवा द्यौरध्रुवा वृधिवी	२०
गृभ्णामि ते सौभगत्वाय	१८	नम वृधिव्यै दद्राय	८४
गृह्णान् न पितरो	१०७	नमो व पितरो घोराय	१०५
गोपीमथ ससि	८०	नमो व पितरो जीवाय	"
ग्रीवाभ्यो मे स्तम्भाभ्यां	१३१	नमोय पितर पितरो	"
ग्रीषो हेमन्त उत नो	८८	नमो व पितर स्रधायै	"
घञ्चुरसि घञ्चुद्रम्	७३	नेत्रो स्तो नयत माम् ।	७४
घत्वारि भावीभवाय	१६	पञ्च पशुभ्यो विष्णुस्त्वा	१६
घन्द्र प्रायश्चित्तो त्वं	३३	परिधत्त धत्त	५
घन्द्र व्रतपते व्रत	५६	परिवाध यजामहे	१३४
जह्वाभ्यां मे यतीयत	१३३	परैरु मृत्पुत्रमृत म आशात्	११
जातवेदी घषथा	११०	पशूना त्वा द्विद्वरिण	५१
तश्चाह्रमुथ्य चोभयो	१६५	पुनर्मामैत्विन्द्रिय	६६
तस्सवितुर्परिण	६४	पुनर्मनः पुनरात्मा	६०
तपथ तेजय थया च	११६	पुनर्मा यन्तु देवता	११७
सुर गोपाय मा माथ	१५५	सुमांसी मित्रावरुणौ	३७
त्रीषि व्रताय विष्णुस्त्वा	१६	सुमानग्नि सुमानिन्द्र	३८
त्रायुष जमदग्ने	५४	सूर्यहोम यगसे	१५१
दक्षिण धाद् मवनेनिजे	१६३	पूर्वं मन्त्र मपर मन्त्रम्	१६३
देव सवितः प्रसव	१	पृषण्य तु देवं कान्याम्	१५

प्रजापतये त्वा	६१	माता रुद्राणां दुहिता	१६६
प्रजापते न त्वदेता०	१३६	मा ते ऋहेषु निमि	१०
प्रति चचे प्रति	८३	मा नस्तोके तनये	८६
प्रतितिष्ठन्तं त्वा	१४२	मा भैषीर्न मरिष्यसि	१५४
प्रतिधावाद्दधिष्योः	८५	मा विदन् परिपन्थिनो	३०
प्रति प्राणे प्रति	"	सुञ्च गां वरुणपाशात्	१६५
प्रत्यङ्गेषु प्रति	"	मुहूर्त्तधि मे	१२८
प्रत्यङ्गेषु प्रति	८४	मेघां ते मित्रावरुणौ	४५
प्रथमा ह्यवुवास सा	८३	यः प्रतोष्यां दिशि	८३
प्र मे पतिवानः	६	यः प्राष्यां दिशि सर्पराजः	"
प्राणानां घन्यिरसि	५८	य ऋहीष्यां दिशि	"
प्राभ्याः पतिवानः	७	यस मिव चक्षुषं	७५
बाहुभ्यां मे यतीयतः	१३२	यतो देवीः प्रतिपश्यामि	१६२
घघ्नचर्ये मागाम् ।	५८	यत् कुसीद् ममदत्तं	१११
वघ्नचार्यसौ ।	६१	यत्ते सुसीमे हृदयं,	४५
भद्राक्ष. श्रेयः ।	८८	यत्प्रभवः प्रध्यायत	८३
भरहाजस्य मन्त्रेण	१५६	यत् पशुर्मायु मरुतो	८०
भरानेधं कृणवामा	११४	यत् पृथिव्या धनामृत	४६
भसाय स्वाहा ।	१४३	यथा यन्ति प्रपदो	१४६
भसाय स्वाहा ।	"	यथा समुद्रं स्रवन्तीः	१४०
भुवन मसि साहस्र	७८	यददद्यन्द्रमसि क्षयां	४०
भूर्भुवः सरोम् ।	६४	यदपां घोरं	६८
भूर्भुवः सरोम्सूर्य०	१२६	यदिदं पश्यामि चक्षुषा	१३८
मम व्रते ते हृदय	२३	यदेतद्दृश्यं तव	२८

यशसे तैजसे	६८	लेखा सन्धिपु पक्षपु	२४
यशसो भयोऽसि	१६५	लोहितेन स्रधितिना	८१
यशसो ययोऽसि ।	१६४	वडस्ताभ्या मी लोहितादान्	११२
ययोऽसि यशो मयि चेच्चि ।	"	वनस्पते वीद्वही	७६
ययोऽह भवामि	१५७	यशङ्गनौ देवदानौ	१४८
या सन्धा समधत्त	८५	वसुवन एधि	"
या भक्तन्त्रवयन्	४	वह यपा जातवेदः	१०८
या भीषधीः सोमराज्ञी	१६१	वायो धायधित्ते त्व	३३
या भीषधी सोमराज्ञीर्षही	"	वायो व्रतपते व्रत	५५
या तिरथो निपद्यते	४३	वास्तोष्पते प्रति०	१४४
यानि कानि च घीराणि	२६	विपचित् पुच्छ मभरत्	४४
या देवा प्रति पश्यन्ति	१०१	विरूपाक्षोऽसि दन्तास्त्रि०	११७
वास्ते राके समतयः	४१	विष्णुर्वीनि कल्पयतु	६६
ये अप्सुस्तरजनय	६८	विष्णोर्द्विष्टोऽसि	५२
ये चत्वार पथयो	८७	इत्त इव पक्वस्तिष्ठसि	१२३
येन पूषा बृहस्पते	५३	व्रताना व्रतपते व्रत	५६
येन स्त्रिय मङ्गशुत	७०	शक्वेम त्वा समिध	११५
येनादिते सीमान	३८	शङ्ख मन आयुष	१४८
ये यन्ति प्राङ्	१४५	शतायुधाय शतवीर्याय	८६
ये रूपाणि प्रतिमुञ्च०	१०४	शौरसि मयि रमस्व ।	७४
यो दक्षिणस्या दिशि	८३	शीर्षा एषा यत्	१५३
यो रोचनस्त मिह	६८	शीलेषु यच्च पापक	२५
राका मच्च सुहवा	४०	पद्मायस्त्रोत्राय विष्णुत्वा	१६
रूप रूप मी दिश	१३८	सवसारस्य प्रतिमा	१०१

सखा सप्तपदो भव	१०	सूर्यं प्रायश्चित्ते त्वं	२४
संयद्दृश संगृहाण	७८	सूर्यं व्रतपते व्रतं	५५
स त्वाङ्गे परिददातु	४८	सूर्यं स्वाहृत भन्वा	५८
सदो वः पितरो देव ।	१००	सोमो ददत् गन्धर्वाय	६
सप्त सप्तभ्यो होत्राभ्यो	१६	सोमो राजा सोमस्तम्बो	८४
समस्रन्तु विश्वेदेवा.	१८	स्योना ष्टयिवि नो	८५
समिध माषेहि	६१	स्रधिते मैत्रं हिंसीः	१३
सन्वाञ्ची शशुरे भय	२२	स्वाहाग्नेवे कव्यवाहनाय	१०३
सथ्यं पाद भवनेनिजे	१६२	स्वाहा सोमाय पितृभते	”
सङ्घस्रवाहुर्गोपत्य	१२९	हत क्रिमोषां सुद्रको	१५०
सुकिशुकं शस्त्रलिं	२८	हतस्त्री षधिषा कृमिः	१५६
सुमङ्गलीरियं बधूः	१८	हृये राक्षे सिनीवाल	१४५
सुयवः सुययसं	१५	शत्यसमाप्तिः	१६८

॥ अथ मन्त्र वृंहणम् ॥

॥ अथ प्रथमः प्रपाठकः ॥

१४०

॥ तत्र प्रथम-खण्डः ॥

ॐ । देव सवितः प्रसुव यज्ञं प्रसुव
यज्ञपतिं भगाय । दिव्यो गन्धर्वः केतपूः
केतन्नः पुनातु वाचस्पतिर्वाचन्नः स्वदतु ॥ १

मन्त्रशैतल परमैहो प्रजापतिश्चैपि (यत्र सर्वेष्वेव एव ऋषिर्भवेत्) : यद्भुत्तु
नारा विष्णुश्चन्दः ; सविता देवता , अग्निपुत्रेण विनिर्दिष्ट - मी० गृ० १, १, १, ४, ४ १० ।

हे 'देव' सर्वत्र द्योतमान । 'सवितः' जगत्प्रसवितः ।
त्वम् 'यज्ञं' इदं कर्म 'प्रसुव' अनुजानीहि । 'भगाय' कर्मफल-
भजनाय 'यज्ञपतिं' माम् 'प्रसुव' अनुजानीहि , अनुष्ठितकर्म-
फलभाजं मां कुर्विति यावत् । किञ्च, 'दिव्यः' द्युमध्यस्थः, 'गन्धर्वः'
गां पृथिवीं धारयति यः सः, 'केतपू' केतं प्रज्ञां पित्तं पुनाति
यः सः, सूर्यः त्वत्प्रसादात् 'नः' अस्माकम् 'केतं' चित्तम् 'पुनातु'
निर्गन्धीकरोतु । अपि 'वाचस्पतिः' वाचामधिपतिः देवः
सोमाख्यः 'नः' अस्माकम् 'वाच' गिरः 'स्वदतु' आस्मादवतु
देवानिति शेषः । १

हे देवा! त्वमान अग्रजगद्विद्या देवता । त्वमि एते कर्म करिष्ये आमाक
अग्रमति शीत एव एहे कर्म करिष्ये अग्रजगदी इददेते आमाक अग्रमति शीत ।

ছালোকের মহাবিশ্বকোণে স্থিত, সৃষ্টিকর্তার ধারণিতা এবং সর্বসিদ্ধিলাভকারী
সূর্য দেবতা, তেঁমার প্রসাদে আশ্বিনের চিত্রশেখর পবিত্র বহন এবং
বাৎসর্য অধিষ্ঠাত্রী গোম দেবতাও আশ্বিনের বাৎসর্যে কল্পন। >

কাম বেদ তে নাম মদৌ নামাসি
সমানযামুৎ সুরা তে অভবত্ । পরমত্র
জন্মানি তপসৌ নির্মিতোসি স্বাহা ॥ ২

পদ্য পাদনিবৃত্ত প্রকারে পঙ্কজন্দুঃ, কামৌ দেবতা, শ্রাতিকর্মণি সুরতা (জলিন)
কন্যা ষিষ ইবমে বিশিযোন - মৌ ০ ২০ ২, ১, ১০ মূ. ।

হে 'কাম' । তে তব 'নাম' 'বেদ' জানাতি ; সর্বে জগদিতি
শ্রেয়ঃ । কিম্বনস্তদিত্যাচ্—'মদুঃ' মদুকার : 'নাম' প্রসিদ্ধ:
'অসি' ভবসি । 'তি' ত্বদীয়া 'সুরা' ত্বদীয় মাৎসজলম্ 'অভ-
বত্' ইচ্ছ কন্যায়াং প্রাদুর্ভূতমিতি যাবত্ । অতএব এতস্মাৎকামিকাং
কন্যাকাং 'সমানয়' সম্যক্ প্রাপয়, 'অমুং' এতস্মাৎকামিকাং পতি মিতি
ভাবঃ । হে 'অগ্নি' কামাগ্নি । 'অব' কন্যাশরীরে তব 'পরং জন্ম'
উৎকৃষ্টা জন্নিঃ ; স্মৃতিশি শ্রেয়ঃ । ত্বং 'তপসঃ' তপসে ধর্ম্মাচরণায়
'নির্মিতঃ' 'অসি' ভবসি ; বিভালেতি শ্রেয়ঃ । 'স্বাহা' শৌ-
ভনা উক্তি: 'এষা ভবতু'—ইতি শ্রেয়ঃ । সুরেতি নিষণ্ণ্যবুদ্ধ্য-
নামসু পঞ্চবিংশতিতমং পদম্ । তপসঃশি চতুর্থার্থে পঠী ॥ ২

হে কাম দেবতা! তেঁমার নাম সকলেই বিদিত আছে; তুমি সার্বিক
শক্তি প্রাপ্ত। অংশুভক্তিনী মাদকতা এই কন্যাতে প্রকাশ পাইয়াছে;
অতএব হেঁথাকে এই মাদক পবিত্র সন্মোনে উপনীত কর। হে কামাগ্নি। এই
কন্যাতে তেঁমার জন্মের অন্ন হইয়াছে, তুমি ধর্মাচরণের জন্যে বিবাহ
কর্তৃক সঙ্কে হইয়া থাক।—এই উক্তিই মদ্যক্ অভিশপ্ত হইবে! ॥ ২

इमन्त उपस्य मधुना सष्टजामि
 प्रजापतेर्मुखमेतद् द्वितीयम् ।
 तेन पुंसोभि भवासि
 सर्वानवशान्वशिन्यसि राज्ञी स्वाहा ॥३

यस्य सराट् ज्योतिषशौ विद्युष कन्द कानी शैवता प्रातिकर्माणि मधुना कर्त्तव्यस्य
 विषये विनियोग — गी० म० १, १, ११ सू० ।

हे कन्यके ! 'ते' तव 'इमम्' 'उपस्य' 'आनन्देन्द्रिय' 'मधुना'
 'सष्टजामि' विलिम्पामि । 'एतत्' उपस्य 'प्रजापते' स्रष्टुः
 'द्वितीयम्' अपर 'मुखम्' । 'तेन' अनेनैव 'मुखप्रभावेण'
 'सर्वान्' 'अवशान्' अपि 'पुंस' 'भूमिभवासि' वशीकरोषि ।
 अत 'वशिनो' पतिवशकारिणी स्वम् 'राज्ञी' स्वामिनी पति
 गृहस्य 'असि' भवासि । 'स्वाहा उक्त मेतत् सम्यग भवतु ॥ ३

हे कन्ये ! प्रतीय एते सर्वानवशिन्य मधु-लिप्त तद्विद्युच्छि हेरा अजापतिव
 एकटि मूष (अर्वा २ अजापतिव हात्र), एते हेस्त्रिण अजापतिव क-वप
 शूक्य मरुभरकथ मनोदूत कडिग नाक , अथ एत पतिवशकारिणी तुमि पति
 शूक्येन यामिनी दहेगृह ।— आर्षिक डेक्लिटि गमाक अतिपत्र द्दकेक । १०

अग्निं क्रव्यादमक्तगुणं गुहानाः
 स्त्रीणां मुपस्यमृषयः पुराणाः ।
 तेनाज्यमक्तगुणं स्त्रीशृङ्ग त्वाष्ट्रं
 त्वयि तद्वधातु स्वाहा ॥ ४

यस्य उपरिहाज्योतिषिद्युष कन्द , कानी शैवता प्रातिकर्माणि कर्त्तव्य कन्यो
 पस्यधावन विनियोग — गी० म० १, १, ११ सू० ।

‘गुहानाः’ गिरिगुह्यावासिनः, ‘पुराणाः’ पुरातनाः,
 ‘ऋषयः’ वसिष्ठाद्याः, ‘स्त्रीणां’ स्त्रीजातीनाम् ‘उपस्थ’ ‘ऋष्यादम्’
 ग्राममांसभक्षकम् ‘अग्निम्’ इति ‘अहणन्’ खोजतवन्तः ।
 किञ्च ‘तेन’ संयुतं ‘त्रैश्वङ्ग’ त्रैश्वङ्गं पुरुषमिश्रम् तेन निर्वृत्तं,
 ‘त्वाष्ट्र’ त्वष्टा विश्वकर्मा जगत्सृष्टा तद्देवताकं गृह्णन् ‘आश्वम्’
 इति ‘अहणन्’ निर्वृत्तं कृतवन्तः । हे कन्ये ! ‘तत्’
 शुक्रं ‘त्ववि’ त्वदीयोपस्थान्नेन ‘दधातु’ स्थापयतु ; पतिरिति
 शेषः ।—उक्तञ्चेतत् सुहु भवत्विति ॥ ४

गिरिगुह्यासिनी, पुरातन, वसिष्ठादि ऋषिगण, स्त्रीजातिः आनन्देन्द्रियके
 कामगात्रं उपाकं अग्निं वसिष्ठा स्त्रीकाः ऋषिगणश्च एवम् विपयवर्णा (गर्भ-ज्योतिः)
 देवताः तेषां उपाकं उपाकं पुरुषेन्द्रिय इत्येतेषु अहणन् उपाकं देवताः
 कृतं वसिष्ठा स्त्रीकाः ऋषिगणश्च । हे कन्ये ! तेनैव शुक्रं त्वदीयं उपाकं
 पतिं कर्तुं दधातु इति ।—एतन्मन्त्रं शीघ्रं कर्तुं ॥ ४

या अकृन्तन्नवयन् या अतन्वत
 याश्च देव्यो अन्तानभितो ततन्व ।
 तास्त्वा देव्यो जरसा संव्यय-
 न्वायुष्मतीर्दं परिधत्सु वासः ॥ ५

यस्य जगतीत्यन्तं अकृन्तन्नवयन् इति ; अतन्वतीपरिधत्सु वासः वि०—गी० अ० १०, १, १२ सू० ।

‘याः’ ‘देव्यः’ द्युतिमत्यः तन्तुवायुष्मद्विष्यः ‘अकृन्तन्’
 कर्षितवत्यः ; एतस्य वस्यस्य सूत्राणि निर्मितवत्य इत्यर्थः, ‘याः’
 ‘अवयन्’ जगत्पत्यः ; एतत्तन्तुसन्तानं कृतवत्यः, ‘याः’ ‘अतन्वत’

विस्तारितवत्त्वः ; इदं परिधेयरूपं कृतवत्त्व, 'या च'
'अन्तान्' एतत्पठसक्तान् 'अभिन्न' उभयपार्श्वयो 'ततश्च' तत्तु
अधितवत्त्व, 'ता 'दिव्य' छे कन्ये । 'त्वा 'जरसा' जरान्त'
यावत् 'सव्ययन्तु परिधापयन्तु । हे 'आयुष्मति' दीर्घायुधि ।
'इदम्' प्रकृत वाच्यं वसनम् 'परिधत्स्व' परिधानं कुरुष्व ॥ ५

ये देवीश्रीं एते वसनेषु शृङ्ग मङ्गलं प्रसूतं करिशाह्वनं ये देवीश्रीं ईशा
वदनं करिशाह्वनं ये देवीश्रीं वहाके एते आकारे विस्तृतं करिशाह्वनं एव
ये देवीश्रीं ईश्वरि उक्तं पाठेन हिमात्मकम् एतेन करिशाह्वनं, दे वदना ।
येते देवीश्रीं उक्तमात्रेण उक्तं पञ्चमं गो-आदि वस्तु परिधानं वराहेते
पाठेन । हे आयुष्मति ! एते वस्त्र परिधानं कुरु ॥ ५

परि धत्त धत्त वाससैनाऽ

शतायुषीऽ क्लृप्त दीर्घमायु ।

शत च जीव शरद् सुवर्चा

वसूनि चार्ये विभृजासि जीवन् ॥ ६

पञ्च विभृजिष्णुपञ्चन्द, परिधापयिष्यीं देवता, उत्तरीयपरिधापन वि० (गो० तद्वेद)।

हे तन्मुवायस्त्विय । यूयम् 'शतायुषीम्' शतवर्षजीविनीम्
'एना' कन्यकाम् 'वाससा' वस्त्रेण 'परि धत्त धत्त' चिर परिधा-
पयतेव । किञ्च एतदोद्यम् 'आयु' 'दीर्घ' वर्धित 'क्लृप्त'
कुरुत । एवम् परिधापयिष्योरभिधाय कन्यामाशास्ते—हे चार्ये ।
आर्यजातीये । त्वम् 'सुवर्चा' त्रिजह्नो रतो 'जीवन्' जीवन्ती
'वसूनि' ऐश्वर्याणि 'विभृजासि' सम्पन्न ॥ ६

हे दशवदनकाश्रिणी ज्योत्सवः । त्वोमशः शतवर्षीकीदिकी एहे कनाके
 त्तिश्रिनिहे वगन योगां७ ए२१ आनीर्माणः शत्रुः हेहाशः गरमाशु बुद्धि कर ।
 हे अर्षीकाओरेः । कःना । तूमि हेतवनिनी दहेहा शत २५९ (शतवर्ष)
 श्रीविशः वाक,—ओरिहा वाकिशः एवर्षा मकनः ज्ञान कर ॥ ७

सोमोद्दद् गन्धर्वाय गन्धर्वाद्ददन्त्ये ।
 रयिञ्च पुवांश्चादादग्निर्मह्यमघो ब्रह्माम् ॥ ७

अस्य निषुदगुष्टुवन्द, सोमादग्ने देवता, पतिसमीपे कन्मानयनमपि विनियोगः ।
 —गी० य० १,१,१६ सू० ।

‘सोमः’ सूयतइति सोमः स्रष्टृदेवता इमां कन्यां ‘गन्ध-
 र्वाय’ गां धारयति यः तस्मै आदित्याय प्राप्तकाय, पित्रे इति
 यावत् ‘अददत्’ अदात् समर्पयत् ; स च ‘गन्धर्व’ आदित्य-
 स्वरूपः पिता ‘अग्नये अददत्’ अग्निसमीपमधुना समर्पयत् ;
 साक्षिरूपेण स्थितः अग्नि- ‘मह्य’ परिषेत्रे ‘अदात्’ ; ‘अघो’
 अग्नि ‘रयिं’ धनं ‘पुवान् च’ अदात्तत्सहेवेत्याशासि ॥ ७

अथै एहे कनाके पिताद शत्रु मवर्षी कदम, पिता एहे अश्विः निकटे
 डेनमीठ करिशाहेन, अग्नि माश्रीरुपेण डेनहिउ वाकिशः आमाके अश्वान
 करिःडेन ; उरगा करि एठ२गद वन-गुजात्रि७ आमाके अश्वक हहेन ॥ १

प्र मे पतियानः पन्थाः कल्पताए
 गिवा अरिष्टा पतिलोकं गमेयम् ॥ ८

रिपाअपतीअन्ध, पन्था देवता, कटपादमवर्षीने वि०—गी० १,१,१० सू० ।

'मे' मम 'पतियानः' पतिं गृह्णन् गमनोपयुक्तः, 'पन्थाः' मार्गः
'शिवा' शिवः कल्याणकरः 'अरिष्टा' अरिष्टः, रिष्टं विघ्नः,
तच्छून्यस्य 'प्रकल्पताम्' प्रकल्पयताम् विनिर्दिश्यताम् जगत्पतिनेति
शेषः । येन पथा 'पतिलोकम्' पतिं गृह्णन् 'गमयन्' गच्छेयन्
अहमिति शेषः ॥ ८

आगत्य पतिं गृह्णन् गमः मम शिवः, जगत्पतिकर्तृक कल्याणकर ७ विघ्नशून्य
कल्पित इत्येक । आशासक आनि कल्याण ७ निर्दिष्टः पतिं गृह्णन् गमयन् ददते

प्रास्याः पतियानः पन्थाः कल्पताए

शिवा अरिष्टा पतिलोकं गम्याः ॥ ९

रिपाविष्टम् इत्यः । पन्था देवताः । कल्पतादपवर्गमे विनियोगः (बी० तदेव) ।

हे जगत्पते ! त्वया 'अस्याः' कन्यायाः 'पतियानः' पतिं गृह्ण-
गमनोपयुक्तः, 'पन्थाः' मार्गः 'शिवा' शिवः कल्याणकरः 'अरिष्टा'
रिष्टं विघ्नः, तच्छून्यस्य 'प्रकल्पतां' प्रकल्पयताम् । हे कन्ये ! येन
पथा 'पतिलोकं' भर्तृगृहं 'गम्याः' उपेयाः ; त्वमिति शेषः ॥ ९

जगत्पति कर्तृक एहे कन्यायाः पतिं गृह्णन् गमयन् शिवः कल्याणकर
७ विघ्नशून्य कल्पित इत्येक । हे कन्ये ! येन पथा त्वमि कल्याण ७ निर्दिष्टः
पतिं गृह्णन् गमयन् ददते गमि ॥ ९

अग्निरेतु प्रथमो देवताभ्यः

सोस्यै प्रजां मुञ्चातु मृत्युपाशात् ।

तदयं राजा वरुणो नु मन्यतां

यद्यद्यं स्वौ पौत्रमर्घं न रोदात् स्वाहा ॥ १०

यस्य भूरिक्-विष्टम् इत्यः । अग्निदेवता, आत्मीयमे विनियोगः - बी० पृ० १, २४ मू० ।

করৌত । হে 'সৃত্যৌ !' 'যত্র' যঃ পন্যাঃ 'নঃ' অস্মাকম্ গন্তব্যাত্
 'অন্যঃ' মিতঃ, কিঞ্চ 'দেবযানাম্' দেবমার্গাত্ অপি 'ইতরঃ' মিতঃ ;
 তন্ম 'পরং' অপরং পিতৃলোকীয়ম্ 'পন্যাং' পন্যানন 'অনু' সংলক্ষ্য
 'পরেহি' পরাঙ্মুখৌ গচ্ছ । 'অনু' প্রায়স্ক্যে মতুপ্, যচ্চ
 চ চতুর্ধী ; তথাচ অঙ্গুরিन्द्रিয়জ্ঞানবিগ্নিষ্টস্য 'সৃজতে' প্রয়স্ক-
 অঙ্গুরিन्द्रিয়জ্ঞানবিগ্নিষ্টস্য চ 'তি' তত্র সন্নিধৌ 'ব্রবীমি' এতন্
 প্রার্থয়ে—'নঃ' অস্মাকং 'প্রজাং' সন্ততিততিম্ 'উত'— বিগ্নিপতঃ
 'বীরান্' পুতান্ 'মা' রৌয়িঃ মা হিঁসী ॥ ১৫ ॥ ১

ইতি সামগ শ্রীসত্যব্রতসামথমিরচিতায়াং
 "মন্ত্রসম্বলীখনী" নামমন্ত্রব্রাহ্মণব্যখ্যায়াম্
 প্রথমপ্রপাঠকীয়ঃ প্রথমস্বপ্নঃ ॥ ১

সূত্র পরাঙ্মুখ প্রথম করুন, অপরভাবে আশাতে উপস্থিত হউক। দেব-
 যত্র দেবতা আশাধিগের অতঃ বিধান করুন। হে সৃত্যৌ! যে পদ
 আশাধিগের গতবা নহে এবং যাঁরা দেবগণেরও প্রমণীয় নহে, সেই
 (প্রোক্তগণের) পথ লক্ষ্য করত পরাঙ্মুখ হইয়া গমন কর। উপস্থিত মর্শনজ্ঞান-
 বিগ্নিষ্ট এবং উপস্থিত অঙ্গুরিन्द्रিয়জ্ঞানবিগ্নিষ্ট ভোগ্যের নিবৃতি প্রার্থনা করি—
 আমাদের পরিবারবর্গকে—বিশেষত পুত্রবিগ্নকে বিনষ্ট করিত না ॥ ১৫ ॥ ১

সাম'বীর মহাব্রাহ্মণের প্রথমপ্রপাঠকীয় প্রথম স্বপ্নঃ
 পিতৃপত সামপ্রমীঃ কৃত বদ্যাবাহ সম প্র ॥ ১

॥ अथ द्वितीय-खण्डः ॥

इमं मग्मानं नारोह्यास्मैव त्वए स्थिरा भव ।

द्विपन्तं भयं वाधस्व मां च त्वं द्विपता मधः ॥ १

निपुणवदुर्गुणः, अग्ना देवता; अग्नाकामणे विद्विषीयः—गी० म० १, २, ३ सु० ।

हे, वधु! 'इमम्' प्रत्यक्षम् 'अग्मानम्' शिखाखण्डम् 'आरोह' आक्राम । तथाच 'त्वम्' 'अग्ना इव' पापाण्डव 'स्थिरा' अचला 'भव'; अग्निश्रेष्ठं पतिकुले चिरं तिष्ठेत्यर्थः । किञ्च इत्थं 'द्विपन्तम्' मच्छत्रुकुलम् 'अपवाधस्व' पीडय, 'च' 'त्वं' 'द्विपता' तेषाम् 'मधः' अधस्तात् अवरभावेन स्थिता 'मा' 'भूः'—इति शेषः; कदाचित् कथमपीति ॥ १

हे वधु! अहं शिखाखण्डे आरोहणं कर,—इति एते अष्टवक्त्रे मृत्कण्ठे 'अ' अविठनजावे पठित्त्रं गृहे वाम कर । वधु! अतीव द्विपतिरिति अष्टकं कर्तव्यं नारोह्यात् अहं अजुष्टमे मनःपीडां उभेन्द्रित्तु हरेत्; इति अजुष्टमेव निकटे कथनं उ वानकण्ठे अपदं हरेत् मां ॥ >

इयं नार्युपद्रुतेनौ लाजानावपन्ती ।

दीर्घायु रस्तु मे पतिः

शतं वर्षाणि जीवत्वधन्तां ज्ञातयो मम स्वाहा ॥२

विद्विषीयमग्ना मूर्ध्नि वधुतीक्ष्णः; परिदेवता; धाजहीनि वि—गी० म० १, २, ३ सु० ।

'इयं' 'नारी' नववधु 'लाजान्' अष्टमोहीन् 'अपन्ती' 'आवपन्ती' प्रविपन्ती सती 'स्य व्रते' अग्निसमीपे प्रार्थयति ।

किमित्याह—'मे' मम 'पतिः' 'दीर्घायुः' दीर्घजीवो 'अनु';
तथाच 'मत् वर्षाणि जीवतु' इति . किञ्च मम ' ज्ञातयः' देव-
राद्यः 'एधन्ताम्' परिवर्त्ताम् । — 'स्वाहा' उक्तं मेतत् सप्तु सम्यक्
भवतु ॥ २

এই মন্ত্রে সাভাংলি অগ্নিঃ মিঃসিঃ কঃ অগ্নিমৌঃ আর্চনা
করিয়াছেন—এ. "আমার পতি দীর্ঘজীবী হউন,—মত বর্ষা
কাল করুন এবং আমার দেবর অর্জুনি আদিরা পতিবর্জিত হইতে
ধাতুন" ।—এই আর্চনা সম্যক্ সম্পাদ্য হউক ॥ ২

अर्यमणं नु देवं कन्या अग्नि मयक्षत । स
इमां देवो अर्यमा प्रीतो मुञ्चातु मा मुतं
स्वाहा ॥ ३

निबृद्वदुपु सन् , अर्यमा देवता , कान्तीमे विनियोग (गो० तदिव) ।

'अत' अपि, इयं 'कन्या' 'अर्यमणम्' अर्यमाख्यम् 'अग्निम्'
नेत्रीविशेषं 'नु' नियमम् 'अयक्षत' अयष्ट, आर्क्षित् 'सः'
पूजितोऽय अर्यमा देव. इमां कन्यकाम् 'इत.' पिबकुलात्
'माम्' उद्दिश्य 'प्र मुञ्चातु' प्रक्षर्षेण स्थिरतया मुञ्चतु ; पैतं अन्वयं
विच्छिद्य मद्यं विराय ददातु इत्यर्थः ॥ ३

এই কন্যা, অর্যমা নামক দেবোদেবতারাকে নিবৃত্ত অর্চনা করি-
লেম, সেই অর্জিত অর্যমা দেবতা দেহীকে পিতৃকুল হইতে বিচ্ছিন্ন করত
আমাকে নিশ্চিতভাবে অর্পণ করুন—এই আর্চনা সম্যক্ সম্পাদ্য
হউক ॥ ৩

पूपयं नु देवं कन्या अग्नि मयत्तत ।०

स इमां देवः पूषा प्रेतो मुञ्चातु मामुत स्वाहा ॥ ४

पुण्ड्रवर्णां उचिक्त्वा इत्यं , पूषा देवता , आञ्जनीमि विनियोग ई (सो० तदीय) ।

‘उत अपि, इय कन्या’, ‘पूपय’ ‘पूपनामकम् ‘अग्निम्’
तेजोविशेष देव ‘नु निचयम् ‘अयत्तत’ अयत्, आर्घीत्, ‘सः’
पूजित ‘पूषा देव इमां’ कन्यकाम् ‘इत पिष्टकुलात् ‘माम्’
उदिश्य ‘प्र मुञ्चातु’ प्रकर्षेण स्थिरतया मुञ्चतु पेष वभ्यन विच्छिद्य
मद्य चिराय ददात्वित्यर्थ ॥ ४

एव० एहे कन्या । पूषा नामक उदकादेवताक० निष्ठर अर्द्धमा कश्चित्पुनः,
सोहे अर्द्धिष्ठ पूषा देवताक० देहाटक निष्ठरुण इहेके विच्छिद्य कवक
आनाके निष्ठरुणने समर्पण करुण ।—एहे आर्घना मयाक गणना
इहेक ॥ ४

कन्यला पितृभ्यः पतिलोकं

यतीय मप दीक्षा मयत् ।

कन्या उत त्वया वयं धारा

उदन्या इवाति गाहेमहि द्विष. ॥ ५

स्राटपहिच्छन्द कन्या देवता , आञ्जनीमि विनियोग (सो० तदीय) ।

‘पिष्टभ्य’ पिष्ट माद्य-प्रभृतिभ्य ‘पतिलोक पतिकुलं
‘यती’ आगच्छती ‘इयम् ‘कन्यना कन्या, ‘दीक्षाम्’ अयं
सापित्रीदीक्षा विनैव अयत्’, आर्घीत्, अग्निमिति ।
उत’ अपि हे कन्ये । ‘त्वया’ सह एकत्रीभूता ‘वयम्’ ‘उदन्या

द्रुमां त्व मिन्द्र मीद्वः सुपुत्रां सुभगां कृधि ।
दशास्यां पुत्रानाधेहि पति मेकादशं कुरु ॥ १८

विपुदशगुष्टुप् षट् , इन्द्रो देवता , आसी प्रावंने विनिवीय (गो० तद्वि) ।

हे 'इन्द्र' ऐश्वर्यमहेश ! 'मीद्व' द्युलोकस्य सेता तर्पयिता
'त्वम्' 'द्रुमां' कन्यां 'सुपुत्रां' सत्पुत्रवतीं 'सुभगां' सौभाग्यशालिनीं
'कृधि' कुरु । किञ्च 'प्रस्या' कन्यायां 'दश पुत्रान्' 'आधेहि'
'आधापय' ; तथाऽस्या 'पतिम्' भर्तारं तै. सह सङ्गलनया
'एकादश' एकादश 'कुरु'. १८

हे ऋषिर्वाणानि ! देव । इन्द्रि एहे कनाके मण्डलानि ७ मोडांथा
पालिनी कर एव देवांर प्रतेरु धनति पूज आरान करीषि । ही रनेत्र महि
परिके मङ्गल करिण पाहाके देवांर एकादश कना रणक ररेके पात्रे ॥ १९

संस्वाञ्जी श्वशुरे भव संस्वाञ्जी श्वश्यां भव ।
ननान्दरि संस्वाञ्जी भव संस्वाञ्जी अधिदेहपु ॥ २०

विपुदशगुष्टुप् षट् , कया देवता , समाञ्जीकरणे विनिवीय (गो० तद्वि) ।

कन्ये ! त्वं 'श्वशुरे' श्वशुरविषये 'संस्वाञ्जी' प्रधाना
'भव' । 'श्वश्यां' 'संस्वाञ्जी' 'भव' । 'ननान्दरि' 'संस्वाञ्जी'
'भव' । 'देहपु' देवरेषु 'अधि' अधिकृत्य 'संस्वाञ्जी' भवेति
अनुकर्षणीयः ; सर्वेषां भव प्रीति मवाप्य तेषु सर्वेष्वेव स्वाधिपत्य
स्थापने समर्था भवेति भावः ॥ २०

হে কন্যে ! তুমি নিজগণে ব্রত, ব্রত, নন্দা, দেবর অক্ষুণ্ণি তার
পরিচয়ের উপরেই আদিগণ্য করিতে মনন্য হও অর্থাৎ মননের দীর্ঘ-
ভাষন হও ২০

মম ব্রতে তে হৃদয়ং দধাতু

মম চিত্ত মনুচিত্তং তে অস্তু ।

মম বাচ মেকমনা জুপস্ব

বৃহস্পতিস্তু নিয়ুনক্তু মচ্ছম্ ॥ ২১ ॥ ২

বিদ্যুৎ কথ্য । বৃহস্পতিদেবতা, পশুমাংসার্ঘ্যে বিশিষ্টোণ (শী • তদেব) ।

কন্যে ! 'বৃহস্পতিঃ' জগত্বতিদেবঃ 'তে' তব 'হৃদয়' 'মম
ব্রতে' মদীয়ে কর্মণি 'দধাতু' ধারয়তু 'তে' 'চিত্ত' 'মম' 'মনু-
চিত্তম্' 'অস্তু' তত্রসাধাদেবেতি । ত্বম্ 'একমনা' সত্যী 'মম'
'বাচম্' 'জুপস্ব' সেবস্ব, তত্রসাধাদেবেতি । স এব বৃহস্পতিঃ
'ত্বা' ত্বা 'মচ্ছম্' 'নিয়ুনক্তু' মাং প্রসাধুযিতু' প্রৈর্যত্বিতি ॥ ২১

ইতি সামগয়ৌসত্যব্রতসাময়মিরচিতার্থা

"মন্দসম্বীকনী"-নামমন্দব্রতসাময়ব্যাখ্যায়াম্

প্রথমপ্রপাঠকীয়ী দ্বিতীয়খণ্ডঃ ॥ ২

হে কন্যে ! এহে বৃহৎ-ব্রতের পালনিতা দেবতা হোমার স্বনাম আচার
কার্যে নিযুক্ত করুন । তাঁহার অর্ঘ্যদেবতা হোমার চিত্ত আচার চিত্তের অর্থ-
গাণী হওক । তাঁহার অর্ঘ্যদেবতাই তুমি একমনা হইয়া আমার আচার
কর । তিনি হোমার আচার মন্দব্রতের মতক নিযুক্ত রাখুন ॥ ২১

সামগয়ীর মন্দব্রতের অর্থমন্দব্রতীয় দ্বিতীয় খণ্ডের

মন্দব্রত সামগয়ীর কৃত ব্রতসাময় গমাধঃ ॥ ২

॥ अथ तृतीय-खण्डः ॥

लेखासन्धिषु पञ्चस्त्रावर्त्तेषु च यानि ते ।
तानि ते पूषाङ्हुत्या सर्वाणि शमयाम्यहम् ॥ २

शिविन्वादीनां यजामिर्वा प्रथमा विराजतुष्टुपुत्रयुक्ता द्वितीयादयो निष्पुनतुष्टुपोऽन्वातुष्टुपु
अभिधीयमाना देवता, त्रयादीषोपग्रमगद्योमे विनियोग — ती० ४०२, १, ३ सू० ।

हे यधु ! 'ते' तव 'लेखा-सन्धिषु' लेखानां रेखाणां
सस्यानिषु भासकरतलादिषु, 'पञ्चसु' षड्भुजांसु 'च' अपि
'आवर्त्तेषु' नाभिरन्यादिषु 'यानि' पापानि अनुष्ठितानि, पाप-
विज्ञानि वा सन्तीति श्रेयः ;—अहं परिषेता 'तानि सर्वाणि'
'पूषाङ्हुत्या' अनया 'शमयामि' उपशमयामि ; तत्तद्वृष्यानि
वारयामीति यावत् ॥ १

हे यधु ! तेषां तेषां विनाशक लनादिषु चरन्तीनां अत्र, चन्द्रादिषु च
परिषेताः पञ्चमस्य एव नातिदूषादि अत्र, ये तेषां पापानि कश्चित्
हृदयेषु वा अमरणे तिल अतिनिष्ठ आह, यानि एव पूर्ण-आवर्त्तन इत्या
एवमत्रैव देवनापि कश्चित् ॥ १

केशेषु यच्च पापक मौञ्चिते रुदिते च यत् ।
तानि ते पूषाङ्हुत्या सर्वाणि शमयाम्यहम् ॥ २

हे यधु ! 'यच्च' 'पापक' पाप मनुष्ठित नशुभकर चिह्नं वा
'ते' तव 'केशेषु' प्रसूतोति श्रेयः, 'च' अपि 'मौञ्चिते' दर्शन
क्रियायाम्, 'च' अपि 'रुदिते' रोदने 'यत्' अस्ति,—प्रकटी
भवति ;—'अहं' इत्यादि पूर्ववत् ॥ २

हे कन्वे । तेषाम्नां केषांनाम्, यं कञ्चन चिह्नं प्रोक्तं चिह्नं अत्र
 तेषाम्नां केषांनाम्, येषांनाम् ये कानि नाम अस्ति चिह्नं वा अत्र अत्र अत्र
 अत्र चिह्नं अत्र नाम, —आमि एते पूर्ण-आहतिर वा अत्र अत्र अत्र
 अत्र चिह्नं अत्र नाम ॥ २

**शौलेषु यच्च पापक भाषिते हसिते च यत् ।
 तानि ते पूर्याहुत्या सर्वाणि शमयाम्यहम् ॥ ३**

हे कन्वे । 'ते' तत्र 'शौलेषु' व्यवहारिषु 'यत्' 'पापकं'
 प्रकटीभूतम्, 'च' अपि भाषिते कथन-क्रियायाम्, 'च' अपि
 'हसिते' हसन-क्रियाया 'यत्' पापकम् अनुष्ठितम्, अमुभविद्भ'
 वा प्रकटीभवति, —'अह' इत्यादि पूर्ववत् ॥ ३

हे कन्वे । तेषाम्नां केषांनाम्, यं कञ्चन चिह्नं प्रोक्तं चिह्नं अत्र
 तेषाम्नां केषांनाम्, येषांनाम् ये कानि नाम अस्ति चिह्नं वा अत्र अत्र अत्र
 अत्र चिह्नं अत्र नाम, —आमि एते पूर्ण-आहतिर वा अत्र अत्र अत्र
 अत्र चिह्नं अत्र नाम ॥ ०

**आरोकेषु च दन्तेषु हस्तयोः पादयोश्च यत् ।
 तानि ते पूर्याहुत्या सर्वाणि शमयाम्यहम् ॥ ४**

हे कन्वे । 'ते' तत्र 'आरोकेषु' दन्तान्तरालेषु, 'च' अपि
 'दन्तेषु', 'हस्तयोः', 'पादयोः' 'यच्च' पापकम् अनुष्ठित पाप-
 विद्भ वा विद्यते, —'अह' इत्यादि पूर्ववत् ॥ ४

हे कन्या । त्वोमात्रं यत्तत्र येषुष्टुतिभिः एवम् प्रत्यगकाले, इत्यत्र तत्र च
पापक्षये ये पाप अशुद्धिं रक्षेतांहे वा अत्र चिह्नं वाहे —यामि एते पूर्ण
यादृक्तिं द्वारां तन्मन्त्रं उच्यते इति । ४

जर्वीरुपस्ये जह्वयोः सन्धानेषु च यानि ते ।
तानि तेषूपूर्णाहुत्या सर्वाणि शमयाम्यहम् ॥ ५

हे कन्ये । 'ते' तव 'जर्वी' जानूपरिभागयो, 'रुपस्ये'
पञ्जननेन्दिये, 'जह्वयो.' ज्वान्वधोभागयो, 'च' अपि 'सन्धा-
नेषु' जान्वादिसन्धिप्रदेशेषु 'यत्' पापक मनुष्ठित पापचिह्नं वा
वियते,— 'अह' इत्यादि पूर्ववत् ॥ ५

हे कन्या । त्वोमात्रं यत्तत्र येषुष्टुतिभिः एवम् प्रत्यगकाले, इत्यत्र तत्र च
पापक्षये ये पाप अशुद्धिं रक्षेतांहे वा अत्र चिह्नं वाहे,—यामि एते पूर्ण
यादृक्तिं द्वारां तन्मन्त्रं उच्यते इति । ५

यानि कानि च घोराणि सर्वाङ्गेषु तवाभवन् ।
पूर्णाहुतिभिः राज्यस्य सर्वाणि तान्यशमयाम् ॥ ६

'च' अपि हे कन्ये । 'तव' सर्वाङ्गेषु समस्तशरीराण्येषु
'यानि कानि' 'घोराणि' पापानि अनुष्ठितानि, अशुभचिह्नानि
वा 'अभवन्',— 'अह' 'तानि' सर्वाणि, 'राज्यस्य' धृतस्य
'आहुतिभिः' 'अशमयाम्' उपशमितयानेवेति ॥ ६

एवम् हे कन्या । त्वोमात्रं यत्तत्र येषुष्टुतिभिः एवम् प्रत्यगकाले, इत्यत्र तत्र च
पापक्षये ये पाप अशुद्धिं रक्षेतांहे वा अत्र चिह्नं वाहे,—यामि एते पूर्ण
यादृक्तिं द्वारां तन्मन्त्रं उच्यते इति । ६

ध्रुवा द्यौर्ध्रुवा पृथिवी ध्रुवं विश्व मिदं जगत् ।
ध्रुवासः पर्वता इमे ध्रुवा स्त्रो पतिकुलि इयम् ॥ ७

ध्रुवगुणत्वं शब्द ; धर्मिणीयमाणा देवता ; कन्यात्मकत्वं चि०—गी० म० २, १, ११ मू० ।

हे प्रार्थ्यमान-देव । यथा इयं 'द्यौः' 'ध्रुवा' स्थिरा, इयं 'पृथिवी' 'ध्रुवा', 'इदं' दृश्यमानं 'विश्वम्' सर्वं 'जगत्' चरा-
चरं 'ध्रुवम्', 'इमे' दृश्यमानाः 'पर्वताः' गिरयश्च 'ध्रुवासः'
ध्रुवा-स्थिरा ; 'इयं' 'स्त्रो' अपि तथैव अत्र 'पतिकुलि' पति-
गृहे 'ध्रुवा' स्थिरा भवत्विति ॥ ७

हे प्रार्थ्यमान-देव । यद्यन एते छादनाक चित्रवाग्वी, एते पृथिवी चित्र-
वाग्विनी, एते पृथिवी-पार्थिवान् गमन्त्र चक्राचक्र चित्रवाग्वी, एते अचलवाग्विचित्र-
वाग्वी;—एते स्त्रीषु एते पतिकुल-सम्बन्धेन चित्रवाग्विनी इडेन । १

अन्नपाशेन मणिना प्राणसूत्रेण पृश्निना ।
वधामि सत्ययन्त्रिना मनश्च हृदयं च ते ॥ ८

अन्नगुणत्वं शब्द , यत्र देवता, अन्नपरिवेषने वितियोग —गी० म० २, १, १० व० ।

हे वधु । 'ते' तव 'मनः' चित्तं 'च' अपि 'हृदयं' 'व-
धामि' बन्धनं करोमि ; स्ववशं नयामीति यावत् । कथम् ?
इत्याह—'मणिना' मणितुल्येन अन्नपाशेन, अपि 'पृश्निना'
विष्वक्कर्णरत्नसदृशेन 'प्राण-सूत्रेण', किञ्च 'सत्ययन्त्रिना' सत्यरूप
यन्त्रिना । अयं भावः—तुभ्यं दानीमानि अन्नानि भीक्ष्णाय

ददामि, तदेतद्व्यदानमेव तव हृदयस्य मनसस्य बन्धनाय पाप्मो
 ज्ञेयः ; अत्र च पाप्मो मामर्काः पञ्चविधाः प्राणा एष बह्वर्ण-
 शोभितानि चित्राणि सुत्वानि ज्ञेयानि ; एवञ्च मत्प्राणानपि
 त्वद्धीनानिव करोमि ; यथाह्य मानुगत्य मेव त्वद्धृदयमनसो-
 र्वशीकरणे वीजमिति भावः । तादृग्यसूत्रैः त्वद्धृदयमनोबन्धने
 तु यन्त्रि. सत्यवचन प्रतिप्राकयनमिति ॥ ८

दे २५। कोमांश्च यत्र च सुप्र, अथानवत्तम मिकुन्ता नात्वे एतत्
 कोमांश्च इत्थं च अथानवत्तम अथिप्र प्रादा वचन इति ॥ ८

यदेतद्धृदयं तव तदस्तु हृदयं मम ।
 यदिदं हृदयं मम तदस्तु हृदयं तव ॥ ९

चतुष्टु च ८, प्राणैस्ताना दीवताः ; इदमेवमार्चने विनियोगः (भी. तदेव) ।

हे वधु । 'यत् एतत्' अनुभूतं 'तव' सम्बन्धि 'हृदयं'
 'तत्' 'मम' सम्बन्धि 'अस्तु' भवतु, किञ्च 'मम' 'यत्' 'हृदं'
 'हृदयं' 'तत्' 'तव' 'अस्तु' ; सर्वेष्वेव विषयेषु आद्ययोरैकमत्य
 भवत्विति । ९

दे २५। एते दो पुरोह इत्यत्र देश आचार इत्येक अर्थः २ छूमि मर्ष
 वेदना पाठेण तेषां गार्हना यावत् तदिति अत्रुक्त इत्येकः २२२ आचार एते
 एतत् कोमांश्च इत्येक अर्थः २ आचार मर्षवेदना कोमांश्च मर्षाचार इत्येकः ।
 डिङ्गिते एतेकः कोमांश्च इत्येक अर्थः २ आचार इत्येक कोमांश्च इत्येक
 एतत् आचार इत्येक कोमांश्च इत्येक अर्थः २ आचार इत्येक कोमांश्च इत्येक

अन्नं प्राणस्य पङ्क्तिशक्तेन बध्नामि त्वासी ॥ १०

प्राणापना मायवीर्यन्द , कृत्वा दीवता , अन्नसुतो विनियोग (गी० तदीय) ।

हे बधु । 'अन्न' अदनीयं वसुजातं 'प्राणस्य' शरीरधारणस्य
यायोः 'पङ्क्तिश.' बन्धनं यतः. अतः 'तेन' अन्नेन 'त्वा' त्वां
'असी' अहं 'बध्नामि' बन्धनं करोमि ॥ १०

८९ वहु ! एते एव गमयन् अदनीयं रक्ष.—हे हा हे आदिः इत्थं कृत्वा भांशं वसु-
जानं रक्षेत्कदाचि, अहमेव एते अन्नानेन विनियोगे श्वाय रक्षणं कर्हिष्येति ॥ १०

सुकृष्णशुकृष्ण शल्मलिं विश्वरूपं
सुवर्णवर्णं सुकृतं सुचक्रम् ।
आरोह सूर्यं अमृतस्य नाभिं
स्योनं पत्ये वहतुं कृणुष्व ॥ ११

विष्णुं विदुषु बध्ना , कृत्वा दीवता , रवारीरुचे विनियोग — गी० तदीय १, ४, १ व० ।

हे 'सूर्ये' । यथा सूर्या मीजोरुपा तद्वत्तेजस्रति । त्वम्
इमं रथम् 'आरोह' अधितिष्ठ । कीदृशं रथमित्याह—'सुकृष्-
णं' सुन्दरकुसुमैः सज्जितम्, 'शल्मलि' शास्त्रलिकाठनिर्मि-
तम्, 'विश्वरूपं' विचित्रम्, 'सुवर्णवर्णं' रत्नपौतामम्, 'सुकृतं' सुनि-
र्मितम्, 'सुचक्रं' सुन्दरचक्रोपेतम् किञ्च 'अमृतस्य' कल्याणस्य
'नाभिम्' उत्पत्तिस्थानम्, अतएव 'स्योनं' सुखोपवेगनस्थान
मिति । आरुह्य च 'पत्ये' स्वपतिगृहमाप्तुं 'वहतुं' वहनं मायनः
'कृणुष्व' कुरुष्व ॥ ११

हे दूरीभूयो (उग्रवर्ति) इमि विविध दूग्मगच्छिन् विविध छिद्र
छिद्रिन्, शुभ-र्षा अमर उक्त-मयविष्णु उग्रवृष्टे काष्ठवत् तर्जुन भादमी काष्ठे
दिनिर्दिष्ट कलापेन काष्ठम्, दूग्मगच्छिन एहे इत्थे आगच्छत इह,
—अग्निं वृद्धायनायै चोष्ठी क १ ११

मा विदन् परिपन्थिनो य आसीदन्ति दम्पती ।
सुगेभिर्दुर्गं मतीता मय द्रान्त्वरातयः ॥ १२

विदुर्दुष्टप इत्ये, आमासमाया देवता अग्न्यायामन्त्रे वि०—गी० य० २ ४ १२० ।

‘वि’ ‘परिपन्थिन’ भार्गदस्यव ‘आसीदन्ति पथीति श्रेय ,
ते इमी रथारूढी ‘दम्पती’ जायापत्नी इति ‘मा विदन्’ न
जानीय । किञ्च इमी दम्पती ‘सुगेभि’ सुगमैर्मागै ‘दुर्गम्’
दुर्गम् स्थान मरुत्खादिकम् ‘मतीताम्’ मतिक्रामताम्। अन्येऽपि
‘वरातय’ शब्दव ‘अपद्रान्तु’ पलायन्ताम् ॥ १२

वे गमस्त गृह्यतम अग्निमन्त्रा आच्छे, त्राशीडा एहे कलापक मय इत्ये-
उत्तर (यन् लाभितम् ना भावते। एहे मय इत्येन कलापक इत्थे इत्थे
हासित इत्थे इत्थे अग्निमन्त्रा आच्छे कलापक इत्ये—आग्निं वृद्धायनायै चोष्ठी क १ १२

इह गावः प्रजायध्व मिहाशवा इह परुषाः ।

इहो सहस्रदक्षिणोपि पूषा निधीदतु ॥ १३

विदुर्दुष्टप इत्ये, आमासमाया देवता अग्निमन्त्रे वि०—गी० य० २ ४, १२० ।

‘इह’ बहुवरसम्बन्धिनि गृहे ‘गाव’ ‘प्रजायध्वम्’ प्रजननेन
बहुला भवन्तु। ‘इह’ ‘मग्ना’ प्रजायध्वम्। इह ‘पूषा’

पुत्रादयः प्रजायध्वम् । 'ठ' विशेषतः 'इह' 'सहस्रदक्षिणीऽपि' सहस्रदक्षिणादानसमर्थोऽपि सुनरां 'पूपा' बहुपौषको जनः 'निपीदतु' अधितिष्ठतु ॥ १३

वृ० अ वरुणको एते गृहेर गोपम गत्रिर्द्विंशद्दशैतेवाकूँ, एते गृहेर अथमप्यष्टि गत्रिर्द्विंशद्दशैतेवाकूँ एते एते गृहेर पुत्रादि रसपशुदि हडेक । विटनशतः आ० मोर,—एते गृःश् मध्य मनि॥ दाने मरुर्ध (शुद्धाः) बहूनामक वाकि अर्धश्रुति करुन । ॥ १०

इह धृति रिह स्वधृति रिह रन्ति रिह रमस्व ।

मयि धृति र्मयि स्वधृति र्मयि रमो मयि रमस्व ॥ १४ ॥ ३

गुणोच्चत्वं, कथा देवता, धृतिहीने विनिषेध—गो० म० १, ४ १० गु० ।

हे मधु । 'इह' अग्निन् गृहे तव 'धृतिः' धैर्यम् असु । 'इह' तव 'स्वधृतिः' स्वैरात्म्येः धृतिधारणम् एकत्र मिलनम् असु । इह तव 'रन्तिः' रमणं चित्तस्य असु । 'इह' 'रमस्व' रममाणा तिष्ठ । किञ्च 'मयि' मर्त्तरि तव धृत्यादिक विशेषेणासु इत्याह— धृति रित्वादि ॥ १४

इति सामगर्थीसख्यन्नतसामर्थमिधिरचितायां

— "मन्त्रसञ्जीवनी"—नाममन्त्रब्राह्मणव्याख्यायान्

प्रथमप्रपाठकीयो द्वितीयखण्डः ॥ २

ये वधु । एते गृहेऽतोमार मति रिह हडेक । एते गृहेर जूमि मानके कान वापन कर ॥ एते आमाठठ तोमार मति रिह हडेक आत्मीयगणव मतिठ तोमार मिलन हडेक । आमाठठ तोमार आगच्छि हडेक । आमार मतिठ जूमि मानके काण वापन कर ॥ १४

नामदेवोर महत्काण्डेण अथमप्रपाठकीय द्विपोर वदेण

मत्तत्तत्त नामप्रयोर कृत वशाश्वर मया ॥ २

॥ अथ चतुर्थं-खण्डः ॥

अग्ने प्रायश्चित्ते
 त्वं देवानां प्रायश्चित्तिरसि
 ब्राह्मणस्त्वा नाथकाम उपधावामि
 यास्याः पापी लक्ष्मीस्तामस्या अपजहि ॥१

एतदाद्यं पञ्च मन्त्रा निगदा , अन्यादिदेवतायाः , चतुर्थोऽहोम वि०-गो०ए०१,३,२ ।

‘प्रायश्चित्ते’ दीपाणां सुपशमितः ! हे ‘अग्ने !’ ‘त्व’
 ‘देवानां’ अन्नदात्रीनां ‘प्रायश्चित्ति.’ दीपाणां सुपशमिता ‘सि’
 भवसि ; अतः ‘नाथकामः’ नाथः अधिनायकः मे कथन भूया
 द्विष्येवं कामनावान् अहं ‘ब्राह्मण.’ ‘त्वा’ त्वाम् ‘उपधावामि’
 अभ्यर्चामि ‘अस्याः’ वध्याः ‘पापी लक्ष्मीः’ अशुभसम्बन्धिनी आभा
 ‘या’ काचिदपि अस्ति ; ‘ताम्’ दुष्टाभाम् ‘अपजहि’
 अपश्रुतां कुरु ॥ १

वैश्वानरस्यै उगममकारिन् । हे अग्ने ! त्वमि देवीणामान आमादि-
 शिष्यैः प्रोक्तमन्त्रैः उगममकारि दहेत्तद्दह , अत्र एव नाथकाम (अर्थात् आमार
 देव नाथ भूतल्लो दहेन, उगम अतिनाथी) आमि दास्ये, तेषामाने
 अर्चना करिष्येहि, एते दधुर अमङ्गल-आज्यं पादां कुरु आदह, तांश्च त्वमि
 विरुद्विष्येत् ॥ १

वायो प्रायश्चित्ते
 त्व देवानां प्रायश्चित्तिरसि
 ब्राह्मणस्त्वा नाथकाम उपधावामि
 यास्याः पतिघ्नी तनूस्ता मस्या अपजहि ॥ २

हे 'प्रायश्चित्ते' दीपाणा मुपशमित । 'वायो' । 'त्व' 'देवानाम्' अघादादीनां 'प्रायश्चित्ति' दीपाणा मुपशमिता 'असि' भवसि, अत 'नाथकाम' अह 'ब्राह्मण' 'त्वा' त्वाम् 'उपधावामि', 'अस्या' यथा 'पतिघ्नी' पतिहननकारिणी 'तनू' 'या' स्यात्, 'अस्या' 'ता' तदूपणविशिष्टा तनूम् 'अपजहि' दूषणविनिर्मुक्ता कुरु इत्यर्थ ॥ २

ब्रह्मण गम उग्र डेणनमकारिन् । हे वाटवा । तूमि वेदोपायान् आयादेह नोचमन्देशेन डेणनमकारि इदेतेह, अतएव नाथकाम आसि उग्रण आयाते अर्कना करिह, तूमि एते यथुः अत्रोरे गतिविशेषकारण नेशिदिशि वाके, ताहा पूर करिवा पाठ ॥ २

चन्द्र प्रायश्चित्ते
 त्व देवानां प्रायश्चित्तिरसि
 ब्राह्मणस्त्वा नाथकाम उपधावामि
 यास्या अपुत्रा तनूस्ता मस्या अपजहि ॥ ३

ହି 'ପ୍ରାୟସ୍ଚିତ୍ତେ' ଦୀପାଣା ସୁପଶମିତ । 'ସନ୍ଦ୍ର ।' 'ତ୍ବ' ଚ
 ଅକ୍ଷରାଦୀନା 'ପ୍ରାୟସ୍ଚିତ୍ତି' ଦୀପାଣା ସୁପଶମିତା 'ଅସି',
 'ନାଥକାମ' ଅହ 'ବ୍ରାହ୍ମଣ' 'ତ୍ବା' ତ୍ବାମ୍ 'ଉପଧାବାମି', 'ଅସ୍ମା'
 'ଅପୁତ୍ରା' ପୁତ୍ରାୟ ହିତା ପୁତ୍ରା, ତଦ୍ଦିପରୀତା ବନ୍ଧ୍ୟାତ୍ବାଦ୍ଦିଦୂଷଣ
 ଦୂଷିତା 'ତନୁ' 'ସା' ସ୍ୟାତ୍, 'ଅସ୍ମା' 'ତାମ୍' 'ଅପଜହି' । ୩

ଦୋଷ ସମ୍ପତ୍ତେଃ ଉପଶମକାରିନ୍ । ହେ ଚକ୍ଷ । ତୁମି ଦେବୀନାମାନ ଆମାଦେ
 ଦୋଷଗୁଣ୍ଠେଃ ଉପଶମକାରୀ ହି ଚକ୍ଷ । ଅହ ଏବ ନାଥକାମ ଆମି ତ୍ରାହ୍ମଣ
 ତୋମାକେ ଅର୍ଜୁନା କସି ଚହି । ତୁମି ଏଠି ବହୁ ଖଣ୍ଡିରେ ବକ୍ତା ହେବାର କାରଣ ହି
 ତୋନ ଦୋଷ ସାକେ, ତାହା ଦୂର କରିବା ହାତ୍ତ ॥ ୩

ସୂର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରାୟସ୍ଚିତ୍ତେ

ତ୍ବ ଦେବାନା ପ୍ରାୟସ୍ଚିତ୍ତିରସି

ବ୍ରାହ୍ମଣାଶ୍ଚ୍ଚ୍ବା ନାଥକାମ ଉପଧାବାମି

ସାସ୍ମା ଅପଶବ୍ଧା ତନୁସ୍ତା ମସ୍ମା ଅପଜହି ॥ ୪

ହି 'ପ୍ରାୟସ୍ଚିତ୍ତେ' ଦୀପାଣା ସୁପଶମିତ । 'ସୂର୍ଯ୍ୟ ।' 'ତ୍ବ' 'ଦେବାନାମ
 ଅକ୍ଷରାଦୀନା 'ପ୍ରାୟସ୍ଚିତ୍ତି' ଦୀପାଣା ସୁପଶମିତା 'ଅସି', ଅତ
 'ନାଥକାମ' ଅହ 'ବ୍ରାହ୍ମଣ' 'ତ୍ବା' ତ୍ବାମ୍ 'ଉପଧାବାମି', 'ଅସ୍ମା'
 'ଅପଶବ୍ଧା' ପଶୁଭ୍ୟୋ ହିତା ପଶବ୍ଧା, ତଦ୍ଦିପରୀତା ପଶୁନାମଦୂଷଣ
 ଦୂଷିତା 'ତନୁ' 'ସା' ସ୍ୟାତ୍, 'ଅସ୍ମା' 'ତାମ୍' 'ଅପଜହି' ॥ ୪

ଦୋଷ ସମ୍ପତ୍ତେଃ ଉପଶମକାରିନ୍ । ହେ ଚକ୍ଷ । ତୁମି ଦେବୀନାମାନ ଆମାଦେ
 ଦୋଷଗୁଣ୍ଠେଃ ଉପଶମକାରୀ ହି ଚକ୍ଷ । ଅହ ଏବ ନାଥକାମ ଆମି ତ୍ରାହ୍ମଣ
 ତୋମାକେ ଅର୍ଜୁନା କସି ଚହି । ତୁମି ଏଠି ବହୁ ଖଣ୍ଡିରେ ପଞ୍ଚମେଃ ନାମେ
 ଅପଶବ୍ଧକର ଦୋଷ ସାକେ, ତାହା ଦୂର କରିବା ହାତ୍ତ । ୪

विष्णुर्योनिं कल्पयतु त्वष्टा रूपाणि पिप्पसु ।
आसिञ्चतु प्रजापतिं धाता गर्भं दधातु ते ॥ ६

चतुष्टय छन्दः, विष्णुः देवी दीशता, गर्भाधाने विनियोग — गो. १०. २. ५, ८ ५१ ।

हे बधु । 'विष्णु' व्यापको देव 'ति', तव 'योनि' गर्भ-
स्थान 'कल्पयतु' गर्भयहृत्पयोक्तृतां करोतु । ततो गर्भं
गृह्णीते 'त्वष्टा' चतुष्टयस्त्रष्टा देवः तत्र 'रूपाणि' गर्भाकारान्
'पिप्पसु' प्रकाशयतु । तमेव गर्भं 'प्रजापतिः' प्रजानां
पालको देव 'आसिञ्चतु' पोषयतु, रमसेकेन जीवयतु । 'धाता'
धारयिता देवश्च तमेव गर्भं 'दधातु' धारयतु ॥ ६

हे बधु ! विष्णु (व्यापक देव) कोनिये देवोनि वादेभ्योऽपि गर्भं कल्पयतु
उत्पन्नं करोतु । अतस्तत्र त्वष्टा गर्भं गृह्णीत इत्येव अत्र-अत्रकथो ष्टे
देवता त्वष्टा गर्भकार अकार करोतु । अत्रकथे अकारकाले पालक
देवता प्रजा-गणकाले चोदिता जीवित वाच्यम् । गो. १०. २. ५, ८ ५१
गर्भकाले चोदिता — अत्रकथे अत्रकथे चोदिता वाच्यम् ॥ ६

गर्भं धेहि सिनीवाल्लि गर्भं धेहि सरस्वति ।
गर्भन्ते अग्निवनी देवा वाधतां पुष्करस्रजौ ॥ ७

चतुष्टय छन्दः, सिनीवाल्या देवी दीशता, गर्भाधाने विनियोग (गो. १०. २. ५) ।

हे 'सिनीवाल्लि' पूर्वानावात्म्ये । अस्या 'गर्भं' 'धेहि' धारय
पोषय च । हे 'सरस्वति' 'गर्भं धेहि' अग्रतः धारणादेवासां गर्भं

मद्य इति भावः । हे वधु ! 'अग्निनी देवी' द्यावापृथिव्यो ते तव 'गर्भम्' 'प्राधत्ताम्' धारयताम् । कोट्टगी तावित्याह— 'पुष्करस्त्रजो' पुष्कर मस्वर मेव स्त्रजिव स्त्रम् यतोः ती, अम्बरेण व्यापितावित्यर्थ ॥ ७

हे गूर्त्वावावाद्या । एहे वधुर्ग गर्भं धारय-धारयता कव । हे मय-यति । एहे वधुर्ग गर्भं धारय-धारयता कव । हे वधु ! एहे अम्बरेण व्यापिता व्यापितावित्यर्थे । एहेमात्र गर्भं धारय-धारयता कव । १

०

पुमांसौ मित्रावरुणौ पुमांसवश्विनावुभौ ।

पुमान्निश्च वायुश्च पुमान् गर्भस्तवीदरे ॥ ८

वधुर्ग वद , मित्रावरुणादयो देवता , पुमान्निश्च—नी० ख० १, ६, २ व० ।

हे वधु ! यथा 'मित्रावरुणौ' अहीरावामकी कालो 'पुमांसौ' प्रजननशक्तिमन्तौ, तत्रैवैतत्प्रसूतस्य जायमानत्वात् ; 'वभौ' 'अग्निनी' अग्नाविव धेगमामिनी द्यावापृथिव्यो 'पुमांसौ', 'अग्निः' पार्थिवो देवः 'व' अपि 'वायु' अन्तरीक्षस्यो देव 'पुमान्' ;—'तव उदरे' अपि एवमेव 'पुमान् गर्भ' भूयादिति शेष ॥ ८

हे वधु ! एहे अहीरावामकीकाले मम उदरे एव प्रसूतस्य जायमानत्वात् अतएव उदरेण पुंसुव (अजनन-प्रियात्म), अतएव मया उदरेण एवै धारयानुविधीषु पुंसुव एव एहे पृथिवीर देवता अपि ७ अन्तरीक्षेर देवता वायुश्च पुंसुव ;—उदरेण उदरेण एहेतुण पुंसुव गर्भं अर्थात् पुंसुव ननु मम उदरे ॥ ८

‘ପୁମାନଗ୍ନିଃ ପୁମାନିନ୍ଦ୍ରଃ ପୁମାନ୍ଦେବୋ ବୃହସ୍ପତିଃ ।
 ପୁମାଂସଂ ପୁତ୍ରଂ ବିନ୍ଦୁଷ୍ଠଃ ଧଂ ପୁମାନନୁ ଜାୟତାମ୍ ॥ ୧

ବହୁପୁଂସନ୍ଦ , ଅନ୍ୟାନ୍ୟୋ ଦେବା., ପୁଂସନ୍ତେ ବିନିଯୋଗ — ଗୋ. ଯ. ୨,୧,୧୧ ୧୦ ।

ହେ ଧର୍ମ ! ‘ଅଗ୍ନିଃ’ ପାର୍ଥିବୀ ଦେବଃ ‘ପୁମାନ୍’ , ‘ଇନ୍ଦ୍ରଃ’ ଅନ୍ତରୀ-
 ଚକ୍ଷୋ ଦେବୋଃପି ‘ପୁମାନ୍’ ; ‘ବୃହସ୍ପତିଃ’ ବୃହତାଂ ତ୍ରିପୁଲାନାଂ ରାସି-
 ଚକ୍ରାଣାଂ ପତିଃ ପାଞ୍ଚକଃ ମୂର୍ତ୍ତ୍ୟଃ ସୂକ୍ଷ୍ମା ଦେବୋଃପି ‘ପୁମାନ୍’ ;— ଏବମେବ
 ତ୍ୱମପି ‘ପୁମାଂସଂ’ ମ୍ରଜନଗଂଗାକ୍ତିସମ୍ପନ୍ନଂ ପୁତ୍ର ମିତି ଯାବତ୍ ‘ବିନ୍ଦୁଷ୍ଠଂ’
 ଲଭସ୍ୱ । କିଞ୍ଚ ‘ଧଂ’ ପୁତ୍ରମ୍ ‘ଅନୁ’ ପଦାଦ୍ପି ‘ପୁମାନ୍’ ଏବ
 ସନ୍ତତିଃ ‘ଜାୟତାମ୍’ ତଦୋଦ୍ରେ ଇତି ଶ୍ରେୟଃ ॥ ୧

इति सामग्र्योक्तत्वन्नतमामथनिविरचितायां
 “मन्त्रसञ्जीवनी”-नाममन्त्रब्राह्मणव्याख्यायाम्
 प्रथमप्रपाठकीयो द्वितीयखण्डः ॥ २

ହେ ଧର୍ମ ! ଏହି ପୁନିବିର ଲେଖନୀ ଅପି, ପୁତ୍ରତ୍ୱଃ ; ଅନ୍ତରୀଚକ୍ଷର ଲେଖନୀ
 ବେଳେ ପୁତ୍ରତ୍ୱଃ ; ଏହି ଅପିବିପୁଲ ଗାନ୍ଧିଃକ୍ଷର ଗାନ୍ଧିଃକ୍ଷର ବୃହସ୍ପତିଃ
 (ସୂକ୍ଷ୍ମା) ପୁତ୍ରତ୍ୱଃ ;—ତୁମିଃକ୍ଷର ପୁତ୍ରତ୍ୱ ମତ୍ୟାନ ଲାଭ କର । ଅପି
 ଲେଖନୀ ନେର ଧଂ ମୋର ଡେବରେ ଧଂ ମୋର ପୁତ୍ର ମତ୍ୟାନ ଉତ୍ପନ୍ନ ହଟେକ ॥ ୨

सामग्र्योक्तत्वन्नतमामथनिविरचितायां
 मन्त्रसञ्जीवनी नाम मन्त्रब्राह्मणव्याख्यायाम्
 प्रथमप्रपाठकीयो द्वितीयखण्डः ॥ २

‘प्रजापति’ जगत्स्रष्टा देव ‘यिन’ कामेन (प्रजोत्पत्तिकामेन) ‘अदिते’ देवाना मातुं अखण्डनीयाया स्वयन्ते सौमान यथाकालकार्यावधि नयति, सदेव नेतृत्वेन कारयति, अहम् (भर्ता) अपि तेन’ एव कामेन (प्रजोत्पत्तिकामेन) ‘अस्यै’ अस्या सोमान केशवीधि नयामि नेतृत्वेन कारयामि ; किञ्च प्रजापतिस्तथा नयने किं निमित्तम् ? उच्यते—महते सौभाग्ये अतिविपुलसौभाग्याय, अर्कदादीनामिति यावत् । तथेनाह मपि एतयैव क्रियया ‘अस्यै’ अस्या ‘जरदष्टि’ जरावस्थापर्यन्तस्यायिनी ‘प्रजाम्’ सन्ततितति ‘क्षणीमि’ करोमि, अस्या एतदेव महत् सौभाग्यम्, एतदर्थं मेव सोमन्तोदयनम् ॥ २

अजापति ये देवदुते (अजापति कामेन) जराहरणयत्नेन मातुं अहम् अखण्डनीयाया मातुं अदिते देवाना मातुं अखण्डनीयाया स्वयन्ते सौमान यथाकालकार्यावधि नयति, सदेव नेतृत्वेन कारयति, अहम् (भर्ता) अपि तेन’ एव कामेन (प्रजोत्पत्तिकामेन) ‘अस्यै’ अस्या सोमान केशवीधि नयामि नेतृत्वेन कारयामि ; किञ्च प्रजापतिस्तथा नयने किं निमित्तम् ? उच्यते—महते सौभाग्ये अतिविपुलसौभाग्याय, अर्कदादीनामिति यावत् । तथेनाह मपि एतयैव क्रियया ‘अस्यै’ अस्या ‘जरदष्टि’ जरावस्थापर्यन्तस्यायिनी ‘प्रजाम्’ सन्ततितति ‘क्षणीमि’ करोमि, अस्या एतदेव महत् सौभाग्यम्, एतदर्थं मेव सोमन्तोदयनम् ॥ २

राका महए सुहवां सुष्टुती हुवे
 शृणोतु नः सुभगा योधतु त्मना ।
 सौव्यत्वपः सृच्याच्छिद्यमानया
 ददातु वोरए शतदायुमुख्यम् ॥ ३

विश्वस्य सौव्यत्वपः, दाता देवता, तर्षणा सोमलोदयने वि—मी. प. १००५० ।

‘अहं’ भर्ता ‘सुहवा’ शोभनाद्भानयोग्यां ‘राकाम्’ उत्तरां
 पोर्णमासीं देवीं ‘सुष्टुती’ सुन्दरस्तव्या ‘बुधे’ प्राप्नुये । ‘सुभगा’
 सोभाश्ववती सा देवी ‘नः’ अस्माकं भेतदादानं ‘शृणोतु’ ;
 किञ्च ‘अना’ आत्मना स्वयमेव ‘वीधतु’ बुध्यतु एतदादानाभि-
 माय मिति भावः । बुद्ध्या च सैव देवी ‘अच्छिद्यमानया’ सुदृढया
 ‘सूच्या’ सोवनयन्त्रेषु ‘अपः’ शुभानि कर्माणि अस्याः मस्तिस्ति
 ‘श्रीव्यतु’ तथा चैवं बहुशुभकर्मैश्च भा भवत्विति ; किञ्च ‘यतदायु-
 सुख्य’ यतदायुषु बहुदानधनेषु० प्रयत्नं दानशीलं ‘वीर’
 पुत्रं ‘ददातु’ अस्मै गर्भिण्यै इति शेषः ॥ ३

शुक्ररत्नम् आस्तान्तरं यथाशां ब्रह्मा • देवरीटक आभि (उर्वी) अति-
 मिनक्ति गद् आस्तान्तरं नरितेकहि । योत्ताजावतो डिनि आंभादेर एहे आस्तान्
 अरण करुण एवः अइःहे ए आस्तान्तरं अतिध्याः बुद्धिना मडेन । बुद्धिः
 देशत्र मस्तिहे याश आनिगार नदे एरुण अति याश अइः अ मन्कर्ष करिवार
 अमता गौवन (लपारे) करुण एवः देशत्र अर्द्ध वरानाश्रयणा पूज
 अशाम करुण ३ •

यास्ते राके सुमतयः सुपेशसो
 याभिर्देदासि दाशुषे वसूनि ।
 ताभिर्नी अद्य सुमना उपागहि
 सहस्रपीपए सुभगे रराणा ॥ ४

विराड् अमतीश्वरः, राका देवता, अशुष्या पीपलीत्रयमे विदिपीप — वी० २० १, २, ३ ।

• पूषिभो विदिशा, पूषी अ उरुशा, अइहे अथम विरले चतुर्कनोर
 - गदेव पूषिमा आरुड रइ एवः विडौः विरले अतिभ्य आरुडरु पूषेहे

‘प्रजापति’ जगत्स्रष्टा देव ‘येन’ कामिन (प्रजोत्पत्ति-
कामिन) ‘अदिति’ देवाना मातुं अखण्डनीयाया स्वयन्ते सौ
मान यथाकाशकार्यायधि नयति, सदेव नैतत्त्वेन कारयति,
अहम् (भर्ता) अपि ‘तेन’ एव कामिन (प्रजोत्पत्तिकामिन) ‘अस्यै’
अस्या सोमान केशवीधि नयामि’ नैतत्त्वेन कारयामि । किञ्च
प्रजापतिस्तथा नयने किं निमित्तम् ? उच्यते—‘महते सोम-
गाय अतिविपुलसोभाग्याय, अफदादीनामिति यावत् ।
तद्येनाह मपि एतयेव क्रियया ‘अस्यै’ अस्या ‘जरदृष्टि’ जरा-
वन्धोपर्यन्तस्यायिनी ‘प्रजाम्’ सन्ततितति ‘छपोमि’ करोमि,
अस्या एतदेव महत् सोभाग्यम्, एतदर्थं मेव सोमस्तोत्रयनम् ॥ २

अनापति ये हेतून्ते (अनापति कामनाः) हस्तोत्पत्तयेर यात्
अहम् अखण्डनीयाया अतिप्रथमं कार्यं सोमाय एतत् उच्यते अदिति
अदिति (अजा) लेहे हेतून्ते एते वपुः केशवीधिना सोमाय उच्यते अदिति
हेति । अनापति कृष्णं सोमाय मेतु एत एतदेव आमापतेर विष्णुं सोमाया
अकाशं नादेहा वा न, आमापतेर एते सोमाय उच्यते अदिति अदिति एते
वपुः अनापतिनायावयो इहेवे — हेहाः अदिति अदिति अदिति अदिति
वादि. १ । २

राका महए सुहवां सुष्टुती हुवे
गृणोतु नः सुभगा वोधतु तमना ।
सौव्यत्वपः सूच्याच्छिद्यमानया
ददातु वोरए शतदायुमुह्यम् ॥ ३

दिराह अनापति, राका देवता, सुहवा सोमनीययने वि.—सो. य. १. ३. ३. ५० ।

'अथ भर्ता 'सृष्ट्या' शोभनाद्भानयोग्यां 'राक्षाम्' उच्यते
 पोर्णमासीं देवीं 'सृष्टुतौ' सुन्दरसुत्वा 'दुवे' आत्तये । 'सुभगा'
 सौभाग्यवती सा देवी 'न' अस्माक मेतदाद्यान 'शृणोतु',
 किञ्च 'अना' आत्मना स्वयमेव 'धीधतु बुध्यतु एतदाद्यानाभि
 प्राय मिति भाव । बुद्ध्या च सैव देवी 'अच्छिद्यमानया' सृष्टय्या
 'सूच्या' सौवनयन्त्रेण 'अथ' शुभानि कर्माणि अस्या मस्तिस्त्वे
 'सौव्यतु' तथा चिय बहुशुभकर्मक्षमा भवत्विति, किञ्च 'शतदायु-
 सुख्य' शतदायुषु बहुदानक्षमेपु० प्रशस्त दानशौण्ड 'वीर'
 पुत्र' 'ददातु' अस्मै गर्भिणी इति श्रेय ॥ ३

युक्तवृत्तं आश्रानेन योग्यां वाक् । देवीकं यामि (उर्ध्व) कृत्ति
 विनक्ति गह आश्रान कश्चित्कि । सौताभावतो तिमि आश्रानेन एहे आश्रान
 क्षरन कश्चन एव अथ हे ए आश्रानेन अतिशय बुद्धिवा मतेन । बुद्धिवा
 हेदार मस्तिस्त्वे राधा भागिनीर नरे एतन् नृति शोभा वदन्त मन्कर्ष कश्चित्
 अमता शोवन (मेनाहे) कश्चन एव देशर गर्डे वक्षान्याद्यगता पूम्
 अशान कश्चन ॥ ०

यास्ते राके सुमतयः सुपेशसी
 यामि र्ददासि दाशुधे वसूनि ।
 ताभि नीं अद्य सुमना उपागहि
 सहस्रपोषण सुभगे रराणा ॥ ४

विश्व कवलीकृत, राका देवता मलत्या शोमनीप्रयने विविधीय — गी, य. १० = ।

● पूर्वभागी विविधा, पूजा उ उठता, आश्रदे अथम दिवसे चतुर्दशी
 शत्रे पूर्वभा आश्र उ एव शिखीर दिवसे अतिशय आश्रुधर पूर्येहे

हे 'सुभजे' सौभाग्यवति ! 'राके' उत्तरपौर्यामासि ।
 'ते' तव 'याः' 'सुप्रेमसः' कल्याणरूपाणि 'सुमतयः' कल्याण-
 मतयश्च विद्यन्ते, 'याभिः' सुरूपसुमतिभिः युक्ता 'दाशुषे' हवि-
 र्दानशीलाय बलमानाय 'वधुनि' धनानि 'ददासि'; 'ताभिः'
 सुरूपमतिभिरेव उपेता, 'सुमनाः' प्रसन्नचित्ता त्वं 'नः' अघ्नभ्यम्
 'सहस्रपोषं' बहुजनप्रतिपालकं पुत्रं 'रराणा' ददाना सती
 'अथ' सौमन्तीवयनघ्ने 'उपागहि' समागच्छ ॥ ४

हे सौभाग्यवति ! राके । राक्याय ये समयं सुन्दरं उगं उ सुन्दरं
 मतिं आह्वे, देवतेषु उ ये मतिरुक्ते राननीगदिगके विदिधे दन दानं करिष्ठा-
 थाक, तेहे समयं कृणं उ मतिरुक्ते अथवनेन आपादिगके ददराणीं पूर
 अंदाभांशे अथा आश्रमनं उरु ॥

(किं पश्यसि ?)

प्रजां पशून्सौभाग्यं मध्वं दीर्घायुष्ट्वं पत्युः ॥ ५

पशुघट्टपुं हन्त्यामायसां देवता, साधोपकारेण वि०—गी०२०१,७,१० ।

किमप्यसीति प्रश्नो गोभिलीकः ; न तु मन्त्रांगः ; परमिह
 कालेनान्वर्निविष्टः । भर्ता पृच्छेत्—हे वधु ! किं पश्यसि ?
 अत्र, स्वास्था मिति शेषः । तत उत्तरं धध्वा कघनीय एष मन्त्रः

नेर एतेराणांके ; देवाइ मरुता एषयं त्रिदशं पूर्णिमाके पूर्वी एव उ उरु
 त्रिदशं पूर्णिमाके उरुता । एके पूर्वी पूर्णिमाके 'मध्वमति' एव उ उरुता
 'दाया' कहे, उ उरुता उरुताके अथउपउरु हृष्टे हः एव उ नेरे त्रिदशे
 भीमउरुवदन अगिर्का अयावागाउ एरुदश विदिधा । पूर्वी अयावागाके
 'निमीरागो' एव उ उरुता अयावागाके 'पु' कहे ।

प्रजा मिति । 'प्रजा' पुत्रादिसन्ततिततिम्, 'पगून् गवादीन्
'पसू' तय 'दीर्घायुद्' चेति मद्य' मम 'सौभाग्यम्', 'पग्वा-
मीति' शेष ॥ ५

अर्था मित्रानां रुद्रित् — एष रघू । एषे ऋत्विजे किं मेधित्वाह ? देवान्
उक्त्वा रघू रमिन्व — आसि एते ऋत्विजे गृह्णन्ति एषा एषा मदिदो
अहृदि गृह्णन्ति एव गृह्णन्ति रोषोदम एषे मद्यत्वात् एषोऽपि
'पग्वा' गवादीन् ॥ ५

या तिरश्ची निपद्यते अह विधरणी इति ।
तां त्वा घृतस्य धारया यजे सपराधनी महम् ॥६
("सपराधन्यै देव्यै देष्ट्र्यै")

अत्र घृत्वात्, विधरणी देवता, सौम्योऽसौम्य विधियौ — नो० १०० १०१५ १०० ।

'या' देवो 'अह' 'विधरणी' गर्भधरणक्षमा, प्रसववाधन
समर्था 'इति मद्या तिरश्चो यक्षा, विरुहभावापदा सतो
'निपद्यते' भाग्यशक्ति प्रसववाधा कर्तुं मनेकत्रैव, 'ता'
'त्वा' त्वा देवो 'सपराधनी' प्रसवसाधिनी मत्तू कर्तुं या
'अह' पति 'घृतस्य' 'धारया' अन्नया 'यजे' अर्चामि ।
तदर्शनमन्त्रयायं व्यवक्रियते कालेनेहान्तर्निविष्टय — 'सपराधन्यै'
प्रसवकार्यसाधन्यै 'देष्ट्र्यै' यथाकालगर्भातिसर्जनानुसूक्ष्मयित्तैः
देव्यै' तुभ्य स्वाहेति शेष ॥ ६

ये देवो 'या'दि अन्ननेत्र वासा रुद्रित्वात् गृह्णन्ति आसिर्वा विद्वन्मद्या
अवागार्थ अन्नरक्त एव विरुहत्वात् एव जायमान कवित्रा वाहेन, अक्षुण्णोऽवा-

कहे आमि (परि) एगवमादिनो विवेकनाइ एहे प्रवधानाव हा । पुष्प कहे
येहि । एगवमादिनादिनी यथाकाले गर्तुदिसर्कनेन कजो, एवोत्र औठि
डेफेने एहे एवि एगव वरेतेहे । ७ ७

विपद्यित् पुच्छ मभरत् तद्घाता पुनराहरत् ।
परिहि त्व विपद्यित् पुमानय जनिष्यतेऽसौ नाम ॥ ९

एरावगुह्य वद ; विपद्यित्, धीमर्षीसोम विनिधीन (गो० तदेव) ।

य कस्य जीव पूर्वजन्मि 'विपद्यित्' विद्वान् भूत्वा 'पुच्छ'
प्रतिष्ठां यावतीम् 'मभरत्' सङ्गृह्णाति, विद्वत्तयैवेति भाव ,
'तत्' सङ्गृहीत तावदेव पुच्छ घाता विधाता तदर्थ 'पुन'
जन्मान्तरेपि 'आहरत्' आहरति (इति सिद्धान्त) । एतोऽप
मर्भे 'विपद्यित्' विद्वानेव पुत्र 'त्व' 'परिहि' प्रत्यागतो भव ।
अस्मिन् गर्भाशये 'पुमान्' एव 'अय' मर्भे 'जनिष्यते', प्रसूत स
च असौ नाम एतस्यामसौ भविष्यति,— इत्येवाह माशासे ॥ ७

आमि आमा परि ७ गर्तु गृह्णे वरेते, पुत्र वरेतेन ताराइ एहे ना
एरि । ये कोन कोन ये कोन एगव रिद्वान् एहेना राधा किछु एकिरे
डेभाऊन वरे विद्वाना जगार मेरे डेगाळिक अदिहाऊं अत्राउरे
जाराइ एना एवरे कडिशावकने आमि ७ गर्तु मेरेकम् नरुअदिठे विद
कोवरे अत्रागमन आर्षना कहे ॥ ९

त्रय मात्रेद् मन्न मिद् मायु रिद् समृतम् ॥ ८

विषमपरा सागुरी ७ गुह्य वद , एवमात्रा देवता , अत्राऊंवि जीविन
विद्वाना एवमात्राऊंवि विद्वानाऊंने विनिधीन — श्री० २०२, ७, १० ७० ।

‘इयम्’ ‘आद्या’ ईश्वरस्य । केयम् ? इत्याह—‘इदं’
 व्रीहियवादिकम् एव ‘अन्नम्’ अदनीय मन्नाकम्, ‘इदम्’ एव
 ‘आयुः’ आयुर्जनन मन्नाकम्, ‘इदम्’ एव ‘अमृतम्’ अकाल
 मृत्योराक्रमणनिवारक मन्नाक मेवेति ॥ ८

हेराहे देवदेव आद्या—एते शीहि यव अहृत् आयादेव वाषा, हेदाके
 आयादेव आयुर्हृत्कृत् एव हेदाहे आयामिनके अकालमृता एहेउत्तका
 उदे ॥ ८

मेधां ते मिवावरुणौ मेधा मग्निर्दधातु ते ।
 मेधां ते अग्निर्देवा वाधत्तां पुष्करस्तजौ ॥ ८

अशुभम् , मिवावरुणौ देवता , आतर्कस्य चर्चि प्राग्नेवि०—वी० प० १, २, ११

हे मिथौ । ‘मिवावरुणौ’ देवौ ‘ते’ ‘मेधां’ पठित-मृत-
 धारणशक्तिं ‘आधत्ताम्’ धारयतां पीपयताश्च ; ‘अग्निः’ अपि
 देवः ‘ते’ ‘मेधां’ ‘दधातु’ ; ‘पुष्करस्तजौ अग्निर्देवौ’ अपि
 ‘ते’ ‘मेधाम्’ ‘आधत्ताम्’ ॥ ८

ये नवरुमाः । मित्र ७ वरुण देवस्य देवानां मेधा पोषण करुणः
 अपि देवता ७ गेय ७ मेधा पूष्टे करुण , अशुभाल्य-विह्विताश्च अदि-
 नादिक देवस्य ७ देवानां मेधा परिपूष्टे करुण ॥ ८

यत्ते सुसीमे हृदयं हित मन्तः प्रजापती ।
 वेदाहं मन्ये तद् ब्रह्म माहं पौत्रं मुषं नि गाम् ॥ १०

अन्नादीनां यथायां यन्त्री देवता ; अशुभम् दम् , विष्णुस्ये वि०—वी० प० १, २, ११

कोऽसि कतमोऽसि ? रूपोऽस्यमृतोऽसि ।
आहस्पत्यं मासं प्रविशासौ ॥ १४

विराट ऋषिपदा गावोऽस्य आदित्यो देवता, नामकरणे वि.—मो० य० १, ८, ११ ।

हे बालक । त्वं 'कोऽसि' कियामधेयोऽसि ? 'कतमोऽसि' अकालमरणधर्मासि उत पूर्णावुर्भागसि ? न जानासि चेच्छृणु—'एयोऽसि' एतन्नामकं भवसि किञ्च 'मृतोऽसि' अनकालमरणधर्मा भवसि । 'असौ' एतन्नामकः त्वम् 'आहस्पत्यं' अहःपते सूर्यस्य संक्रान्तिकालं 'मासं' कालं 'प्रविश' सौरमासानुसरिष्यैव तव वयोऽब्दगणनं भवत्विति भावः ॥ १४

[१५ बालक] । कदासां वि मास ? क्व वि क्व ? (अर्थात् अकाल-मृत्याव गतिक अवस्था प्रोचार्थम्) । यदि अत्राठ मरु, उदरे मृदु क्व—कदासां एते मास, क्व वि भूः शिष्टु एतेऽपि । विना कवेरु क्व भाटन अद्वय क्व अर्थात् गौर भागाद्युगादपि कदासां वदत एतं गतिगतिक एतेक । १४

स त्वाङ्गे परिददात्वहस्त्वा रात्रौ परिददातु रावि-
स्त्वाहीरावाभ्यां परिददात्वहोरात्रौ त्वार्द्धमासेभ्यः
परिदत्ता मर्द्धमासास्त्वा मासेभ्यः परिददतु मासा-
स्त्वर्तुभ्यः परिददत्वृतवस्त्वा संवत्सराय परिददतु
संवत्सरस्त्वायुषे जरायै परिददात्वसौ ॥ १५

८

वज्रविद्यम्, आदित्यदेवताकम्, नामकरणे मन्त्रमेतन्म विनियुज्यते (मो० घट्टे) ।

‘म पूर्वोक्त प्रवृत्ति देव त्वा’ त्वा ‘प्रह्ने’ द्विषसाय
 ‘परिददातु’ एकाहपरिमित जीवन प्रापयतु, ‘ग्रह च
 स्वकालेन सर्वद्वर त्वा’ त्वा ‘रात्रे’ सर्वद्वरार्थं मेव ‘परिद
 दातु’, ‘रात्रि’ ‘त्वा’ त्वा ‘ग्रहोरात्राभ्या’ ‘परिददातु’,
 ‘ग्रहोरात्रो’ ‘त्वा’ त्वा ‘प्रद्वेमाभ्य’ पक्षेभ्य ‘परिदत्तान्’,
 ‘प्रद्वेमासा’ पक्षसङ्गा उत्यु’ त्वा ‘मानेभ्य’ ‘परिददतु’, ‘मासा’
 त्वा त्वा ‘वृत्तुभ्य’ ‘परिददतु’, ‘वृत्तय’ ‘त्वा’ त्वा ‘सवस्तराय’
 ‘परिददतु’, ‘सवस्तर’ अपि ‘त्वा’ त्वा ‘जरायै आयुषे’
 ‘परिददातु’ त्वा जरान्तमायु प्रापयतु एव क्रमेणैति भाव ।
 ‘यसो’ त्वन्नास्मादेवघणादेतन्नाम्ना प्रसिद्धो भवसि ॥ १५

हे वागक । ऐसे विरागति देवता, देवीमात्र परमात्मा वृद्धि करना त्वादीक
 विवाकालेन त्वा मर्षण करण, विवा जे क न हा ज्ञः क र मर्षण करण
 अष्टोरात्र डेवता एकजिउ देवता मागादेव अर्थात् पक्ष कालेन दत्ते मर्षण
 करण, मागाक मी मागमद्वेन दत्ते मर्षण करण, मागमद्वेन वृत्तुपक्षेन
 दत्ते मर्षण करण वृत्तुपक्षेन वरुष कालेन दत्ते मर्षण करण । एवैकमे
 जेमे अत्रा काल अर्थात् देवता देवीमात्रे परिषद्वेन करिउठे वाकून, —अत्र
 दत्तेतु त्वमि एवै नामे अग्निः दत्तेउठे ॥ १५

अद्वाद्वात् सपथवसि हृदयादधिजायसे ।

प्राण ते प्राणेन सन्धामि जीव मे यावदायुषम् ॥ १६

एतदादीनां तिष्ठथा यथा भगवति देवता अनुग्रहः ॥ विद्वेष पृथग्भूतानि प्रापयति
 तिष्ठोह —गी० य० १० ११ ५० ।

हे पुत्र । त्वं मे मम ‘अद्वाद्-अद्वात्’ मदीयसमस्तावय-

वात् 'संश्रवसि' संश्रुतोऽसि, किञ्च 'हृदयात्' मदीयात् 'अधि-
जायसे' उत्पन्नोऽसि ; अतः 'वि' तव 'प्राथं' 'प्राणेन' मदीयेन
नाम्नाप्राणविसर्जनेनापि 'शब्धामि' पोषयामि ;—पुत्र । 'याव-
दायुष' दृढ्युक्तं शतवर्ष 'जीव' ॥ १६

१६ श्रुत् । इमि आमार अ.उ.क अत्र इहेते म.अ.क इहेराह, इमि
आमार काश्रयकणं कण्डप्र धन । अतएव आमार वीर आः शिर्षकेनेत्र
इरीर आः मे वरीर । पूव । यावदात्म आयु इहेते पाव (अर्थात् मृत
वर्ष) तावत् जीवित पाव ॥ १७

अद्भ्राद्भ्रात् सम्भवसि हृदया दधि जायसे ।

वेदी वै पुत्र नामासि स जीव शरदः शतम् ॥ १७

हे 'पुत्र ।' य त्वं 'अद्भ्रात्-अद्भ्रात्' मदीयात् प्रत्यययवात्
'सम्भवसि' समुत्पन्नोऽसि, 'हृदयात्' मदीयात् 'अधिजायसे'
अधिजातोऽसि ; अतः त्व 'वै' नियय 'वेदः' (अर्थात् आदित्वात्त-
त्त्वर्थाविति रूपम्) वेदपाठी 'नाम' प्रसिद्ध 'असि' भवसि
लोके (मम वैदिकत्वप्रसिद्धेरिति भावः), 'स' त्व 'शरदः शत'
शतं वर्षाणि 'जीव' ॥ १७

१७ श्रुत् । वे वेदेषु मरीचि अ.उ.क अत्र इहेते म.अ.क इहेराह, इमि
आमार काश्रयकणं कण्डप्र धन । अतएव आमार वीर आः शिर्षकेनेत्र
इरीर आः मे वरीर । पूव । यावदात्म आयु इहेते पाव (अर्थात् मृत
वर्ष) तावत् जीवित पाव ॥ १७

* वेदोक्तं मन्त्रकाले २५ मन्त्रेण भवत् कर्तुं शक्यं ।

अग्रमा भव परशुर्भव हिरण्य मस्तृत भव ।

आत्मासि पुत्र सा सृष्टाः स जीव शरदः शतम् ॥ १८

हे 'पुत्र ।' 'अग्रमा भव' प्रस्तरवत् दृढो भव, 'परशुर्भव' परशुवत् स्वय मच्छेद्य शत्रूणां छेदकाय भव, 'अस्तृत' यत्नेन रक्षणीय 'हिरण्य' सुवर्णं मिव 'भव', त्वम् 'आत्मासि' मन्तुरु-योऽसि, 'सा सृष्टा' 'न' 'सृष्टीष्ठा, अपितु 'सः' त्व 'शरदः शत' शत वर्षाणि 'जीव' ॥ १८

हे भूः ! अश्वत्थं नाम शृणु १७, अश्वत्थं नाम श्वत्थं अश्वत्थं । अश्वत्थं हेतुकं हृद्यं, श्वत्थं नाम श्वत्थं श्वत्थं (अर्वात् श्वत्थं) हृद्यं, त्वम् आत्मासि साया हरेतेह, — अश्वत्थं मूकं हरेतेह ना अश्वत्थं मूकं मूकं जीवितं धाम १७

पशूनां त्वा हिङ्गारेणाभिजिघ्राम्यसौ ॥ १९ ॥ ५

हिपदाशुप हृद्यं प्रजापति द्विवा, मूर्धाभिप्राये वि०—गी० य० २८ २१ । दशमीय अक्ष (हिपदा) वाचरेहीना मृगते पर मकारिति आनेऽभिधानी ज्ञानरत्नेन पूर्वेण, निपुदादित्वा वा लभतेवेति ध्येयम् । पर मन्ववापि त्वय मृगम् ॥

'असौ' एतन्नामक । हे पुत्र । 'त्वा' त्वा त्वदीयं 'मूर्धान' मिति यावत् 'पशूनाम्' गवादीनामिव 'हिङ्गारेण' आनन्दप्रकाशका-व्यक्तध्वनिना चुम्बनपूर्वकमिति भाव 'अभिजिघ्रामि' ॥ १९ ॥ ५

इति सामगथीसत्यव्रतसामग्र्यमिदिरचिताया

"मन्वसञ्जीवनी" - नाममन्त्रज्ञानाद्यव्याख्यायाम्

प्रथमप्रपाठस्थीयो पञ्चमखण्ड ॥ ५

अनुपनामक, हे भूः । आसि धोऽशुक्ति श्वत्थं नाम श्वत्थं अश्वत्थं अश्वत्थं अश्वत्थं मन्त्र (इदम् मन्त्रं) इति निः श्वत्थं नामगणं वदितेति ॥ ११ ॥ ५

गान् रत्नेन मृगं श्वत्थं अश्वत्थं नाम श्वत्थं श्वत्थं श्वत्थं

मन्त्रं मन्त्रं मन्त्रं मन्त्रं मन्त्रं मन्त्रं मन्त्रं मन्त्रं

॥ अथ षष्ठ-खण्डः ॥

आय मगात् सविता क्षुरेण ॥ १

पक्षेने निगदा मगापतिदेवदाहा, , मगास्य पूडाकर्मणि नापितदर्शने वि०—१,८,१०५०

हे कुमार । 'सविता' सविष्टस्वरूपः 'अयं' नापितः 'क्षुरेण' केशवपनास्त्रेण सह, क्षुरं गृहीत्वैति यावत् 'सा अगात्' आगतः ॥ १

अदिङ्-वर्ण एहे नापित क्षुरं मरेता डेनश्चित् ददेताच्छ ॥ १

उष्णेन वाय उदकेनैधि ॥ २

पूडाकर्मणि नापिताभितलये विधियोग—वी० म० १,८,११६० ।

हे 'वायो' वायुस्वरूप । नापित । 'उष्णेन' 'उदकेन' सह 'एधि' भव ; उष्णोदकं गृहीत्वा एहीति यावत् ॥ २

ए वायु-वर्ण नापित । उःकापक मरेता प्राग्वत कर ॥ २

आप उन्दन्तु धीवसे ॥ ३

पूडाकर्मणि कृषिबोद्धने विधिषोड—वी० म० १,८,१२५० ।

'आप.' जलदेवताः कुमारस्यास्य 'जीवसे' जीवनाय 'उन्दन्तु' क्लेदयन्तु ; इदं वपनस्थान मिति भावः ॥ ३

कनपेवोडा एहे कुमारेण मलक निक्षिठ करुण, एहे कार्याण कटन कुमारे निरुणजत शीव कीरन माक करुण ॥ ३

विष्णोर्दंष्ट्रोसि ॥ ४

पूडाकर्मणि क्षुरमेतये विधियोग—वी० म० १,८,१२६० ।

हे क्षुर । त्वं 'विष्णो.' देवस्य 'दंष्ट्रोसि' बृहहन्तो भवसि ॥ ४

ए कुमारेणः क्षुरे विष्णुराहाणं शान्ता दहेच्छ ॥ ४

धोपघे चायस्वैनम् ॥ ५

धुशकर्मणि धर्मपिष्णुलोधारणे विभिवीगः—गो० ४० १, ८, ११ ५० ।

हे 'धोपघे !' दर्मपिष्णुलोधारण ! 'एनं' वालकं 'चायस्व'
सुरचालनमयादिति यावत् ॥ ५

एह मूर्धनिष्णि । एहे मधिरकक कुशजामस कन हहेहेउ वया कव ॥ ७

स्वधिते मैनए हिप्सीः ॥ ६

धुशकर्मणि धादर्ममेवणे विभिवीग —गो० ४० १, ८, ११ ५० ।

हे 'स्वधिते' सुर ! 'एनं' 'कुमार' 'मा चिंसीः' न हिंस्याः ;
अस्य रक्तयिन्दुपातो यथा न स्यादिति भावः ॥ ६

एह कूर ! एहे कुशोटवम मधिरक एम विष्णुमात्ररक्तगाढे नो हउ ॥ ७

येन पूषा बृहस्पते वायोरिन्द्रस्य चावपत् ।

तेन ते वपामि ब्रह्मणा जीवातवे

जीवनाय दीर्घायुष्टाय वर्चसे ॥ ७

प्रजापति, देवता ; भूरिणासारपतिः इन्द्रः ; धुशकर्मणि वीरुणे वि—गो० ४० १, ८, ११ ६ ।

'येन' यद्विधेन 'ब्रह्मणा' अस्त्रेण 'पूषा' देवः, 'बृहस्पतेः'
देवस्य, 'वायोः' देवस्य 'व' अपि 'इन्द्रस्य' देवस्य 'चावपत्'
वपनं कृतवान्, केशाना मिति ; 'तेन' तद्विधेनेन अस्त्रेण
सुरेण 'ते' तव 'जीवातवे' 'जीवनाय' 'दीर्घायुष्टाय' नोरोग-
बद्धायुर्ज्ञाभाय 'वर्चसे' तेजोविह्वदार्धे च 'वपामि' मिरहान्
केशानिति यावत् ॥ ७

• पूषा देवदत्त, येनैषा यज्ञे बृहस्पतिर, वायुश्च एव हेतुश्च देव वन्द्य
कथितोऽस्ति.—सैतन्येन सूत्र आश्रिते तामास मन्त्रकृद् देवपुत्रश्च देव
वदितेति—एतं काण्डेन चले धूमि नोत्तरांशं शीर्षात् ७ तेष्वथो हरेत् ॥१॥

त्रायुषं जमदग्नेः

काश्यपस्य त्रायुष

ममस्त्वस्य त्रायुषं ५

यद्देवानां त्रायुष

तत्ते अमु त्रायुषम् ॥ ८

पादविभूत् पथा पतिन्दन् , शी ईशता , ब्रह्मकर्मण्यमाप्सने वि०—गो० ४०२,६,१११

त्रयाणां त्रिविधाना मायुषां बाल्यादीना मवस्थानां समा-
हारं त्रायुषम् । 'जमदग्ने' 'यत्' 'त्रायुष', 'काश्यपस्य' यत्
'त्रायुष', 'यमस्त्वस्य' यत् 'त्रायुष', एव मन्त्रेषा मपि
'देवानां' यत् 'त्रायुषम्' आसीदिति शेषः , 'तत्' 'त्रायुष' 'ते'
तय 'अमु' भवतु हे बालक । इति ॥ ८

ये अरहाज्यं जमदग्निं हरेत्तस्मिन्, ये अरहाज्यं काश्यपेण हरेत्तस्मिन्,
७ ये अरहाज्यं यमस्त्वस्येण—एते अत्रान्तर्गते शीर्षात् (श्री) देवपुत्रश्च देव
वदितेति, एते अरहाज्यं तामासश्च देवेन पुत्र्यात् धूमिश्च तामासश्च
यात्र शीर्षात् शीर्षं शीर्षं नक्तं चर । ५

अग्ने व्रतपते व्रतं पृथिव्यामि तत्ते प्रव्रवीमि तच्छक्रेयं
तेनर्ध्यास मिद् मह मन्तात् सत्यं मुपैमि स्वाहा ॥६॥

एतद्वाच्यं यद्यपि अत्र, अग्निपुत्र्येण अत्रान्तर्गते तामासश्च देवताका , एतन्मन्त्रे अत्र
श्रीमि विदिवीमि—गो० ४०० १,१,१६० ।

‘व्रतपते’ ब्रह्मचर्यादिव्रतस्याधिपते । हे ‘अग्ने’ ‘व्रतं’
 ब्रह्मचर्यं ‘चरिष्यामि’ आचरिष्यामि, ‘तत्’ तदर्थं ‘तं’ तत्र
 समीपे ‘प्रव्रवीमि’ कथयामि, अनुपद्वच्यमाणं प्रार्थनावचन
 मिति यावत् ;—‘तत्’ ‘शक्यं’ चरितुमिति किञ्च ‘तेन’
 तत्फलनेन ऋध्यासं वेदाध्ययनात्मसिद्धियुक्तो भवेयम् । एवमा-
 यायुक्त, ‘मन्त्रम्’ ‘मन्त्रतात्’ असत्यादेव जगत, ‘सत्यम्’ सत्यं ब्रह्म,
 तत्प्रापकम् ‘इदं’ ब्रह्मचर्यव्रतम् ‘उपैमि’ उपगच्छामि ॥ ८

उपैमि अङ्गि उठेर अधिनाइक हे अग्ने । आवि एते उलर्णा उठ आठ-
 रण करिव गेटेहू उठामार समीपेण आर्चना करितेहू, —उठामार समीपे
 येन हेहा सुमिर्काइ करिते पाव्ति । एते उठेर कणे येन वेदाध्ययन विषये
 शिक्ति प्राप्त करिते पाव्ति ।—एते आना करिवा आवि अनुपद्वच्येण मन्त्रता
 इदं उठे गताव्ययण उ अत्र आत्मा एते उलर्णा उठ अगमन करितेहू ॥ ८

वायो व्रतपते व्रतं चरिष्यामि तत्ते प्रव्रवीमि तच्छक्यं
 तेनर्ध्यास मिद् मह मन्त्रतात् सत्यं मुपैमि स्वाहा ॥ १०

‘व्रतपते’ हे ‘वायो’ । तत् पूर्ववत् ॥ १०

उलर्णा अङ्गि उठेर अधिनाइक हे वायो । हेवावि पूर्ववत् ॥ १०

सूर्यं व्रतपते व्रतं चरिष्यामि तत्ते प्रव्रवीमि तच्छक्यं
 तेनर्ध्यास मिद् मह मन्त्रतात् सत्यं मुपैमि स्वाहा ॥ ११

व्रतपते’ हे ‘सूर्ये’ । तत् पूर्ववत् ॥ ११

उलर्णा अङ्गि उठेर अधिनाइक हे सूर्ये । हेवावि पूर्ववत् ॥ ११

चन्द्र व्रतपते व्रतं चरिष्यामि तत्ते प्रब्रवीमि तच्छक्रेषं
तेनर्ध्यास मिद् मह मन्वतात् सत्य मुपैमि स्वाहा ॥ १२

‘व्रतपते’ हे ‘चन्द्र’ ! ततः पूर्ववत् ॥ १२

अथर्वण अष्टुडि अठक अदिनाशक ८९ अथ ! देवादि पूर्व १९१ ॥ १२

व्रतानां व्रतपते व्रतं चरिष्यामि तत्ते प्रब्रवीमि तच्छक्रेषं
तेनर्ध्यास मिद् मह मन्वतात् सत्य मुपैमि स्वाहा ॥ १३

‘व्रतानाम्’ सृष्ट्यादिकार्यायां मध्ये विशेषतः ‘व्रतपते !’
ब्रह्मचर्यादिव्रतस्य अधिपते ! हे परमेश्वर ! अहमित्यादि
पूर्ववत् ॥ १३

अष्टुडि अथर्वण अठक अदिनाशक ८९ अथ ! देवादि पूर्व १९१ ॥ १३

आगन्त्वा समगन्महि प्र सुमर्त्या युयोतन ।

अरिष्टाः सच्चरेमहि स्वस्ति चरतादयम् ॥ १४

एतदादीनां वशात् मनुष्येषु स्वस्ति, अरिहोता, उपनयनकर्त्तृषु भावदहस्य
पद्ये विविधेषु — गो. २०. १. १०. १ अ. १ ।

हे अग्ने ! ‘आगन्त्वा’ ब्रह्मचर्याद्यं गुरुष्टु मारुन्तुं प्रवृत्तेन
अनेन वटुना मह वयम् आचार्यादयः त्वां ‘समगन्महि’ ब्रह्म-
चर्याम उपतिष्ठामहे । त्वं हि एनं वाचकं ‘सुमर्त्या’ शोभनमनुष्यं

कर्तुं 'प्र युगीतन' ब्रह्मचर्ये प्रयुङ्क्षु । वयस्य 'शरिष्ठाः'
विघ्ननिवारकाः सन्तः 'मञ्चरीमहि' उपचरेम अध्यापनादिभि-
रेन मित्येव ; तथाच 'अय' बालक. 'स्वस्ति' कल्याणं 'परंताव'
अपमुनक्तु ॥ १४

हे शरिष्ठाः । ब्रह्मचर्यादिके अयुक् एते बालकेषु गदिके आठारि लक्ष्मि
आनराठ डोगार डेगामा करिके हे, कृमि एहे बालकेके डेगारुड
यस्य करियार मन. एहे ताके मियुक्त कर ; आगत्य तेन एते बालकेके
विघ्ननिवारक शक्तिः अनाश्रनाशिरु हाशुगभित्या करिके पावि । याशके ए
बालके डिके दिन समान डेगारुग करिके ॥ १४

अग्निष्टे हस्त मयहीत् सविता हस्त मयहीत् ।

अर्यमा हस्त मयहीन्निवस्त्व मसि कर्मणा ॥ १५

(अग्निराचार्यस्तय)

हे बालक । 'अग्निः' देवः 'ते' तव 'हस्तम्' 'अयहीत्'
गृहीतयान्, त्वद्रक्षणाय पूर्वमेवेति भावः । तथा 'सविता' देवः
'हस्तम्' ते 'अयहीत्' ; तथैव 'अर्यमा' देवस्य 'हस्तम्' ते 'अय-
हीत्' । बालक । 'त्व' 'कर्मणा' अहिंसादिव्यवहारेण 'मिचः'
मर्यादां मिचभूतः 'मसि' भव । 'तव' 'आचार्यः' वेदोपदेशकी
इय महन् 'अग्निः' देव. इति जानीहि ; मा मग्निस्तस्य सव-
गच्छेति भावः । १५

हे बालक ! अग्नि देवता, इतिपूर्वेक डोगारुड करिकेहेन
अर्यां डोगारु ब्रह्मचर्ये डोगारुके आशुग विराहेन, अग्नि देवताठ

दोषान्तरं ह्यत्र कथितं कथितं च, अर्थात् (हस्त्यां च) दोषान्तरं ह्यत्र कथितं कथितं च । पूर्वाकार्यात् न कथयन्त इति च । एते अग्निदेवोऽपि अत्र प्रकृत्या च । २३

ब्रह्मचर्यं मागा सुप मर नयस्व ॥१६

निम्नोऽपि मन्त्रार्थात् देवता साधकपापने द्वितीयोऽपि — नो० य० १, १०, ११ ।

हे आचार्य ! अहम् 'ब्रह्मचर्यम्' व्रतम् 'मागाम्' उपागमम्, अथ 'मा' माम् 'उपनयस्व' आत्मसमीपं प्रापय ॥ १६

हे आचार्य ! अग्निं गच्छति उक्तं च उक्तं कथितं, अत्रःपि अग्निं आमात्के उपागमम् (अत्र गम्यते नयन) कथनम् ॥ २३

की नामासि ? असौ नामास्मि ॥१७

अग्निदेवता, यत्, आचार्यब्रह्मचारिणीं च न प्रतिपद्यते वि० — नो० य० २, १०, ११ ।

हे कुमार ! 'क नाम' ज्ञानामधेय त्वम् 'असि' भवसि । हे गुरो ! अहं 'असौ नाम' एतन्नामक 'अस्मि' भवामि । १७

हे कुमार ! दोषान्तरं नाम किं ? — हे आचार्य ! दोषान्तरं एते नाम ॥ २३

द्वयस्य तै सवितुः प्रसवेऽग्निर्वाचुभ्यां

पूयो हस्ताभ्यां हस्तं गृह्णास्यसौ ॥ १८

अग्निदेवता, यत्, आचार्येण साधकपापिपद्यते द्वितीयोऽपि — नो० य० २, १०, ११ ।

‘असौ’ हे अमुकदेवगर्भन् ! ‘ते’ तव ‘हस्त’ ‘सवितु-
देवस्य’ ‘प्रसवे’ अनुष्ठाने सति ‘अश्विनोः’ देवयोः ‘वाहभ्यां’,
‘पूषाः’ पूषदेवस्य च ‘हस्ताभ्याम्’ ‘अहं’ ‘गृह्णामि’ ॥ १८

हे अमुक देवगर्भन् ! आग्नि, गविर्ता देवगर्भे अतिव्याप्राप्त्यान्ने अवि-
नाशक देवस्येतेन मातापेय, शूर्पा देवगर्भे हस्तदेव योत्रा लोकार्थे हस्त अर्पण
करिष्येहि ॥ १८

सूर्यस्याहृत मन्वावर्त्तस्वासौ ॥ १९

हर्षा देवता, यन्तु, मातृवक्त्राद्यर्थे विनिर्दिष्ट — वी० ४० १, १०, १७ ५० ।

‘असौ’ अमुकदेवगर्भन् ! त्वं ‘सूर्यस्य’ ‘आहृतम्’ प्रदक्षिणं
यथा स्यात् तथा ‘अनु’ लक्ष्य ‘मा’ आभिमुख्येन ‘वर्त्तस्य’ ॥ १९

हे अमुक देवगर्भन् ! भूमि, एहे साहस वृद्धिर्वा आदेग, मन्मक, —
शूर्पाके अर्पण करिष्येहि ॥ १९

प्राणानां यन्धि रसि मा विस्त्रसोऽन्तक
इदं ते परिददाम्यमुम् ॥ २०

अन्तकी देवता, यन्तु, मातृवक्त्रे दक्षिणार्थे मन्मक अथ वा वीर्यामय मन्मक
नाभिगर्भे विनिर्दिष्ट — वी० ४० १, १०, १८ म० ।

हे ‘अन्तक !’ जीवनान्तकारिन् वीर्याधिष्ठातृदेव ! त्वं
‘प्राणानां’ जीवितानां ‘यन्धिः’ बन्धनो, तद्रूप ‘रसि’ भवसि;

‘इदं’ बालकशरीरं ‘मा विस्मस’ मा अध पीपत । अन्तक ।
 ‘ते’ तुभ्यं ‘अमुम्’ अमुकदेवशर्माणम् ‘परि’ सर्वतः ‘ददामि’ ,
 त्वच्छरणापन्नं करोमीति यावत् ॥ २०

ये रोषादिहेतुः । इमि आग वायु अहृदि वायु मयाहृत अदि
 अहृत्त हृदेहृत्त — एहे बालकके अहृत्तके अणःपीठिके अदि नो ; अहृत्त ।
 अमुक-नाम एहे बालकके अहृत्तके अणःपीठिके अदि नो । २०

अहुर इदं ते परिददाम्यमुम् ॥ २१

वायुदेवता, इमु, साधककामिण्यमे विनिधीत — ती० अ० १.१.१८ सू० ।

हे ‘अहुर’ अहुरित्त । अग्ने । (पाकागयाधिष्ठाहृदेव ।)
 ‘अमुम्’ एतन्नामकम् ‘इदं’ बालकशरीरं ‘ते’ तुभ्यं ‘परि’ सर्वतः
 ‘ददामि’ ; त्वच्छरणापन्नं करोमीति यावत् ॥ २१

ये अहृत्त । (पाकागयाधिष्ठाहृदेवता) अमुकनाम एहे बालकके
 अहृत्तके अणःपीठिके अदि नो । २१

हृद्यन इदं ते परिददाम्यमुम् ॥ २२

अग्निदेवता, इमु, साधककामिण्यमे विनिधीत — ती० अ० १.१.१९ सू० ।

हे ‘हृद्यन’ हृद्यनारिन् । वायो । (हृदयाधिष्ठाहृदेव ।)
 ‘अमुम्’ एतन्नामकम् ‘इदं’ बालकशरीरं ‘ते’ तुभ्यं ‘परि’
 सर्वतः ‘ददामि’ ; त्वच्छरणापन्नं करोमीति यावत् ॥ २२

ये अहृत्तके अणःपीठिके अदि नो । (हृद्यनारिष्ठाहृदेवता) अमुकनाम एहे बालकके अहृत्तके
 अणःपीठिके अदि नो । २२

प्रजापतये त्वा परिददाम्यसौ ॥ २३

प्रजापतिदेवता, यजु, मायवक्त्रादिषामभ्यर्चने विनियोग — गी० अ० १, १०, २१ सू० ।

‘असौ’ देवगर्भन् । ‘त्वा’ त्वा ‘प्रजापतये’ यक्रुधिहाह्रदेवाय
‘परिददामि’, सर्वथैव प्रजापतिशरणामन्न करोमीति यावत् ॥ २३

हे यजुः देवगर्भन् । त्वाय वक्त्रादिषामभ्यर्चने विनियोग — गी० अ० १, १०, २१ सू० ।
अन्नं परिददामि ॥ २३

देवाय त्वा सविते परिददाम्यसौ ॥ २४

सविता देवता, यजु, मायवक्त्रादिषामभ्यर्चने विनियोग — गी० अ० १, १०, २२ सू० ।

‘असौ’ देवगर्भन् । ‘त्वा’ त्वा ‘सविते’ सर्वविधप्रसवकार्यनि-
र्वाहयित्वा ह्यन्त्याधिष्ठाने ‘देवाय’ परिददामि’, सर्वथैव सविता-
शरणामन्न करोमीति यावत् ॥ २४

हे यजुः देवगर्भन् । त्वाय वक्त्रादिषामभ्यर्चने विनियोग — गी० अ० १, १०, २२ सू० ।
अन्नं परिददामि ॥ २४

बृहन्नाचार्यस्यसौ ॥ २५

समिध भाधेह्यपोशान कर्म कुत

मा दिवा स्वाप्सिः ॥ २६

एतन्निगदीनायवकी देवता, मायवक्त्रादिषामभ्यर्चने विनियोग — गी० अ० १, १०, २२ सू० ।

‘असौ’ देवशर्मन् । अद्य प्रभृति त्वं खलु ‘ब्रह्मचारी’ ‘अभि’
भवसि—इति जानीहीति प्रेषणम् । हे आयुषन् । ‘समिधम्’
समित्काष्ठम् ‘आधेहि’ आनीय धारय अग्नाविति शेषः ;
प्रत्यहं सायंप्रातरिति विवेकः । (अप.) उदकानि ‘अग्रान’
पिब ; आचमनादिना शरीरमौषं यथाप्रयोजनं यद्योपदेशश्च
व्यवहरति भावः । ‘कर्म’ अध्ययनादि ‘कुरु’ नित्य मिति ।
‘दिवा’ अहनि ‘मा स्वासोः’ स्वापं मा कार्षीः ॥ २५, २६

हे आयुषं देवशर्मन् । अद्य मया हठेकेके कुमि उक्तान्ते दहेत्यह—हे
कुमि नन्दयत्त इति । हे आयुषन् । अहिनित्य मया एतान् कुमि अग्रित्त ममि
एकेके कश्चित् अर्थात् निता होम कश्चित् । मत्त आह्वयन कश्चित् अर्थ
तति व निवृत्त । अहायनामि कर्ण्ये आयुषं । इत्त धाकित् अर्थात् पुषा कान् क्ले
कश्चित् ना । कान्नि दिवणे निजित्त दहेत्त ना ॥ २५, २६

इयं दुरुक्तात्परिवाधमाना
वर्षां पवितं पुनती म आगात् ।
प्राणापानाभ्यां बल माहरन्ती
स्वसा देवी सुभगा मेखलियम् ॥ २७

मेखला देवता, विद्युत् इत्यर्थः ; मेखलापरिधाने विनिवीत—गी० म० १, १०२७ ।

‘इयं’ ‘मेखला’ ‘दुरुक्तात्’, ब्राह्मणनामदुरपवादवचनात्
‘परिवाधमाना’ अपसारयन्ती, ‘पवित्रं’ विशुद्धं ‘वर्षां’ ब्राह्म
णाभ्यां ‘पुनती’ सञ्जुर्वती सती ‘मि’ ममात्मिके ‘आ आगात्’

आगतवती; 'इयं' मेखला 'देवी', 'प्राणापानाभ्यां' शरीरेषु
 लङ्घिष्विस्थिताभ्यां वायुभ्यां 'बलम्' 'आह्वरन्ती' सम्पादयन्ती,
 'सुभगा' सौभाग्यवती 'स्रसा' भगिनी इव भवति ॥ २०

आकाशेण इन्द्रगर्भात्प्रवृत्तं वायुं कल्पिनी, एते मेखला, शक्ति विद्युत्प्रकाशवत्
 आभाटकं गच्छति तद्वत्त्वमात्रं विकृष्टे आगमनं कथितवान् । एते मेखला
 देवोऽतीतं अतीतं नामकं प्रबोधनं उक्त्वात्प्राणापानं वायुदमनं गाराणां यत्न
 प्रादुर्भूतं तद्वत् कलापितं अतीतं नामकं उक्त्वात्प्राणापानं इति शेषः ॥ २१

ऋतस्य गोप्त्री तपसः परस्वी
 धत्ती रक्षः सहमाना अरातीः ।
 सा मा समन्तं भभि पर्येहि भद्रे
 धर्त्तारस्ते मेखले मा रिपाम ॥ २८

मेखला देवता, भक्ति विष्टुत्त, मेखलापरिधानि वि-गी. म. २, १०, २०।

हे 'मेखले !' त्वं 'ऋतस्य' ब्रह्मचर्यलक्षणस्य सत्वस्य कर्मणः
 'गोप्त्री' रक्षित्री अस्ति; 'तपसः' वेदाध्ययनस्य 'परस्वी' स-
 र्वसम्भूता अस्ति । 'रक्षः' एकं ब्रह्मचर्यविघ्नकारि रेतःपतनबीजं
 'धत्ती' विनाशयन्ती 'अरातीः' क्रोधादीन् शत्रून् 'सहमाना'
 अभिभवन्ती, 'सा' त्वं 'समन्तं' समन्तात् 'मा' माम् 'भभि'
 लक्ष्य 'पर्येहि' आगच्छ । हे 'भद्रे' कल्याणि । मेखले ! 'ते' तव
 'धर्त्तारः' धारणकारिणः इव 'मा रिपाम' ज्ञेनापि कामाद्यन्त-
 तमेनापि रिपुणा न हिंसिष्य ॥ २८

हे मेखले । इमि उक्त्वात्प्राणापानं गाराणां वायुदमनं इति शेषः, देवा-
 धारणं रूपं धर्त्तारः अथवा देवदत्त इति शेषः, उक्त्वात्प्राणापानं इति शेषः ।

उदय-गायत्रि निराम् अयमेक विनाम एवः ह्योद्यति शत्रुवर्गक परिदृक्
 यदुक्त, — गर्ह्यमानः एव वाग् येषु लक्ष कश्चि आगमनः कः । हे कलानि ।
 उदयान् शत्रुवर्गो जनि तेन कामान्दिः कृष्टक गच्छिष्य मात्रा नः पादे । १२४

तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि ।

धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ २६

चित्तादेवता, विष्णु मातृचन्द्र, सवितुः रूपदेवे विनियोग — मो. ग. १. १. २६ ।

‘तत्’ तस्य ‘सवितुः’ जगत्प्रसवितुः ‘देवस्य’ सर्वेषु द्योत-
 मानस्य ‘वरेण्यं’ परत्वीयं ‘भर्गोः’ भर्गो तेजः ‘धीमहि’ ध्यायामः
 चित्तवागः । कस्य इत्याह — ‘य’ देवः ‘न’ भस्माकं ‘धियोः’ वृद्धीः

‘प्रचोदयात्’ प्रकृतं यथा स्यात् तथा चोदयति प्रेरयति ॥ २६

नेहे उदय अगच्छत, गर्ह्यते योऽयमाम रक्षत (उक्त कर्तृक उपदिष्टे)
 यत्रोक्त एवमेव ‘उदय’ कति, विनि आभासः कृच्छ्रित्तिसुष्टके गच्छ
 इत्यत्र उक्तं कति उदयम् ॥ २७

भूर्भुवःस्वरोम् ॥ ३०

भूर्भुवः स्वरिति विद्यया व्याहृतोना सो मिति प्रथमस्य च प्रथमविदेवता, गच्छतु
 विदुः सुदुर्गावशात् कश्चिन्, सवितुः व्याहृतिपदेमे विनियोग — मो. ग. १. १. ३० ।

‘भू’ भूलोकः, ‘भुवः’ अन्तरीचलीकः, ‘स्वः’ द्युलोकः, —
 इति मान् त्रीन् लोकान् परिव्याप्य ‘ओम्’ अयनशक्तिमान्, पूज्य,
 आत्मा सदेव राजते ॥ ३०

एते कृष्णाक, एते सूर्य (ऊड्योक्त) लोक, एते यन् श्रुतलोकः
 एते लोकास्तु यानिः, अयनशक्ति विदिष्टे भूर्भुवः शब्द विभाजन
 उदिहाहेन ॥ ३०

सुश्रवः सुश्रवसं मा कुरु यथा त्वष्ट सुश्रवः सुश्रवाः ।
देवेष्वेव महष्ट सुश्रवः सुश्रवा ब्राह्मणेषु भूयासम् ॥३१

दृष्टी देवता, विराट्पञ्क्तिर्चन्द्र ; सुश्रवस दृष्टवदृष्टे विनियोग —गी० प्र० २, १० ३१

हे, 'सुश्रव,' सुष्टु श्रवो यशः यस्य तथाविध ! दृष्ट ! 'मा'
मां 'सुश्रवसं' 'कुरु' । हे 'सुश्रवः' ! त्वं यथा 'देवेषु' दीप्य-
मानेषु पदार्थसमूहेषु 'सुश्रवः' सुविख्यातः, हे 'सुश्रवः !'
'एवं' 'अहम्' अपि 'ब्राह्मणेषु' 'सुश्रवाः' 'भूयासम्' ॥ ३१

हे श्रुतिधातु वः । आमाटक श्रुतिधातु कः । हे श्रुतिधातु ! पोषामान
पनार्थमन्वेषु भक्त्य श्रुति धातुप श्रुतिधातु, हे श्रुतिधातु ! आभिष्ट एतेन
त्र कः श्रुतिधातु वः । आभिष्ट एतेन श्रुतिधातु वः । ३१

अग्नये समिध माहायं वृहते जातवेदसे ।
यथा त्व मग्ने समिधा समिध्वस्येव मह
मायुषा नैधया वर्चसा प्रजया पशुभि-
र्ब्रह्मवर्चसेन धनेनात्राद्येन समेधिषीय (स्वाहा) ॥३२

अग्निदेवता, अष्टिचन्द्र, सायमग्नौ समित्पक्षेपे विनियोग —गी० प्र० १, १५, ४६ ।

'वृहते' महते 'जातवेदसे' जातप्रज्ञाय 'अग्नये' 'समिधम्'
'माहायम्' आहृतवानहम् । हे 'अग्ने' ! 'त्वं' 'युषा' 'समिधा'
अनया 'समिध्वसि', 'एवं' 'अहम्' 'मायुषा', 'नैधया', 'वर्चसा'
तेजसा, 'प्रजया' पुत्रादिसत्त्वणेन, 'पशुभिः' गवादिभिः 'ब्रह्म-

यथैवेन', 'धनेन', 'प्रयायेन' अयमव्यतिभोग्यवस्तुसमूहेन 'समेधिषोय' सम्यक् वृत्तियुक्तो भूवासम् ॥ ३२

आलक्षण, अत्रि अत्रक, अत्रि उदेवने मत्रि, अत्रि रत्नं कर्त्ता इतेरादौ ।
हे कथे । भूमि लक्षण एहे मत्रि लक्षण मत्रि हरेगाथक, अत्रेकण कानि उ
येन कां, येना, यत्, उदेव, अना, अत्र, उदेवत्तम, मत्र, अत्र अत्रि मत्र
विदेर इदिभूक हरे । ०२

पुनर्मांभैत्विन्द्रियं पुनरायुः पुनर्भगः ।
पुनर्द्रविणं मैतु मा पुनर्त्राक्षणं मैतु मा ॥ ३३

विष्णुपुत्रं दत्त , अत्रिदेवता , इन्द्रियापचारमापादमनेने वि०—सो० य० १२, १५ ।

रैतस्कन्दनादिद्रोमेष यत् 'इन्द्रियम्' इन्द्रियमसम् अपवि-
तम्, 'तत्' 'माम्' 'पुनः ऐतु' प्रत्यागच्छतु । तथाच यत् 'आयुः'
धीणम्, तत् 'पुनः' ऐतु । किञ्च तेनैव कर्मणा य 'भगः'
सामानाधिकरण्यः तटः, स च 'पुन' ऐतु । अपि हि
तथा पुराचारै मन्त्रे यत् 'द्रविणम्' अयित, तथा 'मा' माम्
'पुनः ऐतु' प्रत्यागच्छतु । किमधिकेन, यदि कचमपि 'त्राक्षणम्'
त्राक्ष्ण मपि अयित अयात्, तदपि 'मा' माम् 'पुनः ऐतु'
प्रत्यागच्छतु ॥ ३३

१ देवदेवमत्रि देवदेवे हेन्द्रि-रत्न अत्रि हरेगाथे, काश काश
अत्रि इदं । काश इदं अत्रि अत्रि अत्रि अत्रि अत्रि अत्रि अत्रि अत्रि
हेके । काश इदं अत्रि अत्रि अत्रि अत्रि अत्रि अत्रि अत्रि अत्रि
अत्रि अत्रि अत्रि अत्रि अत्रि अत्रि अत्रि अत्रि अत्रि अत्रि अत्रि
काश अत्रि अत्रि अत्रि अत्रि अत्रि अत्रि अत्रि अत्रि अत्रि अत्रि
अत्रि अत्रि अत्रि अत्रि अत्रि अत्रि अत्रि अत्रि अत्रि अत्रि अत्रि

पुनर्मनः पुनरात्मा स आगात्

पुनश्चक्षुः पुनः श्रोत्रं स आगात् ।

वैश्वानरो अद्ध्यः स्तनूपा अन्त-

स्तिष्ठतु मे मनोऽभृतस्य कितुः (स्वाहा) ॥ ३४ ॥ ६

अभिर्देवता, भुरिक्पिष्टुपञ्च, इन्द्रियापचारभाष्यिकवितीवहोमिदि० (३६६)

'मि' मम 'मनः' 'पुनः' 'आगात्' अस्त्यध्यात् प्रत्यागतं स्वस्य
सभूत् ; तथाचेदानीं प्राप्तेचित्तनस्य मम 'आत्मा' 'पुनः' आगात्,
सर्वथेष स्वस्योऽभवदिति यावत् । तत एव 'मि' मम 'वक्तुः'
अपि 'पुनः' आगात् ; 'श्रोत्रम्' अपि 'पुनः' आगात् । अथ
प्राथये—'अद्ध्यः' शरीरखानामिन्द्रियादीनाम् अहिंसिता,
'स्तनूपाः' शरीररक्षक, 'वैश्वानरः' सर्वजीवाभ्यन्तरस्थोऽग्निः
'अन्तः' यथास्वानं 'तिष्ठतु' किञ्च 'मि' मम 'मनः' 'अभृतस्य'
आत्मनः 'कितुः' प्रज्ञापनं भवत्विति शेषः । 'स्वाहा' सुदु-षाह
इति द्योक्तमस्तु ॥ ३४ ॥ ६

इति सामगयीसत्यव्रतसामश्रमिधिरचितायां

"मन्त्रसञ्ज्ञीयनी"-नाममन्त्रशास्त्रव्याख्यायाम्

प्रथमप्रपाठकीचः पष्ठपरः ॥ ६

आचार्यस्य मम अमन्त्र पथं वदेते अत्रावृत्तं वदेति अत्रैव तत्र न
करिवाहे अत्रावृत्तं आचार्यस्य वदति वदेते, तत्रैवपथी,—चक्षुरिन्द्रियं अमन्त्र
पथं वदेते अत्रावृत्तं वदेते, अत्रनेन्द्रियं अमन्त्र पथं वदेते अत्रावृत्तं
वदेते । अतःपरं अर्धनीत्र,—पथीवद् वेत्तिमन्त्रेण मन्त्रावकाशी, पथी-
वदक, देवपथं (मन्त्रकीवेरं अत्रवद्, आर्षं) अर्धेण पथावामे विदु इमे
एवम् आचार्यस्य, अमन्त्रस्य पथं पृथक् पथमाचार्य अत्रापनं वदेत् ।—देवा
युमर वना वदेत् वनिष्ठा श्रीवृत्तं वदेत् ॥ ७१

मन्त्रवेदोऽयं मन्त्रावृत्तं अथमन्त्रावृत्तं वदति वदेत्

मन्त्रावृत्तं मन्त्रावृत्तं इति मन्त्रावृत्तं मन्त्रावृत्तं ॥ ७६

॥ अथ सप्तमः खण्डः ॥

ये अस्वन्तरग्नयः प्रविष्टा
गोह्य उपगोह्यो मरुको मनोहाः ।
खलो विरुजस्तनूदूयि-
रिन्द्रियहा अति तांत्मृजामि ॥ १

शापीदेवता , भूरिक् पठिष्यन् , यगाश्चान्तजलाभिमतये वि०—गी० १, ४, १५ ।

‘असु, अन्त’ एतदुदकमध्ये ‘गोह्यः’ १, ‘उपगोह्यः’ २
‘मरुकः’ ३, ‘मनोहा’ ४, ‘खलः’ ५, ‘विरुजः’ ६, ‘तनूदूयि’ ७,
‘इन्द्रियहाः’ ८, इति ‘ये’ षष्टविधा. ‘अग्नयः’ शरीरनष्टकारिणः
तेजसः ‘प्रविष्टाः’ स्थिताः; ‘तान्’ अग्नीन् ‘अतिचृजामि’
अतिशयेन वर्जयामि , मन्त्रशक्त्या, उक्तापदानेन, औषधपक्षेपादि-
भिद्येति यावत् ॥ १

एते जलेश्वर इत्येव (यथाशयः). हेमचन्द्र १, मरुक ७, मनोहा ३, खल १,
विरुज ७, तनूदूयि १, इन्द्रियहा ८—नामक शरीरशान्तिकावन् कष्टे क्षापात् अति
धाके । एतन्मन्त्रक आपि विद्विष्यन्ति कविरुजि ॥ १

यदपां घोरं यदपां क्रूरं

यदृपा भगान्त मति तत्सृजामि ॥ २

शापीदेवता , तिसृष्वदुपगो शापीष्यन् , तथे च वि०—गी० ४, ४, १५ ।

किञ्च 'अपाम्' उदकानां 'यत्' 'धीरं', 'अपां' 'यत्' 'कूरं'; 'अपां' 'यत्' 'अशास्तम्';—इत्येतद्दीपत्रयं विद्यते प्रायः, 'तत्' अपि 'अति गृह्णामि' अतिशयेन वर्जयामि ॥ २

जटनर घोर नायक ये मोह, जूय नायक ये शोक, अनाज नायक ये प्रेयः—ठायाञ्च विद्विक्त करिच्छेहि ॥ १

यो रोचनस्तु मिह गृह्णामि ।
तेनाहं मा मभिपिच्छामि ॥ ३

आरोक्षता, निवृत्तपरपञ्चिच्छब्द, समासपञ्चमिभित्ते वि०—गी० म० ३, ४, १९ ।

'यः' अग्निः 'रोचनः' शरीरद्वैभिकरः, 'इह' जले 'तम्' एव 'गृह्णामि'; अनस्तरश्च 'अहम्' ब्रह्मचारी 'तेन' जलेन 'माम्' आत्मानम् 'अभिपिच्छामि' ॥ ३

ये अग्नि, जनीत्रेय मोक्षिकाग्नी,—ठाहाते एहे जटन एरण करिच्छेहि एवञ्च अग्नि उक्ताग्नी तेहे निर्दोष अःण अनाजएक गिकेन करिच्छेहि ॥ ३

यशसे तेजसे ब्रह्मवर्चसाय बलायेन्द्रियाय ।
वीर्यायान्नाद्याय रायस्वीषाय त्विष्या अपचित्वी ॥ ४

आरोक्षता; निवृत्तपुनतोच्छब्द, तपेव वि०—गी० म० ३, ४, १९ ।

किमर्थमित्याचष्टे—'यशसे' 'तेजसे' 'ब्रह्मवर्चसाय', 'बलाय' 'इन्द्रियाय', 'वीर्याय', 'अन्नाद्याय' अन्नादिनाभाय,

‘रायस्त्रीषाय’ घनस्य पीषणाय ‘त्विष्ये’ त्विषे कान्त्यै, ‘अपचित्वै’
अपचितिर्निस्कृतिर्भोज्यत्वनर्थात्तरम्, तस्यै अन्ननी यशसादि
लाभायेति क्लृप्तम् ॥ ४

इति ब्राह्मणं कान्त्यै यशसादि लाभायेति क्लृप्तम् ॥ ४
इति ब्राह्मणं कान्त्यै यशसादि लाभायेति क्लृप्तम् ॥ ४

येन स्त्रिय मङ्गणुतं येनापा नृपतः सुराम् ।
येनाक्षानभ्यपिञ्चत येनेमां पृथिवीं महीम् ।
यहान्तदृश्विना यश-
स्तेन सा मभिपिञ्चतम् ॥ ५

अपिचि इति पठ्यमानायापचित्वै इति—येन यशसादि लाभायेति क्लृप्तम् ॥ ४

इति ‘अग्निनी’ देवो । युवा येन’ सामर्थ्येन ‘स्त्रिय’ स्त्रीलाति
‘मङ्गणुतम्’ भोग्यत्वेन निरूपितवन्ती,— येन’ सामर्थ्येन ‘अपा’
अप सराम् ‘नृपतम्’ समितवन्ती, अप सुरात्वेन भोग्यात्
क्षतवन्ती,— येन’ सामर्थ्येन ‘अक्षान्’ देवमान भोग्यान् क्षत
वन्ती,— किमधिकेन, येन’ सामर्थ्येन ‘इमा’ ‘मही’ महतीं सुवि
पुसा ‘पृथिवीं’ समस्तामेव ‘अभि अपिञ्चतम्’ तर्पितवन्ती, ‘जं
युवयो तादृश यत्’ सामर्थ्यम् ‘तत् यश’ यशस्कर इति
यावत् । ‘तेन’ तादृशैव सामर्थ्येन ‘साम् अभिपिञ्चतम्’
मम मभिपिञ्चतं कुरुतम् ॥ ५

हे अदिनायक देवदत्त । तोग्या ये कर्मकार शौचातिके पुरुष जाहिच
 तोग्या करिवावाक, — ये कर्मकार जलकेतु मूत्राकरणे परिशुद्ध करत तोग्या
 करिवावाक ; — ग कर्मकार, विशेषकरे पापक (पापी) प्रणे वागुनीदेवर
 तोग्या करिवावाक, — अदि कि, एहे दुविगुण कृमजलमयत हे ये कर्मकार
 परिशुद्ध करिचेह, — तोग्यादेवरी नेहे वनदरो कर्मका अशुभाकरे जायाके
 गेदेऊन वनदरो कर्मका आशान करे ॥

उद्यन् भ्राजभृष्टिभिरिन्द्रो
 मरुद्भिरस्थित्प्रातर्याशभिरस्थित् ।
 दशसनिरसि दशसनिं
 मा कुर्वा त्वा विशाम्या मा विश ॥ ६

धतदासीना प्रयाचा मादिशो देवता, पंक्तिचन्द्र, समानवितस पादिशोपस्थाने
 विविद्योद — यी० गी० १, ४, २० सु० ।

‘इन्द्रः’ (इदि परमेस्वर्ये^१ तंजोरूपादिपरमैश्वर्ययोगाद्वादि-
 त्वोऽपीन्द्र उच्यते) आदित्यः ‘उद्यन्’ सन् ‘भ्राजभृष्टिभिः’
 द्योमहृष्टिभि ‘मरुद्भिः’ क्विरणैः सह ‘अस्थित्’ ; किञ्च ‘प्रात-
 र्याशभिः’ प्रातराशभोक्तृभिः अन्यान्यैश्च देवैः सह ‘अस्थित्’ ।
 त्वं ‘दशसनिः’ दशाना सनिः सश्वजनोयः ‘असि’ भवसि, ‘मा’
 मामपि तथैव ‘दशसनिं’ दशजनानां भजनोयं ‘कुरु’ ; अहम्
 ‘त्वा’ त्वाम् ‘आविशामि’ उपगच्छामि अर्थित्वेन ; त्वच्च ‘मा’
 माम् ‘आविश’ फलदावृत्तिनेति भावः ॥ ६

हे आदित्य । तूमि शौचातिके कर्मकारां गृहित एवः शौचरक्षणार्थं
 मन्याना देववपेदेक गृहित, उद्विड २७४ देवशोपायान् दशिराह । तूमि वेदप

पुनरनेन पृथगोर, आमाकेण नेहेरण पुननेन पृथगोर कठ । आमि वाचक
कणे दोषार निरुद्धे उपहित इवेवाहि; कुमि मातृकणे आमाक निरुद्धे
उपहित इत् ॥ ७

उद्यन् भ्राजभृष्टिभिरिन्द्रो
मरुद्भिरस्यात्सान्तपनेभिरस्यात्
शतसनिरसि शतसनि
कुर्वा त्वा विशाम्या मा विश ॥ ७

इन्द्र इत्यादि पूर्ववत् । 'त्वं' 'शतसनिः' शतानां सनिः
सम्भजनौयः 'असि' भवसि, 'मा' मामपि तद्यैव 'शतसनि'
शतजनानां भजनौय 'कुर्व' । अहमित्यादि च पूर्ववत् ॥ ७

। हे आदिताः । उद्यादि पूर्ववत् । कुमि येकण शत शत पुननेन पृथ-
गोर, आमाकेण नेहेरण शत शत पुननेन पृथगोर कठ । आमि वाचक
देषानि पूर्ववत् ॥ ७

उद्यन् भ्राजभृष्टिभिरिन्द्रो
मरुद्भिरस्यात्सायंयावाभिरस्यात् ।
सहस्रसनिरसि सहस्रसनि
मा कुर्वा त्वा विशाम्या मा विश ॥ ८

पुनरिन्द्र इत्यादि पूर्ववत् । 'सहस्रसनिः' सहस्राणां बहु-
नां सनिः समुपत्रनौयः 'असि' भवसि, 'मा' मामपि तद्यैव
'सहस्रसनि' बहुनां भजनौय 'कुर्व' । अहमित्यादि च
पूर्ववत् ॥ ८

हे आदिष्टा । हेतादि पूर्ववत् । इमि येरुग गहय गहय अनेन
 पूरुनोय, आयाटेक ७ जे हेरुग गहय गहय अनेन पूरुनोय कर । यामि वाचक
 हेतादि ७ पूर्ववत् १७

चक्षुरसि चक्षुः सखीव मे पाप्मानं जहि ।

सोमस्त्वा राजावतु नमस्तेऽस्तु मा मा हिंसीः ॥ ६

सखी देवता, निष्पृष्टदुष् हन्त ; सभासर्जितस सखीयसुधां वि०—गी० ग० ३, ४, २१ ।

हे सखी । त्वं 'चक्षुः' जगतां चक्षुर्भूतः 'असि' भवसि,
 किञ्च 'चक्षुः' प्रकाशवीजम् अपि त्व मेधासि । 'मे' मम 'पापा-
 नम्' 'अपजहि' नाशय । 'राजा' देदीप्यमानः 'सोमः' अन्द्रः
 'त्वा' त्वाम् 'अवतु' रक्षतु ; सखीयसुधां पावयित्वेति भावः । 'नि'
 तुभ्यं 'नमः' 'अस्तु' ; 'मा' मां 'मा हिंसीः' मा विनश्यः ॥ ६

हे सखी । इमि जगदकर उरुयुगण हरेठठह एव उरु उरु नहि प्रकाशेन
 शीतल इमिहे, आयाज पाप नहे कर । देदीप्यमान उरुमा जेवजा, जेवाटेक
 शीत शूरा नाम कदाहेरा इका करुन । जेवाटेक मरुधर ; केह येन
 आयाटेक नहे करिके वा पाटे १७

उदुत्तमं वरुण पाश मस्य-

द्वेषधमं वि मध्यमए अघाय ।

अथादित्य व्रते वयन्तवा-

नागसो अदितये स्याम ॥ १

वरुणो देवता, निष्पृष्ट हन्त, मेषधामधने विनिर्गोम — गी० ग० ३, ४, २१ इ० ।

हे 'वक्ष' । 'अस्यत्' अस्माक 'उत्तम' उत्तमाङ्गे कण्ठादौ स्थित पाद्यम् 'उत् अवाय' ऊर्ध्वत एव शिथिलीकुरु, 'मध्य-
ग' मध्यमाङ्गे कण्ठादौ च स्थितं पाद्यम् 'वि' अवाय, विमेषेण
शिथिलीकुरु, 'अधमम्' अधमाङ्गे ग्रादादौ च स्थितम् 'अव'
अवाय, नीचत एव शिथिलीकुरु । किञ्च हे 'आदित्य' अदिते
अङ्गुष्ठस्यांश । 'अद्य' अनन्तर पाद्यमुक्त्वा सन्त 'वय' 'तव'
'व्रते' कर्मणि 'अनागस' निरपराधिनेः यथा 'स्याम' तदा कुरु ।
किमर्थमिल्याह—'अदितये' अङ्गुष्ठफललाभाय ॥ १०

हे वक्ष्य वेदवद ! आयाः उरयांश्च कर्णान्दिते अवहित पात्र, निविण
करिञ्जा उपात्र हरेच्छेदे वनादेशा हाव, मध्यामांश्च कर्णदेशान्दिते हित पात्र
निविण करक विदूक कर, अध्यामांश्च पात्रान्दिते अवहित पात्रञ्च निविण
करिञ्जा नीचतांश्च हरेच्छेदे अहित करिञ्जा हाव । हे अवतांश्च ! आयाः
पात्रदूक हरेथा तौनार मन्त्रोवविधान कार्णो अवत वल नातेत्र निविण
वाहाते निरगदाशौ धाकि एरुण कर ॥ १०

शोरसि मयि रमस्व ॥ ११

माया दीवता, यजु, अथर्ववेदे विनियोग—गी० म० २, ३, १२ व० ।

हे माले । देवि । त्व 'श्री' शोभा 'असि', अत. त्वा
प्रार्थये—'मयि' मञ्जूरीरे 'रमस्व' रमसाया शोभमाना तिष्ठ ॥ ११

हे माला वेदवद ! त्वमि श्रीश्रेय शोभा हरेच्छेद, अकएव प्रार्थना
नशोर मञ्जूरीश्रेय शोभासम्प्राप्त करत अवधान कर ॥ ११

ॐ तैत्र्यौ स्यो नयत माम् ॥ १२

उपानदेवता, यजु, उपानश्रुतिपाने विनियोग—गी० म० २, ३, १६ व० ।

हे उषानही ! देवसे । युवां 'नेपथी' नेतरुपिण्यो 'स्य' भवद्यः, अतः युवां प्रार्थये—'मां' 'नयतम्' प्रापयतम् ; देवाद्-देवान्तरं सुखिनेति यावत् ॥ १२

हे उषानही ! देवसे । युवां 'नेपथी' नेतरुपिण्यो 'स्य' भवद्यः, अतः युवां प्रार्थये—'मां' 'नयतम्' प्रापयतम् ; देवाद्-देवान्तरं सुखिनेति यावत् ॥ १२

गन्धर्वोऽस्युपाव उप मा मव ॥ १३

इत्यो देवता , यजु , वेदवदण्डवदणे विनियोग — यो० अ० ३, ४, १० सू० ।

हे दृष्ट ! त्वं 'गन्धर्वः' रक्षणसमर्थः 'अस्ति' भवसि, 'माम् उपाव' मत्समीप मागत्य रक्ष । पुनः कव्यशामि—'माम् उपाव' मत्समीप मागत्य रक्ष, सर्वतो रक्षेति भावः ॥ १३

हे दृष्ट ! त्वं 'गन्धर्वः' रक्षणसमर्थः 'अस्ति' भवसि, 'माम् उपाव' मत्समीप मागत्य रक्ष । पुनः कव्यशामि—'माम् उपाव' मत्समीप मागत्य रक्ष, सर्वतो रक्षेति भावः ॥ १३

यत्न मिव चक्षुषः प्रियो वो भूयासम् ॥ १४

परिपदो देवता , यजु , आचार्यपरिपद्वीचणे विनियोग — यो० अ० ३, ४, १० सू० ।

हे परिपदः ! अहं 'य' युष्माकं 'चक्षुषः' चक्षुषा मन्तिके 'यत्नम्' यत्नः 'इव' 'प्रियः' 'भूयासम्', यच्चो यथा सर्वेषां प्रिय, तथा अहं अपि भूयासम् ॥ १४

हे परिपदः ! अहं 'य' युष्माकं 'चक्षुषः' चक्षुषा मन्तिके 'यत्नम्' यत्नः 'इव' 'प्रियः' 'भूयासम्', यच्चो यथा सर्वेषां प्रिय, तथा अहं अपि भूयासम् ॥ १४

श्रीठापिधाना नकुली दन्तपरिमित पवि ।

जिह्वे मा विह्वली वाच चारु माद्यह वाद्य ॥ १५ ॥

जिह्वा देवता चतुष्टयस्य वाक्माहने विनिर्धीन — गी० अ० १४ २८ म० ।

हे 'विह्वे' । त्व 'श्रीठापिधाना' श्रीठाभ्या माच्छाद्यमाना 'नकुली' नकुलीव, नकुली यथा विले प्रच्छन्ना भवति क्षणेनाभ्रमकाश करोति पुन क्षणेन प्रच्छन्ना भवति तद्याश्च भावा भवसि, 'दन्तपरिमित' यादृच्छिक 'विह्वल' अशुद्धा दिदोपद्युक्त शब्द, प्रयुक्त सन् 'पवि' बज्रस्वरूपो भवति यत्, अतस्त्वान् 'धय प्रार्थये,—'इह' जगति 'मा' मा 'वारु' शोभन 'वाचं' वचन 'वाद्य' व्यक्त वाचय चिर मिति ॥ १६ ॥

हे विह्वे । नर्सिर्हाई अद्य ७ ७ ठैरेर अनाउरेर अर्धधिन कुमि नह् मीर नात्र ठरेउतेह इउ माहांगामादे अयथा उेठात्रिष अतहापि रोवहुत् वावामपठ, वज्रअसन रहेरीपाते अकएव अमा धीर्वना ठठि—एई अमपठ विश्विन आमादे मिकोप वाकोर एवका ठठ । २८

वनस्पते वीडुङ्गो हि भूया

अस्मत्सखा प्रतरण सुवीरः ।

गोभिः सन्नद्धो असि वीड्यस्र

आस्थाता ते जयतु जेत्वानि ॥ १६ ॥ ७ ॥

एषी देवता, धराट पत्निःपद् एवामिमयना रोडपकीति—गी० अ० १४ २९—३२ ।

हे 'वनस्पते' । वनस्पतिर्वृक्ष, तदवयवेन काष्ठेन निर्मित । एषः 'हि' यत् त्वम् 'गोभिः' तन्तुभिः 'सन्नद्ध' सम्बन्ध

‘ঘসি’, অত. ‘বৌদ্ধ’ বৃদ্ধাঙ্গঃ; ‘সুধীরঃ’ কল্যাণবীরাধারঃ ত্বম্
 ‘মম্বলক্ষা’ অক্ষাক’ সখিরূপ. সন্ ‘প্রতরণ’ পথপ্রাণা
 ‘মুখা’। স ত্বং ‘বৌদ্ধয়স্ব’ সম্মতি কিঞ্চিত্ চরণং তিহ। ‘সি’
 তব ‘প্রাস্থাতা’ আরোহী ত্বদুপরি আরোহতু; ‘জিহ্বানি’ জিয়ানি
 কামক্রোধাদীনি ‘জয়তু’ ॥ ১৬ ॥ ৩

इति सामग्रीसत्यवतसामयमिधिरचितायां
 “मन्त्रसङ्गीतनी”-नाममन्त्रब्राह्मणव्याख्यायाम्
 प्रथमप्रपाठक्रीयः सप्तमः खण्डः ॥ ७

হে বনকাঠে নির্মিত রথ। তুমি যেহেতু গৌতমপ্রভৃতিতে সমাক্ষর, মূঢ়, অতএব বীরশ্রেষ্ঠদের আশ্রয় হইতেহ, তুমি আমাদের হৃদয়রূপে পথের জাঁতা হও, আশ্রিত কিছু ক্ষণ এই স্থানেই অবস্থিত কর; তোমার আরোহী, তোমাকে আরোহণ করুন,—অরের যোগা কামাদি বিপুলিচয়কে অর করুন। ১৬

नामवेवीर महत्कारणैर श्रवणप्रपाठक्रीयः सप्तमः खण्डः
 नव्यावत नामप्रनीर कृत वद्याश्रय नयाथ । १

॥ अथ अष्टमः खण्डः ॥

इमा मे विश्वतीवीर्यो भव इन्द्रश्च रक्षतम् ।

पृषत् स्व' पर्यावर्त्तयानष्टा आयन्तु नो गृहान् ॥ १

पारशी देवता, अष्टमः खण्डः ; मीमांसकानामे विविधीय — शी० अ० ३, ६, १ ।

हे चारक ! (शिष्य ।) त्व' 'मे' मम 'इमाः' गाः चारण-
भूमिगताः 'रक्षतम्' । एतत्फलैर्न 'विश्वतीवीर्यः' बहुवल्लगली
'इन्द्रः' ऐश्वर्यमान् 'च' 'भव' * 'पृषन्' । देव । 'त्व' एना,
'पर्यावर्त्तय' प्रत्यावर्त्तय ; यथा च इमाः 'अनष्टा' सत्वः 'नः'
अस्माकं 'गृहान्' 'आयन्तु' प्रत्यागच्छन्तु तथा कुरु ॥ १

ये गोपारकः । (निष्ठा) आमार एहे गोपारिके ठाङ्ग छुमिते इष्ठा
कर्मिष्ठ । एहे गोपारिके कार्पोर कनेहे छुमि बह्वमशानी ए ईश्वरान् एठ ।
ये गृषन् । छुमि हेहादिगके गोठे दहेके अठान्ठ कशहेठ ;—चारक
हेदादा मिर्षिष्टे आमारिके ठाङ्ग अठान्ठ कर्मिष्ठ गांठे ॥ १

इमा मधुमतीर्मञ्च मनष्टाः पयसा सह ।

गाव आज्यस्य मातर इहेमाः सन्तु भूयसीः ॥ २

पारशी देवता, अष्टमः खण्डः ; मीमांसकानामे विविधीय — शी० अ० ३, ६, २ ।

हे चारक ! 'अनष्टा', 'मधुमतीः', 'इमाः' गाः 'पयसा'
दुग्धेन 'सह' 'मञ्च' प्रत्यर्पय ;—'भूयसीः' भूयस्वः बहव'
'इमाः' गावः 'इह' गृहे 'आज्यस्य' घृतस्य 'मातरः' जन-
दिक्षरः 'सन्तु' ॥ २

ये गोपारक ! अनेको, मधुमती, एहे प्राङ्गिठलिके इष्टेन मदिके
आमारिके अठान्ठ कर्मिष्ठ । हेदादा एहे गृहेण्णकेठे गृहेण कर्मिष्ठो दहेके ॥ २

गवां श्लेषासि गावो भयि श्लिष्यन्तु ॥ ३

देवता देवता, यन्तु, श्लेषासि श्लेषासि विनियोग — गी० पृ० ३, ६, ३ पृ० ।

हे क्रोड ! त्वं 'गवां' 'श्लेषा' 'असि' ; त्वां प्रार्थये,—'गावः'
इमा 'भयि' मद्गृहे 'श्लिष्यन्तु' स्वच्छन्दास्तिष्ठन्तु ॥ ३

हे क्रोड ! त्वं श्लेषासि-श्लेषासि श्लेषासि ; आर्चना करि—अरे श्लेषासि
येन आमात्र गृहे छिन्नकाल श्लेषासि करि ॥ ३

संग्रहण संग्रहाण ये जाताः पशवो मम ।

पुपैपाल् शर्म यच्छतु यथा जीवन्तो अप्ययात् ॥ ४

पुपा देवता, यन्तु यन्तु, विलयनशीले विनियोग — गी० पृ० ३, ६, ३ पृ० ।

हे 'सङ्ग्रहण' शर्म ! 'मम' गृहे 'ये' 'पशव' 'जाता', तान्
'सङ्ग्रहाण' रक्षार्थं स्वीकुरु । 'पुपा' पीपको देवः 'एषां' पशूनां
'शर्म' कल्याणं तथा 'यच्छतु' ददातु, 'यथा' 'जीवन्त'
प्राणान् धारयन्त एवैते पशवः 'अप्ययात्' अपि-अयान्, समयं
यापयेयुः ; आयुष्यन्तो भूयासुरिति भावः ॥ ४

हे मम-शर्म ! अर्थः आमात्र गृहे ये ममकाल संग्रहाण श्लेषासि-
श्लेषासि श्लेषासि श्लेषासि करि । पुपा देवता अरे ममकाल अरे
कल्याण करि, आमात्र देवता कौनिलेजादेवकौनिलेजासि करि-
करि करि ॥ ४

भुवन मसि साहस्र मिन्द्राय त्वा ह्मोष्ट्यात् ।

अचत सरिष्ट मिलात्सु ॥ ५

अधितदेवता, भूरिक् गावोसि, अचत सरिष्ट मिलात्सु — गी० पृ० ३, ६, ३ पृ० ।

হে বিষ্ণু করষাশ্ব । স্বধিতে । ত্বং 'ভুবনং' ভুবনোপকারকম্, 'অসি' অসি, 'অসতং' অসন্নং, 'অরিষ্ট' বিঘ্ননাশকং, 'ইলাশ্ব' অশ্বদেং, 'সাহস্র' সহস্রেভ্যো হিতম্, 'ত্বা' ত্বাং, 'সম' সৌহকারং, 'ইন্দ্রায়' ঐশ্বর্যবিশিষ্টায় তস্মৈ 'অদদাত' অদদত ॥ ৫

হে অশ্ব : তুমি এ ভুবনে সকলেরই উপকারক হইতেছ, অতএব তুমিই পশুদিগের বাহুনির বিধানের মধ্যস্থ হইতেছ, অসন্ন, বিঘ্ননাশক, অসন্ন ও বহুজনহিতসাধন তোমা-অশ্বকে নোরনাশ, ঐশ্বর্যসমুৎপাদক অশ্বতকদিগাদিহাছেন ॥ ৫

গোপোষণ মসি গোপোষস্শিষে গোপোষায় ত্বা ।

সহস্রপোষণমসি সহস্রপোষস্শিষে সহস্রপোষায় ত্বা ॥ ৬

স্বধিত্বৈবতা, পশা পশুবিষয়, তর্কং শিবিত্বস্বভা—(গো-বইব) ।

হে স্বধিতে । ত্বং 'গোপোষণ' গণাং পুষ্টিনিমিত্তম্, 'অসি', কিন্তু 'গোপোষস্ব' গণাং পুষ্টি, 'ইশিষে' ইশ্বরোঃসি, অতএব 'ত্বা' ত্বাং 'গোপোষায়' গণাং পুষ্টির্থে, সৃষ্টীতবানিতি সম্বন্ধযুক্তম্ । অপিচ যতস্ব 'সহস্রপোষণ' বহুনাং পশুনাং পুষ্টিনিমিত্তম্ 'অসি', 'সহস্রপোষস্ব' বহুনাং পুষ্টি 'ইশিষে' ইশ্বরোঃসি, অতস্ব 'ত্বা' ত্বাং 'সহস্রপোষায়' বহুনাং পুষ্টির্থে, সৃষ্টীতবানিত্যেব ॥ ৬

হে অশ্ব : তুমি গোনকলের পুষ্টিসাধন হইতেছ, আর তুমি গোনকলের পুষ্টির অসাধারণ উপায় হইতেছ, অতএব গোনকলের পুষ্টির্থে তোমাকে অশ্বতকদিগাদিঃ তুমি অনেক পশুর পুষ্টির নিমিত্ত হইতেছ ও অনেক পশুর পুষ্টির অসাধারণ উপায় হইতেছ, অতএব আমিহ অনেক পশুর পুষ্টির নিমিত্তই তোমাকে অশ্বতকদিগাদিঃ ॥ ৬

‘लोहितेन स्वधितिना मिथुनं कर्णयोः कृतम् ।
 (यावतीनां) यावतीनां व ऐषमो लक्षणं प्रकारिषम् ।
 (भूयसीनां) भूयसीनां व उत्तरा मुत्तराए समां
 क्रियासम् ॥ ७

मिथुनं बट्पदा जगतो ह्यस्य, सोदैवता, कृतमस्यस्य गोरमुमकषे वि०—गी० ३ १, १ ।

‘लोहितेन’ अग्निसन्तानेकरत्नवर्णनं ‘स्वधितिना’ लौह-
 शभाकाविशेषेण गवां ‘कर्णयोः’ द्वयोः ‘मिथुनं’ शोयुगवोरैकविधं
 चिह्नं ‘कृतम्’ मयेति । हे भावः । ‘ऐषमः’ अस्मिन् वर्षे ‘यावतीनां’
 यावत्सद्व्यकानां, ‘व’ युष्माकं ‘लक्षणं’ चिह्नम् ‘प्रकारिषम्’;
 ‘उत्तरा मुत्तरां समां’ उत्तरोत्तरवर्षेष्विति यावत्; ‘भूयसीनां’
 आम्भोऽपि बहुतराणां ‘य’ युष्माकं, ‘क्रियासम्’ लक्षणं मेद-
 मयेति शेष ॥ ७

वत्सप्रापयित्री, दीहनसमये मातृजह्वार्या वत्सस्य बन्धनात् ।
 'सा' इयं तन्ती, 'नः' अस्माकं- 'उत्तरा सुत्तरां' समाम्' उत्त-
 रीत्तरं वर्षं प्रति 'पयस्वती' क्रमप्रवृद्धपयस्वतीवन्धनी सती,
 'दुहा' कामानां प्रपूरयित्री भवत्वित्यर्थः ॥ ८ ॥ ८

इति सामगथ्रीसत्यव्रतसामग्र्यमिषिरचितायां
 "मन्त्रसञ्जीवनी"-नाममन्त्रब्राह्मणव्याख्यायाम्
 प्रथमप्रपाठकीयः ऋष्टमः खण्डः ॥ ८

एते इच्छुः षो-मकुलर मातृरु पाण्डित्यो इदरेच्छे एतः वरुगव गदि
 गी दिनेर अकृत्कारिणी इच्छेच्छे; एते इच्छुः उच्छेदोत्तर वर्षे लम्-प्रवृ
 द्धपयसो गात्रोत्तर वक्षसो दशत आसादिनेर कामना मयुजनेर पुरावर्दे
 इच्छे ॥ ८

सामवेद्येव मन्त्राक्षरेण अक्षरेणार्थोत्तरेण ऋष्टमः ऋष्टमः
 मन्त्राक्षरेण सामवेद्येण कृत् वक्षसुवाम मन्त्रं ॥ ८

॥ इति प्रथमः प्रपाठकः ॥

॥ अथ द्वितीयः प्रपाठकः ॥

॥१॥

॥ प्रथम-खण्डः ॥

ॐ ॥ यः प्राच्यां दिशि सर्पराज एष ते बलिः ॥ १
यो दक्षिणस्यां दिशि सर्पराज एष ते बलिः ॥ २
यः प्रतीच्यां दिशि सर्पराज एष ते बलिः ॥ ३
य उदीच्यां दिशि सर्पराज एष ते बलिः ॥ ४

एते विगदा ; यतुषां निवां सर्वो देवता, श्रवणा-मलिकर्षोणि दि०-गी० १.०.११-१६ ।

‘प्राच्यां’ पूर्वस्यां ‘दिशि’ ‘यः’ ‘सर्पराजः’ सर्पयेष्टः वर्त्तसे,
तस्य ‘ते’ तव ‘एषः’ नदत्तो ‘बलिः’ ग्रहणोयी भवतु ॥ १

‘दक्षिणस्यां’ ‘दिशि’ ‘यः’ ‘सर्पराजः’ इत्यादि ॥ २

‘प्रतीच्यां’ पश्चिमायाम् ; ततः स्पष्टम् ॥ ३

‘उदीच्यां’ उत्तरस्याम् ; ततः स्पष्टम् ॥ ४

पुत्रीविके वर्द्धमान, हे सर्पराज ! त्वायांके एहे बलि अमठ हहेतेहछे ।
पश्चिमविके वर्द्धमान हे सर्पराज । त्वायांके एहे बलि अमठ हहेतेहछे ।
पश्चिमविके वर्द्धमान हे सर्पराज । त्वायांके एहे बलि अमठ हहेतेहछे ।
उत्तरविके वर्द्धमान हे सर्पराज । त्वायांके एहे बलि अमठ हहेतेहछे ॥ १ - ४

नमः पृथिव्यै दृष्ट्याय विश्वभृन्मा ते अन्ते रिषाम् ॥
संहृतं मा विवधीर्विहृतं माभिसंवधीः ॥ ५

भूरितुष्टुए इत्य ; विवधैवता , यवपाशुभिर्जपे विविधीत — गो० १,७,१० ।

‘पृथिव्यै’ देव्यै ‘नमः’ नमस्कुर्मः । हे ‘विश्वभृत्’ सर्वेषां धार-
यिनि । देवि ! कालस्य ‘दंष्ट्राय’ दंष्ट्रायाः ‘अन्ते’ समीपे स्थिता
अपि ययं यतः ‘ते’ तव स्वांशाः अर्तुं ‘मा रिषाम’ मा विन-
शेम । इतय प्रार्थ्यते—‘संहृतं’ पञ्चतत्त्वसमष्टौभूतं सजीव-
मस्मद्देहं ‘मा वधी’ नाकाले विनश्येः ;—‘विहृतं’ विद्युत्तम्
व प्रकृत्या जीवं तव पुनः ‘मा अभि सम्बन्धीः’ अभिसम्बन्धं
मा कार्षीरिति ॥ ५

पृथिवीदेव्यै नमस्कारः । हे विवधैवतायाः विश्वभृन्मा देवि । कालः
कर्मणः मरुतो मृत्युं विहृतं देहं विनश्येत्, आन्ते यथात्र निरुद्धे शक्तिर्ना
येन विनीतधीः नास्ति । अन्ते, आन्ते अन्तःस्थिते । आन्ते
अहे मरुतः कर्मणः मरुतः अन्ते अन्ते विनश्येत् ॥ इति ।—अथ
देहं इत्येते विद्युत्तम् आत्मा येन पुनश्च देहं आवृणुते ॥ ५

सोमो राजा सोमस्तम्बो राजा
सोमोस्माकए राजा सोमस्य वयए स्मः ॥
अहिजम्भन मसि सोमस्तम्बए
सोमस्तम्ब महिजम्भन मसि ॥ ६

विद्युए इत्य , सोमो देवता , यवपाशु दर्मजपे विविधीत — गो० १,७,११ ।

'सोमः' चन्द्रमा देवः यद्यै सोमधीनां राजा, यथा च एषः
'सोमस्तम्बः' 'राजा' वनस्पतीनाम् ; तथेषार्यं 'सोमः' देहस्ती
देवः 'प्रस्माकम्' 'राजा' ; 'सोमस्य' एतस्य सभूता एव
'वयं' 'स्यः' भवामः ॥ हे 'सोमस्तम्बम्' सोमस्तम्ब । सोमगुच्छ ।
त्वम् 'ग्रहिलम्बनं' पद्मीनां स्तम्बनं 'प्रसि' भवसि । दिव्यचन
मादरातिगयद्योतनार्थम् ॥ ६

सोम (छत्र) देवता, देवता ३ वदिसगुदेव राजा एत एते गोमगच्छ येमन
वनस्पतिदेव राजा ; एहे (अत्रि) सोमस्य कर्मणि आयादर राजा ;
आमरा सोमेवहे । हे सोमगच्छ । त्वम् सर्प मकमेर उद्यनयकण
इहेच्छे, सोमाव गफयाज्जेह वर्णगुह उच्छिष्ठ (क्रिशाभक्रिणुम्) इहेरा
वाहे ॥ ७

याए सन्धाए समधत्त यूयए सप्तवृषिभिः सह ।

ताए सर्पां माल्यक्रामिष्ट

नमो वो अस्तु मा नो हिंसिष्ट ॥ ७

सराउउए हन्तः, सर्पां देवता., यवथावा दर्भजये विनिवीग —यी० १,७,२१ ।

हे 'सर्पाः !' 'सप्तवृषिभिः' सप्तर्षिभिः 'सह' ययं 'यां'
'सन्धां' सन्धिव्यवस्थां 'समधत्त' स्वीकृतवन्तः ; तां व्यवस्थां
'माल्यक्रामिष्ट' ; तस्याः पतिक्रमणं मा कुर्वत । 'वः'
युष्मान् 'नमः' अस्तु ; 'न.' अस्मान्, 'मा हिंसिष्ट' यूय-
मिति ॥ ७

हे दर्भजकम् । सोमाव गफयाज्जेह गच्छिष्ठ वैकण गच्छिष्ठ करिशाह ;
से वावथा अतिक्रमण करिष्ठ मा । सोमाविगुके आयाव नयवार करि,
सोमाव आयाविगुके दिग्वा करिष्ठ मा ॥ ७

सा नस्तोके तनये मा न आयौ
 मा नो गोषु मा नो अश्वेषु रीरिष ।
 वीरान्मा नो रुद्र भासिनो वधौ-
 र्हविषन्त सदमित्त्वा हवामहे ॥ ८

विष्णु इन्द्र इती देवता, आशुष्मं इत्येते विदियाम् — ती० म० १८१ ।

हे 'रुद्र' । 'न' अस्माक, तोके पुत्रादिविषये, 'तनये'
 पुत्रपुत्रे, 'आयौ' आयुषि गोषु, 'अश्वेषु च मा रीरिष' हिंसा
 मा लया, किञ्च हे रुद्र । 'न' अस्माक वीरान्' विक्रान्तान्,
 'भासिन' तेजस्विन, भावादीनाम्नीयान् अपि दुष्टान् 'मा
 वधौ' । 'हविषन्त' यजन्तो वय, 'त्वा' त्वा, 'सदम् इत्' सर्वदा
 एव हवामहे स्मराम इति यावत् ॥ ८

हे रुद्र देवता । आर्षादेव प्रजानोश्च अङ्गुलि गौ अथ अङ्गुलि एव
 नंदमात् अकाले विभङ्गे कश्चित् ना । आशुष्मं विषय आर्षनीन एव आर्षादेव
 वीरं च तेषां आर्षादेवित्ते दिनां कश्चित् ना । प्रजानीन आर्षा
 देवाम् निकटे हेतरे मत्त आर्षना कश्चित् ॥ ८

शतायुधाय शतवीर्याय शतोतयेभिमातिपाहे ।
 शत यो न शरदो अजीजा-
 दिन्द्रो नेषदतिदुरितानि विप्रवा ॥ ९

भूरिक पक्षिभ्यम् इती देवता, भवमं प्रथमाशुष्मं वि०—ती० १८१ ।

'यः' 'इन्द्र' 'न' अस्मान् 'शरद' शत' शतवर्षम् 'अजीजनत्'

जीवयति ; अपि 'यः' इन्द्रः 'नः' अस्माकं 'विभ्या' विज्ञानि
 'दुरितानि' नाशयति ; तस्मै 'शतायुधाय' बहुस्त्राय, 'शत
 वीर्याय' बहुवस्त्राय, 'शतोत्तये' बहुवनशक्तिशालिने, 'अभिमाति-
 पात्रे' अभिमातोनां बलदर्पदर्पितानां साक्षयित्वा अभि
 भायित्वा, इन्द्राय ; एषा अच्युतिरिति शेषः ॥ ६

ये हेतु म्हेतुता यामादिपुत्रे शत शतं बहु जीविक वाचन, विनि आशा-
 दिपेन श्रुतिक मन्त्र विना कः शतः ; शानुष नर-सायुष-विनिष्ठे, बहुवचनी,
 बहु-पदि-गण्यः, पत्रगर्तपर्यन्तं देवदेवता लोहिते उन्मत्ते एते आदि
 अत्र शब्देभ्यः ॥ ७

ये चत्वारः पथयो देवयाना
 चन्तरा द्यावापृथिवी विसन्ति ।
 तेषां यो अज्यानि मजीजि मावहा-
 स्म्यै नो देवाः परिदत्तेह सर्वे ॥ १०

विद्वत्स्यः ; विवेदेवा, देवता. ; मज्यमै द्वितीयाज्यमै वि०—गी० ३, ८, १० ।

'ये' 'चत्वारः' 'पथयः' मन्वान, 'देवयानाः' देवलोकागमन-
 मार्गाः 'द्यावापृथिवी' द्यावापृथिव्योः स्वर्गमर्त्तपथयोः 'चन्तरा'
 मध्ये, 'विसन्ति' विविधं गच्छन्ति ; 'तेषां' चतुर्णां मध्ये 'यः'
 पथाः 'अज्यानि' अज्यानिः अयगून्यः, किञ्च 'मजीजि' 'मजीजिः'
 पुनः पुनः जन्मगून्यः,—अत्र गच्छन्तः पथिका नैव पुनः
 पुनरावर्त्तन्ते ; हे 'सर्वे देवाः' यूयं 'नः' अस्मान् 'तस्मै' तमेव
 मन्वानं गन्तुं 'परिदत्त' उपस्थापयतेति ॥ १०

द्वालोक च यथाशक्तैरेकैश्च मन्त्रैश्च चात्रिभिः पञ्चमार्थं आहोः ; ऊर्ध्वं मागं च गार्धं शयनं कश्चित्कं शयित्वैकं चतुश्च मां एवम् अविश्वके भूमद्रावृत्तं हरेत्कं यत्र नाः ; एव पञ्चमम् । आयाविश्वके मेहे पट्यते शठैश्च उच्यते इति ॥ १० ॥

श्रीष्ठी हेमन्त उत नो वसन्तः

शरद्वर्षाः सुवितन्नो अस्तु ।

तेषां सृत्तूनां शत-शारदानां

निवात एषा अभये स्याम ॥ ११ ॥

विराट् विद्युप इन्द्र , उतयो दीवता , नवयज्ञे ततोऽप्यज्योतिषे वि०—गी० ३,८,१० ।

‘श्रीष्ठी’ ऋतुः, ‘हेमन्त’ ऋतुः, ‘वसन्तः’ ऋतुः, ‘शरत्’ ऋतुः, ‘उत’ अपि ‘वर्षाः’ ऋतुः ‘नः’ अस्माकम् ‘सुवितं’ कल्याणकारी ‘अस्तु’ भवतु । ‘तेषां’ ‘एषां’ ‘शत-शारदानां’ शत-वार्षिकाणाम् ‘सृत्तूनाम्’ ‘अभये’ निर्भये, ‘निवाते’ आयये, ययं ‘स्याम’ ॥ ११ ॥

ऋद्धिं ऋद्धं, ऐश्वर्यं ऋद्धं, वसन्तं ऋद्धं, शरत् ऋद्धं, एवम् वर्षीं ऋद्धं, आयाविश्वके मन्त्रे कर्माधिकारी इति । आयाशां येन एतादृशं पठ-पठ्य-वृत्तं निर्द्ध-आश्रयं वाञ्छितं गानि (अर्थात् शौच-लोकानि-भूय इति येन पठान् इति गानि) ॥ १० ॥

इदंत्सराय परिवत्सराय

सवत्सराय कृष्णता वृहन्नमः ।

तेषां वृषे सुमतौ यज्ञियानां

ज्योत् जीती अहता स्याम ॥ १२ ॥

विराट्त्सरा विद्युप इन्द्र , उतयो दीवता , नवयज्ञे ततोऽप्यज्योतिषे वि०—गी० २,८,१० ।

हे देवा । 'वक्रराय परिवक्रराय भवक्रराय' प्रतिवक्ररम्
'इत्' एव अग्रदेशे 'वृद्धत्' प्रचुरं 'नम.' प्रबं 'हृषुत्' कुरुत्
मनुष्यादयतेति यावत् । 'नीपां' 'यज्ञियानां' यज्ञहेतुभूतकालानां
'सुमतौ' कल्याणां मती स्थिताः 'वयं' 'ज्योक्' चिरमेव
'गृहता' शोकाद्याघातहीनाः सन्तो 'जीताः' जीविताः 'स्याम'
इति प्रार्थनम् ॥ १२

१२ वाचाशुक् त्ववशा । तेषाम् आभाजेन वेद्येन एतत्सदस्य कर्मा-
गणनसदस्य कर्मा, एतत्सदस्यस्य कर्मा अर्थात् छिन्नविन्दे कर्माद्ये एतत्सद-
स्यस्य सदस्यस्य कर्मा । तेषाम् अर्थात् तेषाम् अर्थात् तेषाम् अर्थात् तेषाम् अर्थात्
अर्थात् तेषाम् अर्थात् तेषाम् अर्थात् तेषाम् अर्थात् तेषाम् अर्थात् तेषाम् अर्थात्
तेषाम् अर्थात् तेषाम् अर्थात् तेषाम् अर्थात् तेषाम् अर्थात् तेषाम् अर्थात् तेषाम् अर्थात्
तेषाम् अर्थात् तेषाम् अर्थात् तेषाम् अर्थात् तेषाम् अर्थात् तेषाम् अर्थात् तेषाम् अर्थात्
तेषाम् अर्थात् तेषाम् अर्थात् तेषाम् अर्थात् तेषाम् अर्थात् तेषाम् अर्थात् तेषाम् अर्थात्

भद्रान्नः श्रेयः समनैष्ट देवा-

स्त्वयावसेन समशीमहि त्वा ।

स नो मयोभूः पितृवाविशस्व

श तोकाय तन्वै स्यीनः (स्वाहा) ॥ १३

यथास्थान मिति शेष , प्रविश्य च अग्राक 'तन्वे' शरीरवृद्धये
 'तोकाय' पञ्जननशक्तिफलाय च 'स्योन' सुखकारः, भवेति शेष ।
 —'स्वाहा' आह यत्, तत् सुष्टु भयत् ॥ १३

अत्र आग्र्या १७ मन्त्रे होमन करिष्येहि । शरीरवृद्धये विरान वापि
 कर्तव्यमस्ति प्रवर्णन आग्र्यादिगन्ते जिह्वर्ष (हर्म्य कर्म, काम्) कर्त्तव्यम् १७
 अतिशयत कर्त्तव्य (अग्न्यर्ष मोक) आग्र्य कर्त्तव्यं वाक्येन । अत्र १७ ।
 कृमि निवार नात्र दिष्टकारी इत्येतत्कारणम् । शरीरे रक्षाकारेण अयेन कर,
 अयेन करिष्ये आग्र्यादि शरीर पुष्टिः । अन्ननवशक्ति-वृद्धिः हेतुकारेण
 इत्यत्र इत्य — आहा आर्त्तना कर्त्तव्येन, आहा सुखम् इत्येक ॥ १७

अमोसि प्राण तद्वत् ब्रवीम्यमा

ह्यसि सर्वं मनु प्रविष्टः ।

स मे जराण् रोग मप, मृज्य शरीरा द्पाम

एधि मा मृधा न इन्द्र (स्वाहा) ॥ १४

भूरिक्त पुरीञ्जीतिर्जरातीक्ष्ण , माषी दीयता उदकेन पादिमाग्रे वि०—गी०३, ८, २११

हे 'प्राण' । शरीरवायो । 'सर्वं' शरीरम् 'अनु प्रविष्ट' त्वम्
 'हि' यत् 'अमा' अम रोगहेतु 'असि', अतएव 'अम.' मृत्यु
 भयहेतुय 'असि' । 'तत्' एतत् 'मृत' सत्य 'ब्रवीमि' वच्मि ।
 'म' त्व 'मे' मम 'शरीरात्' मृतमयहेतु 'जरात्', जराहेतुभूत
 'रोग च अममृज्य' दूरीकृत्य 'अपाम' मयरीगहेतुस्वरूपाभाव-
 यान् ममन् 'एधि' ईदृश्वत् । हे 'इन्द्र । 'न' अस्माक प्रार्थनावचन
 मिद 'मृधा' 'मा' भूदिति ।—'स्वाहा' आह यत्, तत् सुष्टु
 भयत् ॥ १४

वाणी । अथर्व सूक्तगोत्रेण अग्निं त्वमिहे आमाप्यस्व योऽथर्वसूक्तं अथर्व
 त्वमिहे मृदाकरोरु निधीम, देवा आभि मत्ता वति इहि । त्वमि आमार
 गोत्रेण इहेके मृदाकरोरु इहेके ७ अथर्व देवो देवोऽग्निं विदुषिठ कस्त
 त्व ७ देवोऽग्निं अथर्व इहेके वतिठ इहे । अथर्व आमाप्यस्व अहे आर्षना
 वाऽग्निं देव विधा ११ इहा—वाहा अर्षना कर्माग्नि, तादा इमप्यस्व इहेके ७

अग्नि. प्राश्नात् प्रथम. स हि वेद् यथा हवि. ।

शिव्या अस्मभ्य मोषधी. कृणोतु विश्वचर्षणिः (स्वाहा) ॥ १५

अथर्वसूक्तं , जाहरीरिधिना अथर्वशास्त्रात्प्राप्ताने वि०—गी० २८ १३ ।

‘प्रथम’ सुख्य जाठर ‘स’ हि ‘अग्नि’ ‘हवि’ अस्मद्भुक्त
 मत्र ‘यथा वेद्’ यावदेव विद्यात्, तावदेव ‘प्राश्नात्’ पवतु ।
 ‘विश्वचर्षणि’ येषानर स ‘अस्मभ्यम्’ अस्मद्दर्शनम् ‘मोषधी’
 मोषधिविकाराणि, भुक्तान्यन्नानि ‘शिव्या’ कल्याणकारी
 ‘कृणोतु’ करोतु सम्पादयतु ।—‘स्वाहा’ आह यत्, तत् सद्य
 भवतु ॥ १५

अर्ध नाम अग्निं मृदा जाह, आर्षादेव कृत्वा अथर्वसूक्तं म राम
 देवम देवन जाहरेक जाहरेक देवमि देवमिहे परिणाम करिहे देवम ।
 (अर्षादेव जाहरेके जाहरेके परिणाम आह इहेके) । मर्कजीव विद मान
 इहेके देवानर अग्निं इमि आर्षादेव कृत्वा देव परिणाम कर्माग्नि
 त्वम ।—वाहा आर्षिक इहेके तादा इमप्यस्व १ मप्यस्व इहेके १ ८

एत सु त्व मधुना सयुत यवः

सरस्वत्या अधि वनाव चर्कधि ।

इन्द्र आसीत्सीरयति गतः क्रतुः

कीनाशा आमन्त्रित सुदानव (स्वाहा) ११६११

अथर्वसूक्तं , जाहरीरिधिना अथर्वशास्त्रात्प्राप्ताने वि०—गी० २८ १३ ।

ହି ଅନ୍ତରାତ୍ମନ୍ । ଅଧିନ୍ ବର୍ଷ 'ହନ୍ତ୍ର:' ଦେବ' ସ୍ବୟମେବ 'ମୌର-
 ପତି:' ଲାଘ୍ନାଧ୍ୟକ୍ତ: 'ଧାମୀତ୍' କିଞ୍ଚ 'ଶୁଦାନବ,' କର୍ତ୍ତାଦାନ-
 ଶୌଳା: 'ମହତ:' ଦେବା ଏବ 'କୀନାଶା:' କର୍ପିକା: 'ଆସନ୍' ; ଅତ:
 'ଅ' ସମୁଦ୍ରମ୍ 'ଏତ', 'ମଧୁନା ସଂଯୁତ' 'ସବମ୍' ଅଦ୍ରମ୍ 'ବନା'
 ବନନୀୟା 'ସରସ୍ବତ୍ୟା' ସୁତ୍ୟା ସଂସ୍ତୃୟ 'ଅଧି-ଅବ-ଧର୍ମଧି'
 ଅତିସୈନାଧିକୃତ୍ସ, ଭୁଂସ୍ତେତି ଭାବ: । — 'ସ୍ବାହା' ଗାହ ଯତ, ତତ୍
 ସୁଷ୍ଠୁ, ଭବତୁ ॥ ୧୬ ॥ ୧

इति सामवेदीयसत्यव्रतसामश्रमिविरचितायां
 "मन्त्रसञ्ज्ञीवनी"-नाममन्त्रब्राह्मणव्याख्यायाम्
 द्वितीयप्रपाठकीयः प्रथमः खण्डः ॥ १

हे अन्तराତ୍ମन् । ଏ ବର୍ଷରେ ଚେନ୍ଦ୍ରମେବତା ଅର୍ଥେ ଲାମ୍ବଲୀନାଦି ଶ୍ରୀକାର କରିବା
 ହିଲେନ ଏବଂ କଳ୍ୟାଣୀୟମ୍ ଅର୍ଥେ-ଦେବତାମାଂ ଅର୍ଥେ କର୍ମକାରଣୀ ନାମ୍ନ
 ହିଲେନ (ମେଠିଆମାଠି ଶୁଦ୍ର ଅମ୍ ସମୁଦ୍ରମ୍ ହିତାହେ), ମେଠି ଏହି ସମ୍ପ୍ର ମାନ୍ବୁକ୍ତ
 ସବ ଅମ୍ ଚୋରନ କର ଏବଂ ଏହି ମ୍ୟାମ୍ ସୁଦ୍ଧର ଶ୍ରୀତିମାନ କର । ୧୭ । ୧

सामवेदीय मन्त्रब्राह्मणस्य द्वितीयप्रपाठकीयः प्रथमः खण्डः
 शतशतक सामवेदीयस्य कृते ब्रह्मसूत्रस्य प्रथमः ॥ १

॥ अथ द्वितीयः खण्डः ॥

प्रथमा ह्युवास सा धेनुरभवद्यमे ।

सा नः पयस्वती दुहा उत्तरा सुत्तराऽ समाम् ॥१

'विषुवदृष्टं चन्द' ; पायसायणी देवता ; पायसाग्रहोमि वि०—गी० ३, ९, २ ।

इयं 'हवि' हवनक्रिया 'प्रथमा' मुख्या ; अथ 'धेनुः' अक्षिरप्रसूता गौः, गौर्दुग्धमिति भावः 'उवास' वसति, अस्ती-
त्यर्थः ; 'सा' इयं 'हवि' हवनक्रिया 'यमे' यमद्वेषतोऽविषये
'अभवत्' असर्था भवत् । तथाच यस्याः पयसा इयं हवनक्रिया
सम्पद्यते, 'सा' धेनुः 'उत्तराम् उत्तरां समां' उत्तरोत्तर-
वर्षेषु 'पयस्वती' पयस्वदुग्धयास्तिनी, 'दुहा' दौहनीया च,
भूयादिति शेषः ॥ १

एते आह्वति, आञ्जशाशो नमक काश अथम । हेरा अक्षिरप्रसूता
गौरीव मधुरदृष्टे रूपे अक्षरु वहेयाह । हेरा मधुराथ यम देवताऽ अक्षि-
रप्रसूताय योगा हरेत् अर्थात् अञ्जशा आञ्जशाशो कार्याय निवम
इतिह इहेत पाठे । एते कार्याय यत्न, ते गौरीव इ क एहे गौरीव अक्षरु
इहेयाह, एग गौरीवै उतवताता इहे अक्षिर प्रसूताय नमर्था इहेत ॥ २

प्रति चत्रे प्रति तिष्ठामि राष्ट्रे ॥ २

पशाना शिवा वाजुयो विषुप् चन्द, अक्षिरप्रसूता, पायसायणी व्यावृत्तियुक्ते वि०—

गी० ३, ९, ११ ।

हे अग्ने ! 'चत्रे' चत्रं वसम्, तत्र विषये ; वसवस्तथेति
यावत् 'प्रतितिष्ठामि' प्रतितिष्ठेयम्, प्रतितिष्ठतो भवेय मित्यर्थः ।

किञ्च राष्ट्रे' राज्यविषये च तद्यैव 'प्रति' तिष्ठामीति' कर्ष
शौचम्, राजनीतिज्ञतया प्रतिष्ठितो भवेयमित्यर्थः ॥ २

ये अथ। यानि येन वचनान् बलिशः अतिष्ठित इहे। यानि येन
राजनीतिज्ञ बलिशः अतिष्ठित इहे। २

प्रत्यश्वेषु प्रति तिष्ठामि गोषु ॥ ३

'अश्वेषु' अश्वविषये 'प्रतितिष्ठामि' सुचालकतया प्रतिष्ठितो
भवेयम्। 'गोषु' गोपश्रुतिपशुषु च तद्यैव 'प्रति' तिष्ठामि,
पालकतया प्रतिष्ठितो भवेयम् ॥ २

अथ मय कस्य येन सुचालकतामि उते। अतिष्ठित इहे। यो अश्वेति पशु
विश्वेषु नामनकारितामि येन अतिष्ठित इहे ॥ ३

प्रति प्राणेषु प्रति तिष्ठामि पुष्टौ ॥ ४

'प्राणेषु' प्राणरक्षणविषये 'प्रतितिष्ठामि' सुहृत्तया प्रतिष्ठितो
भवेयम्। 'पुष्टौ' भृत्त्यादिपोषणविषये च तद्यैव 'प्रति' तिष्ठामि,
पोषणकृतया प्रतिष्ठितो भवेयम् ॥ ४

अथ प्राणानि विषये येन यो अश्वेषु अतिष्ठित इहे। इति प्राणि पोषण
विष इहे येन सुहृत्ता येन अतिष्ठित इहे ॥ ४

प्रत्यङ्गेषु प्रति तिष्ठाम्यात्मनि ॥ ५

'अङ्गेषु' अङ्गपदादिषु 'प्रतितिष्ठामि' दार्ढ्य कर्मोपयुक्त
त्वादिना प्रतिष्ठितो भवेयम्। 'आत्मनि' क्षेत्रज्ञे च तद्यैव
'प्रति' तिष्ठामि, आत्मवत्तया प्रतिष्ठितो भवेयम् ॥ ५

इति प्राण अङ्गेषु अश्वेषु पुष्टौ एव कार्यान्वितो येन येन
अतिष्ठित इहे। यो अतिष्ठित इहे अश्वेषु बलिशः येन अतिष्ठित इहे ॥ ५

प्रति द्यावापृथिव्योः प्रति तिष्ठामि यज्ञे ॥ ६

हे अग्नि । 'द्यावापृथिव्यो' द्यलोकभूमीकयो 'प्रतितिष्ठामि' विज्ञानवत्तया प्रतिष्ठितो भवेयम् । 'यज्ञे' च तथैव 'प्रति' तिष्ठामि, याज्ञिकतया च प्रतिष्ठितो भवेयम् ॥ ६

हे अग्नि । द्यलोक च पृथ्वी, लोकत्रय-इति विज्ञान-इति च त्वं प्रतिष्ठितः हरे । यज्ञविय इति याज्ञिकवदित्यायेन अतिष्ठितः हरे ॥ ७

स्योना पृथिवि नो भवानृक्षरा निवेशनी ।

यच्छा नः गर्भं सप्रथो देवान्मा भयादिति ॥ ७

विराडनुष्टुप छन्द, प्रथिवी देवता, यावहायणा भूमिभय वि०—गो० ३ ६ १० ।

हे 'पृथिवि' ! 'अरुक्षरा' पापग्रन्था, 'निवेशनी' प्राणिनां धारणकारिणी त्वं 'स्योना' कल्याणरूपा 'भव' । हे 'सप्रथ' सप्रथे । विस्तीर्णरूपे । त्वं 'नः' अन्नमय सर्षपैव 'गर्भं' कल्याणं 'यच्छ' देहि । 'देवात्' देवात् 'भयात्' भयहेतो 'मा' मां पाहीति शेष ॥ ७

हे पृथिवि । त्वमि पापग्रन्था च लाभित्वेन धारणकारिणी इहेत्यर्थः । त्वमि आमादिशेष कल विकारिणी इति । हे अग्नि । त्वमि आमादिशेष कल्याण धारण कर इत्येव देवत्वं त्वं इत्येव आमादिशेष कल इति । ७

यत्पशव, प्रध्यायत मनसा हृदयेन च ।

वाचा महस्रपाशया मयि बध्नामि वो मनः ॥ ८

यत्पशुप छन्द, पशवो देवता, मासाधकारी । गोम वि०—गो० ३ १० १४ ।

हे 'पशव' । 'यत्' येन 'मनसा हृदयेन च' यूयं 'प्रध्या
यत' प्रध्यायथ, आत्महितचिन्तां कुरुष्व, तदेव 'वः' शुभाकं
'मन' मानसम् 'सहस्रपाशया' बहुतररज्जुरूपया 'बाबा' विनय-
वाक्येन 'मयि' मद्भ्युदयकर्त्रिणि 'बभ्रामि' नियोज्जुं चेश्यामि ॥ ८

हे गणपतयः । तेषामत्रां मन्त्रेण ये मन्त्रयन्—मन्त्रं दाता आधेहे धाम करिष्ये
पात्र, तेषामन्त्रिणैश्च येनै मानसकण्ठे, तद्वत्तद् इच्छन् यत्नं विनय वाक्यात्
आपात्रं अङ्गुलीभ्यश्चाप्ये निशुक्रु करिष्ये (१) करिष्येति ॥ ८

अनु त्वा माता, मन्यता मनु, पिता नु भ्राता,
नु सगर्भ्यानु, सखा सयूथ्यः ॥ ९

पदपरिच्छेदः , पश्येवता , पश्युमन्त्रके विनियोजित—श्लो० ३.१०.११ ।

हे पशो । देवे पैत्रो च कर्त्रिणि विनियुक्त त्वा' त्वा, 'माता'
त्वज्जननी 'अनु मन्यताम्' देवपितृकार्यसाधनाय शरीरविस-
र्जने अनुमतिं ददातु । 'पिता' त्वज्जनकः 'अनुमन्यताम्' ।
'भ्राता' वैमात्रेयादिः त्वदीयः 'अनुमन्यताम्' । 'सगर्भ्या'
सौदरः त्वदीयः 'अनुमन्यताम्' । 'सखा' मित्रः त्वदीयः
'अनुमन्यताम्' । 'सयूथा' सहचारो अपरथः 'अनुमन्यताम्' ॥ ९

हे भोक्तो । देव, ऐतन्न काप्ये विनियुक्त तेषामन्त्रेण येषां
येन लिङ्ग कथा गात्रमेव विनियुक्तं अत्रोद विनियुक्तं करिष्ये अग्र्यति अत्र
कर्त्रक, तेषामन्त्रिणैश्च अग्र्यति अत्रान करिष्ये, तेषामन्त्रेण देवमात्रेण
जायातां अग्र्यति अत्रान करिष्ये, तेषामन्त्रेण जायातां अग्र्यति
अत्रान करिष्ये, तेषामन्त्रेण अग्र्यति अत्रान करिष्ये, तेषामन्त्रेण
अत्रान करिष्ये, तेषामन्त्रेण अग्र्यति अत्रान करिष्ये, तेषामन्त्रेण
अत्रान करिष्ये (१०११११) अग्र्यति अत्रान करिष्ये ॥ ९

आत्त देविभ्यो हविः ॥ १०

धम पद्देवता पद्म सीचने विनियोग गी० प्र० ३ १० १०१

हे पयो । त्वं 'देविभ्यः' देवगणसन्तोषाय 'आत्तम् हविः'
गृहीत हवनोयद्रव्यम् भवसीति ज्ञेय ॥ १०

१२ पा० । इति ऋषिभ्योऽभिषेक उक्तकर्म गृहीत इहेतेह ॥ १०

यत्प्रशुर्मायु मकृतोरोवापद्गिराहत ।

अग्निर्मा तस्मादेनसीवश्वान्मुञ्चत्वहसः ॥ ११

निष्पद्युष धम , परिदेवता , पद्मशपशान्त्वहीमे वि०—गी० प्र० ३ १० १०१

'यत्' 'मायु' सप्तपनाय निषक्त सन् 'यत्' 'मायु' कीपम्
'अकृत' किञ्च संज्ञत 'पद्गि' स्वपद्वत्तुष्टयै 'उर' स्ववच
'आहत' (इन्ती-स्त्राङ्गकर्मकात् लुङात्मनेपदप्रथमपुरुषैकवचनस्य
वधादेशाभावपक्षे रूपम्) , 'तस्मात्' 'विश्वस्मात्' सर्वस्मादेव
'अहसः' दुष्कृतात् एनम' पापात् 'मा मान' 'अग्नि देव
'मुञ्चतु' ॥ ११

एते पञ्च, बलिदानेन शयते हाङ्काटे गला शिखे सेकोप करिवाहे
३५ मुञ्चतु पर न०५ चाविनात्वे शीव वक्त्रे वे अनवरत आगत करिवाहे
नेते शयते इहम पाण इहेते आगतके अग्नि मेवम मुञ्च कवन । ११

अरनावग्निश्चरति प्रविष्ट

ऋषीणां पुत्रो अधिराज एष ।

म न. स्थीन सुयजा यजा ज्व ०

यथा देवानां जनिमानि वेद ॥ १२

विवाट निष्पद्युष धम परिदेवता पद्म शीमाश्वहीमे वि०—गी० प्र० ३ १० १०१

‘ऋषीणाम्’ अक्षत्पूर्वपुरुषाणां ‘पुत्र’ पुत्रवत् पाक्षितः प्रियथ
 ‘यपः’ ‘अग्निः’, ‘अग्नी’ आहवनीयाग्नी ‘प्रविष्ट.’ प्रवेशं कुर्वन्
 ‘अधिराज.’ अधधिकदीप्तं सन् ‘चरति’ हविर्भक्षयति । ‘नः’
 अस्माकं ‘स्योनः’ सुखकरः, ‘सुयजा’ सुयष्टा च ‘स’ त्व मग्निः
 सर्वेषां मेव ‘देवानाम्’ ‘जनिमानि’ जन्मानि ‘यथा’ ‘वेद’
 जानामि, तथैव ‘यजा’ यज ॥ १२

वह्निरिदं न भूतकृणो ये अग्निं आहृन्तीन् अग्निं अन्तरं करिणं अङ्ग-
 विक्रि एतेषु हृत् हवि उक्तं करिण्येतेन, आमानिदं न जनाप-यन्,
 अमानिक, जेहे अग्नि, वेदवह्निरं अन्तर्यामि येषु अत्र अह्न
 उक्तं अह्नये वागकार्या निर्वह कर्म ॥ ११

श्रीलूखलाः सम्प्रवदन्ति यावाणो

हविष्कृत्वन्तः परिवत्सरीणाम् ।

एकाष्टके सुप्रजसः सुवीरा

ज्योग् जीवेम बलिहृती वयं ते ॥ १३

द्रुडायास्पदं घृतवत्सरीसृपं

जातवेदः प्रति हव्या रृभाय ।

ये ग्राम्याः पशवो विष्ट्ररूपा-

स्तेपाए समानां मयि रन्ति रन्तु (स्वाहा) ॥ १४

पशवो, विष्ट्ररूपा, पशवो देवता, प्रथमवतीपशवापरापशोमे वि०—ती० ४.१.८६

‘परिवत्सरीणाम्’ परिवत्सरसम्पाद्यमानानां अष्टकाणाम्
 ‘सिद्धयर्थं’ ‘हविष्कृत्वन्तः’ हविषा सुप्रयोगिनस्तपुलान् निष्पाद-

यत् 'भौलूखला' उलूखलरूपेण परिणता इमे 'यावाय' पापाणा 'सम्प्रवदन्ति' अस्फुट-ग्रन्थ कुर्वन्ति । हे 'एकाष्टके' सुथे अष्टके । 'ते' 'बलिहृत' यथाहरणकारिण 'वयं', 'सुप-जम' सुन्दरप्रजासमन्विता सुवीरा' सुपुत्राय सन्ती 'ज्योक्' दीर्घकाल 'जोवेम' भाणधारणं कुर्वीमहोति ॥ १३

हे 'जातवेद्' अग्ने । 'दृतवत्' दृतेन सिक्तम अतएव सरोक्षपं पिब्यलम् 'इहायासदम्' अवस्य स्थान, 'इवा इव्य मेतत् प्रति ऋभाय' प्रतिष्टहाय । ऋहोव्या च मध्य मसु वर देहि - 'त्रे 'पशव' 'याम्या' यामि भवा 'विश्रूपा' विविधात्मका गोमहिषादय, 'विवा याम्यपशूना 'सप्ताना' योश्चान्तरविमहिषगर्दभाद्ररूपाणा 'मयि' मद्गृहे 'रन्ति' रमण प्रसन्नभावेनावस्थिति 'असु' भवतु । - 'स्वाहा' सुदुत मसु ॥ १४

अथिबन्धन गण्ये नामान् कष्टकामसु क वावर्था वरनीय पशून्तर निष्ठा मनकारी लुप्तरोमशूथन, वे अहे अकूटे भव करिष्वेच्छे उाहाते येन पशान् नाष्टिच्छे - (२ सुवानिदेक । याम्यं अथि मरिदेन अशुत याम्यं यम सुन्दर अशान्-शुजादि गद गोर्धनाय लौकित वाकिदेत मरि ३ ३०

(२ जाटलम) अष्टमः । दृताञ्ज एतद्वा निष्किल एहे इनीय लय हूमि अह्वण करः । आशुव आमाके वर वाञ्छ मशुविद (१०, अथ अजा अवि, महिष गर्दभ ७ केहे) आमा पशुना अभाय गृह्य अमभना व अथशक्ति एतेक । - याम्यं एते आहति इक्षवकमे गृहात इतेक ॥ ३४

एतैव सा या पूर्वा व्योक्तत्

सैव मपुस्वन्तश्चरति प्रविष्टाः । ०

वसूर्जिगाय प्रयत्ना जनिती

विश्वे ह्यस्यां महिमानो अन्त ॥ १५

एषैव सा या प्रथमा व्योच्छत्

सा धेनुरभवद्विश्वरूपा ।

संवत्सरस्य या पत्नी

सा नो अस्तु सुमङ्गली ('स्वाहा) ॥ १६

पत्नी प्रथमा विराट्पत्नी विदुः, सततं इच्छती, सपीडपाटका देवता,
दितोऽच्छतीयमावावदात्तुं मे वि०—गी० १० १० ४, १, २ ।

‘पूर्वा’ पूर्वस्या दिशि उद्यती ‘या’ उपाः ‘वि-व्योच्छत्’
विवासयति तमः, किञ्च ‘अप्सु’ अन्तरीक्षेषु सततं ‘भक्तः’
प्रविष्टा ‘हरति’ भ्रमति, ‘सा’ उपा एव ‘एषा’ अष्टका ।
अतः ‘इयन्’ अष्टका ‘वसूः’ पार्थिवान् समस्तद्रव्यान् ‘जिगाच’
जितवती, ‘प्रथमा’ प्रधाना ‘जनित्री’ जनयित्री, कामाना
मिति श्रेयः । ‘अस्याम्’ अष्टकायां ‘अन्तः’ मध्ये ‘विश्वे’
बहुव ‘हि’ एव ‘महिमानः’ प्रकाशिताः सन्ति, परमेश्वरस्येति
भावः ॥ १५

‘एषा’ अष्टका ‘सा’ उपा एव, ‘या’ ‘प्रथमा’ दिवारम्भका-
लीना ‘वि-व्योच्छत्’ विवासयति तमः । ‘सा’ इयं ‘विश्वरूपा’
बहुजनभेष्यत्वात् बहुरूपा, ‘धेनुः’ यथाभिलषितद्रव्यप्रदत्वात्
कानधेनुरिव । ‘या’ च ‘संवत्सरस्य’ ‘पत्नी’ भोग्यत्वात् उच्यते
वेदे, ‘सा’ उपाेरूपा अष्टका ‘नः’ अस्माकं ‘सुमङ्गली’ कल्याणी
‘अस्तु’ भवतु ।—‘स्वाहा’ सुदुत मस्तु ॥ १६

मन्त्रार्थिणी ये देवादेवता पूजार्थिके गच्छत आकाश गार्हपत्य वाकेन
दृष्टिनिदे दृष्टेच्छेका । हेनि पार्थिव ममष्ट इवा जगत् करिशाहेन एवम् गर्भ-

विष शैवनाथ प्रधान समविज्ञो, १०१.७७ नवमेदावध वध महिमा अदाविठ शिविनाथे ॥ २१

एहे अष्टोकात्—नेहे, अथवाप्रापयत्वाया, नक्तकादूर्वाकारिणे, देवा, देवि पश्यन् एव० वद्विष अतिगविक अशान विषये कामदेव स्वपत्नी, १०१.७७ ग वरगदरर पत्नी वलापति, एहे अष्टोका आगानिगेर मप्रलकात्रिणी हडेन ।— कामात्र एहे आसक्ति दूषवकणे गृहीठ हडेठ ॥ २७

यां देवाः प्रति पश्यन्ति रात्री धेनु मिवायतीम् ।

सा नः पयस्वती दुहा उत्तरा मुत्तराधु समा ॥ १७

सवत्सरस्य प्रतिमां यां त्वा रात्रि यजामहे ।

प्रजा मजर्थ्यां नः कुरु रायस्पोषेण सधसृज (स्वाहा) ॥ १८

अमयो अगृह्य वद , १०१.७७पाठका देवता , वतीयवतीयभाषावदानसोम वि०— गो० सू० २० ७, १६ ।

'देवा' द्योतमाना 'याम्' 'आयतीम्' भागच्छन्ती 'धेनुम्' इव 'पश्यन्ति', 'सा' रात्रिरूपा एषा उत्तरा अष्टका, 'उत्तराम् उत्तराम्' उत्तरोत्तरं समा वर्ष प्रति 'न' अस्माक 'पयस्वती' अर्धधिकदुग्धपतीव 'दुहा' दूहिनीया भवतु ॥ १७

हे 'रात्रि' रजनिरूपे 'सवत्सरस्य' 'प्रतिमां' परिमापयिषी 'या' 'त्वा' त्वा 'यजामहे' वय, सा त्व 'न' अस्माक 'प्रजाम्' 'मजर्थ्यां' जरा शूच्या कुरु, किञ्च अस्मान् 'रायस्पोषेण' धन-सम्बन्धिपोषणेन स सृज' ससृजान् सयुतान् कुर्विति ।—'स्वाहा'

सृष्टत मसृ ॥ १८
पेवण रात्रिपकता ये अष्टोकात्क आगमनकारिणी देवता देवता
वाक्येन, रात्रिपकता नेहे देवतादेवता देवो देवदेवता
इत्यवती गतिर नः इ आम देव देवानीया हटा ।

ଏହି ଉପନିଷଦ୍ଵୟେ । ଉପନିଷଦ୍ଵୟେ । ଭୂମି ମଧ୍ୟସ୍ଵରୂପେ ପାରିମାର୍ଗକର୍ତ୍ତା, ତୋମାକେ ଆମବା ପୂଜା କରିବେହି, ଭୂମି ଆଧାରିତ୍ଵେନ ଅଧିକାରୀକେ ତରୀ ପୂଜା କର ଏବଂ ଆମା ବିପଦେ ସନେବ ଉଦ୍ଘୋଷେ ମହତୁକ୍ତ କର ।—ଆମାର ଏହି ଆଦତି ସ୍ଵପ୍ନରୂପେ ଗୁଣିତ ହୁଅନ୍ତୁ ॥ ୧୮

ଅନ୍ବିୟନ୍ନା ଅନୁମତିର୍ଯଜ୍ଞଂ ଦିବେଷୁ ମନ୍ବତାମ୍ ।

ଅଗ୍ନିସ୍ୟ ହବ୍ୟବାହନଃ ସ ନୋଽଦାହାଂଶୁପି ମୟଃ ॥ ୧୯ ॥ ୨

ଅଗ୍ନିସ୍ୟ ହବ୍ୟବାହନଃ, ଅଗ୍ନିସ୍ୟ ଦିବେଷୁ, ଶ୍ରୀବିଷ୍ଣୁଃ ଶ୍ରୀବିଶ୍ଵାକ୍ଷମିତ୍ୟୁକ୍ତମ୍ — ଶ୍ରୀ. ପ. ୫, ୧, ୧୯ ।

‘ହବ୍ୟ’ ‘ଅନୁମତି.’ ପୂର୍ବା ପୌର୍ଣ୍ଣମାସୀ ଦେବୀ, ‘ନ’ ‘ସମ୍ଭାକ’ ‘ସଜ୍ଞମ୍’ ହର୍ଦ୍ଦ, ‘ଦିବେଷୁ’ ଇନ୍ଦ୍ରାଦିପୁ ‘ଅନୁମନ୍ବତା’ ସାଧୟତାମ୍ । ‘ହବ୍ୟବାହନଃ’ ହବ୍ୟାନାଂ ବାହନକାରୀ ‘ସ’ ‘ସ.’ ପ୍ରତିଷ୍ଠାପୟମ୍ ‘ଅଗ୍ନିଃ’ ‘ଦାଶୁପି’ ଦାଶୁପ୍ୟୋ ହବିର୍ଦାତ୍ତନ୍ତ୍ୟୋ ‘ନଃ’ ଅଗ୍ନିଭ୍ୟ ‘ମୟ’ ଶୁଭମ୍ ‘ଅଦାତ୍’ ଦଦାତୁ ॥ ୧୯ ॥ ୨

ଋତି ମାମଗ୍ୟୀସତ୍ୟବ୍ରତମାମଅଗ୍ନିବିରଚିତାୟାଂ

“ମନ୍ବସଞ୍ଜୀବନୀ”-ନାମମନ୍ବବାହ୍ନୀବ୍ୟାଖ୍ୟାୟାନ୍

ଦ୍ଵିତୀୟପାଠକୀୟାଂ ଦ୍ଵିତୀୟଃ ଧର୍ମଃ ॥ ୨

ଏହି ଅଧ୍ୟାୟ (ପୂର୍ବା ପୌର୍ଣ୍ଣମାସୀ) (ମନୋ, ଦେବୀ ସେବନେର ଚୋଦାର୍ଥ ବାହ୍ୟ କରିବେ ଅଧ୍ୟାୟକ ଅଧ୍ୟାୟିକ ଉପାସନା କରନ୍ତୁ । ହବା-ମଧୁସୂତ୍ରର ବହନକାରୀ କେହି ଅସିଦ୍ଧ ଏହି ଅଧ୍ୟାୟରେ । ଉପନିଷଦ୍ଵୟେ ଆମା ବିପଦେ ହବ୍ୟବାହନୀ କରନ୍ତୁ ॥ ୧୯ ॥ ୨

ମାମବେଶୋଃ ଶ୍ରୀ. ପଞ୍ଚାଧ୍ୟାୟେ ଦ୍ଵିତୀୟାଂ ଅଧ୍ୟାୟୋଃ ଦ୍ଵିତୀୟଃ ଧର୍ମଃ

ପଞ୍ଚାଧ୍ୟାୟେ ମାମବେଶୋଃ ଶ୍ରୀ. ପଞ୍ଚାଧ୍ୟାୟେ ଦ୍ଵିତୀୟଃ ଧର୍ମଃ ॥ ୨

॥ अथ तृतीय खण्ड ।

स्वाहा सोमाय पितृमते ॥ १

स्वाहाग्नये कव्यवाहनाय ॥ २

३ मी यमुनी अग्नी पितृ-देवता, उपघातहीने विनिर्गम — गी० अ० ४ २ ११ ।

'पितृमते' पितृगणाश्चरताय 'सोमाय सोमनामदेवाय 'स्वाहा' सुष्ठु गृहीत भवतु, एतत् कव्यदान मिति शेष ॥ १

कव्य पैत्र ऋषि, तदहतीति कव्यवाहन, तस्मै 'कव्य वाहनाय' अग्ने 'स्वाहा' त मग्नि मुद्दिश्य परित्यक्त मिदं कव्य सुष्ठु गृहीत भवत्विति ॥ २

निर्गम अविच्छिन्न दहेत्वा वाक्मन् वे गोपयन्तान्, तीक्ष्ण लोकि डेके न एते नरा एतत् दहेत्, — देवा अग्नेरवाहव गृहीत इके ॥ १
निर्गमनेन डेकेने एतत् कव्येन यदुक्तानि अग्निमेव न ति डेकेनेन एते कव्य एतत् दहेत्, — देवा अग्नेरवाहव गृहीत इके ॥ २

अपहता असुरा रक्षासि वेदिपद ॥ ३

यत् , रक्षासि देवता, दग्धिभूत्वा लोकीन्वे विनिर्गम — गी० अ० ४, १ १ ।

'वेदिपद' वेदिस्था, 'असुरा' प्रबला 'रक्षासि लोद्वादय मन्त्रेण, ते 'अपहता' दूरीकृता भवन्त्विति ॥ ३

अपहतीत्येव एतत् दग्ध लोकीनि आह्वे उदग्गतं गृहीत इके ॥ ३

ये रूपाणि प्रति मुञ्चमाना
 असुराः सन्तः स्त्रधया चरन्ति ।
 परा पुरो नि पुरो ये भर-
 न्ताग्निष्टांश्लोकात् प्रणुदत्वस्मात् ॥ ४

भृङ्क् पक्रिच्छन्द , अग्निदेवता , उदग्वाधाने वि०—गी० ५.२५ ।

‘ये’ पितरः ‘रूपाणि’ मानवीयादौनि ‘प्रति मुञ्चमानाः’
 प्रतिजन्मसु त्यजन्त , पुनः पुनः रूता इति यावत् ; ‘असुराः’
 बलवन्तः स्वर्गीया ‘सन्तः’ ‘स्त्रधया’ पितृभोग्यहविषा ‘चरन्ति’
 जीवन्ति ; ‘ये’ च तत्रस्था एव ‘पुरः’ अग्नच्छतुनिधामान् ‘परा
 भरन्ति’ प्रहरन्ति किञ्च ‘पुर’ स्वयंश्रनिवासान् ‘नि भरन्ति’
 निःश्रियेण पालयन्ति ; ‘तान्’ पितृन् ‘अग्नि’ आहवनीयोऽयम्
 ‘भग्नात्’ स्वर्गात् ‘लोकात्’ ‘प्रणुदतु’ प्रषोदयतु , इमंश्लोक
 भागन्तु मिति भावः ॥ ४

ये निष्कृण्वन्, अग्निदेवता रूपाणिस्त्रधया एतान् कश्चिद् अग्नीदेवता ‘असुराः’
 (निष्कृण्वन् अस्म) क्लेश कश्चिद्वाक्येन एतन् अदुनिवासात्पूर्व विनष्टे क्लेशेन
 च अ-अ रानीश्वरान् निरनक्तिगुह पालन क्लेशेन , एतान् निष्कृण्वन् अग्ने
 आहवनीय अग्निदेवता, एते लोके आगमन कश्चिदेव अदत्त क्लेशे ॥ ४

एत पितरः सोम्यासो
 गम्भीरेभिः पथिभिः पूर्विक्षेभिः
 दत्तास्त्रभ्यं द्रविणेह भद्रं
 रयिं च नः सर्ववीरं नियच्छत ॥ ५

भृङ्क् पक्रिच्छन्द , पितरी देवता , पितृणां गाराधाने वि०—गी० ५.२५ ।

अत्र पितरो मादयध्वं यथाभागमाहृषायध्वम् ॥ ६
अमीमदन्त पितरो यथाभागमाहृषायध्वम् ॥ ७

अत्रो हावो वपती अन्व, पितरो देवता, क्रमान् अर्पणार्थम् अथे आचमनानन्व
अथे च विनियोग — गी० अ० ४, १, ११-११ । अन्वत्तु अर्पणार्थम् अन्वत्तु ।

हे 'पितरः ।' यूयम् 'अत्र' काले स्थाने कर्मणि वा दत्त
विष्टं 'यथाभागम्' यो यस्य भागः तम् 'आहृषायध्वम्' सम्य-
गभिलयत, ततश्च 'मादयध्वम्' व्यप्यत ॥ ६

प्रार्थिता ते 'पितरः,' 'यथाभागम्' यो यस्य भागः तम् 'आहृ-
षायध्वम्' सम्यगभिलयितवन्त, ततः 'अमीमदन्त' व्यप्यन्त ॥ ७

हे पित्रूण्य । आचमनात्तु निम्न निम्न अङ्ग अङ्गं करिष्ये हेष्वां करिष्ये,—
अथे निम्नं अङ्गं करिष्ये इत्येव ॥ ६
पित्रूणां निम्न निम्न अङ्ग अङ्गं करिष्ये हेष्वां करिष्ये,—अथे निम्नं
मात्तु अङ्गं करिष्ये इत्येव ॥ ७

नमो वः पितरो जीवाय नमो वः पितरः शूषाय ॥८
नमो वः पितरो घोराय नमो वः पितरो रसाय ॥९
नमो वः पितरः स्वधायै नमो वः पितरो मन्यवे ॥१०
नमो वः पितरः पितरो नमो वः ॥ ११

८—११ एषा माहृषयाणां माहृषीं अथो अन्व, पितरो देवता, क्रमान् अर्पणार्थम्
अर्पणार्थम् अथो अन्व, अर्पणार्थम् अथो अन्व, अर्पणार्थम् अथो अन्व, अर्पणार्थम् अथो अन्व
अथे विनियोग — गी० अ० ४, १, १८—११ म० ।

ହି 'ପିତର:' 'ବ:' ଯୁକ୍ତାଭ୍ୟ' 'ନମ:' ନମାମି । କର୍ତ୍ତୃ ? ଇତୁ
 ଥତେ— 'ଜୀବାୟ' ଦୀର୍ଘଜୀବନାୟ, ଦୀର୍ଘଜୀବନं ଭୋକ୍ତୁମିତି ଯାବତ୍
 ହି 'ପିତର:' 'ବ:' ଯୁକ୍ତାଭ୍ୟ' 'ଶୁପାୟ' (ଯତ: 'ଶୁପାୟ'-ଇତି ମାଧ୍ୟ
 ନ୍ଦିଶ୍ୟ: ପାଠ:; ଅତୀତ୍ରାପି ତଥୈବାର୍ଥେନ ଭବିତ୍ୟମ୍) ଶୁପ: ଶୃଂଷା
 ନାମ ପାପରୋଗ, ତାଢ୍ୟାଦକାଳନ୍ତୁରହେତୁତ: ଶ୍ଚ' ରଚୟିତୁ ମିତି
 ଯାବତ୍ । 'ନମ:' ନମାମି ॥ ୮

ହି 'ପିତର:' 'ବ:' ଯୁକ୍ତାଭ୍ୟ' 'ନମ:' ନମାମି । କର୍ତ୍ତୃ ଇତୁ ଥତେ—
 'ସୋରାୟ' ସୌରଂ ଶୟାତଂ ପାପଂ ତତ: ଶ୍ଚ' ରଚୟିତୁ ମିତି ଯାବତ୍ ।
 ହି 'ପିତର:' 'ବ:' ଯୁକ୍ତାଭ୍ୟ' 'ରସାୟ' ଆମନ୍ଦାୟ ଷ 'ନମ:'
 ନମାମି ॥ ୯

ହି 'ପିତର:' 'ବ:' ଯୁକ୍ତାଭ୍ୟ' 'ନମ:' ନମାମି । କର୍ତ୍ତୃ ? ଇତୁ
 ଥତେ— 'ସ୍ୱଧାୟି' ଶଭାୟ । ହି 'ପିତର:' 'ବ:' ଯୁକ୍ତାଭ୍ୟ' 'ମନ୍ୟବେ'
 ମନ୍ତୁଦେବକ୍ତଂ ଭବତି ଦୁର୍ଭିକ୍ଷାଦି, ତତ: ଶ୍ଚ' ରଚୟିତୁ ମିତି ଯାବତ୍ ।
 'ନମ:' ନମାମି ॥ ୧୦

ହି 'ପିତର:' 'ବ:' ଯୁକ୍ତାଭ୍ୟ' 'ନମ:' ନମାମି । ଭୃତ୍ୟ ହି 'ପିତର:' !
 'ବ:' ଯୁକ୍ତାଭ୍ୟ' 'ନମ:' ନମାମି ॥ ୧୧

ହେ ଶିଠ୍ଠଗଣ । ଦୀର୍ଘଜୀବୀ ହେବାଇ ନିମିତ୍ତ ଆପନାହିଗକେ ଅର୍ଥମ କରି-
 ଠେହି ; ହେ ଶିଠ୍ଠଗଣ । ଶାନ୍ତରୋଗାଦି ହେତେ ଢଳା ପାହିବାଇ ନିମିତ୍ତ ଆପ-
 ନାହିଗକେ ଅର୍ଥମ କରିଠେହି । ୮

ହେ ଶିଠ୍ଠଗଣ । ଜ୍ଞାନକ ଗାମ ହେତେ ଢଳା ପାହିବାଇ ନିମିତ୍ତ ଆପନା-
 ଦିଧକେ ଅର୍ଥମ କରିଠେହି ; ହେ ଶିଠ୍ଠଗଣ । ଆନକ ଲାଠେଇ ନିମିତ୍ତ ଆପନା-
 ଦିଧକେ ଅର୍ଥମ କରିଠେହି ॥ ୯

ହେ ଶିଠ୍ଠଗଣ । ଅହମାଠେଇ ନିମିତ୍ତ ଆପନାହିଗକେ ଅର୍ଥମ କରିଠେହି ,
 ହେ ଶିଠ୍ଠଗଣ । ଅସୋଠେଇ ଶାନ୍ତରୋଗୀ ମହାଦେବତାଠ କୋମ୍ପ ହେତେ ଢଳା ପାହି-
 ବାଠ ନିମିତ୍ତ ଆପନାହିଗକେ ଅର୍ଥମ କରିଠେହି ॥ ୧୦

हे निरुप । आंगनादिभक्त वाङ् वाङ् नमदात्र करिठेहि ॥ ११

गृहान् नः पितरो दत्त ॥ १२

सदो वः पितरो देम ॥ १३

एतद्वः पितरो वासः ॥ १४

१ आनापत्या गायत्री छन्दः ; पितरी देवता ; गृहस्थवेत्तये वि०—गी० ४,२,११ ।

२ आनापत्या गायत्री छन्दः ; पितरी देवता ; पित्रावेत्तये वि०—गी० ४,२,११ ।

३ आनापत्या गायत्री छन्दः ; पितरी देवता ; पित्रे सुतदाने वि०—गी० ४,२,११ ।
पद्मसूत्रिणि पादेरेकेषां गायत्रीति ध्येयम् ।

हे 'पितरः' 'नः' अस्मभ्यं 'गृहान्' गृहस्य शोभां भार्यां
'दत्त' प्रयच्छत ; रघतेति भावः ॥ १२

हे 'पितरः' 'वः' युष्मभ्यं 'सदः' स्थानं 'देम' ददाम् ;
पथैव गृहे, अस्या एवेक्षिताया भार्यायाः मरीचै वा, यय मिति
शेषः ॥ १३

हे 'पितरः' 'वः' युष्माकम् 'एतत्' 'वासः' परिधेयं वसनम् ;
भवत्विति शेषः ॥ १४

हे निरुप । आंगनादिभक्त गृहस्थ शोभा एहे भार्याभक्त इति म० १२

हे निरुप । आंगनादिभक्त आंगना एहे स्थानं ददाम ॥ १३

हे निरुप । एहे वस्त्रं आंगनादिभक्त परिधेयं वडेन ॥ १४

ऊर्जीं वहन्तीरमृतं घृतं पयः कीलालं परिस्रुतए
स्वधा स्य तर्पयत मे पितॄन् ॥ १५

विराटसुप छन्दः, पितरी देवता, पितृपरिपेते वि०—गी० १०, ४, २, १६ ।

हे धाप । यूयं 'क्षधा' पितृणां हस्तिहेतुभूताः 'स्य' भवत
'जर्जम्', 'वृत्त', 'पयः', 'अमृतम्' इति प्रसिद्धं नीतत् 'परिस्रु
'कौसालम्' जलं 'वहन्ती.' वहन्त्यो धारा, यूयं 'मे' मम
'पितृन्' आहूतान् 'तर्पयत' हस्तिं गमयत ॥ १५

हे धाप । होमना भिक्षुविषयं शोचि-डेकेण अन्नं हरेडेह , अमुक
वक्रणं, वृत्तवक्रणं, हृद्यवक्रणं, वलकणं, पत्रिकक जलं वहनकारिणी एहे शोचिगपुर
निहृगाके परिहृष करन । १५

आधत्त पितरो गर्भं कुमारं पुष्करस्रजम् ।

यथेह पुरुषः स्यात् ॥ १६

निष्पु शोचि वद , पितरो देवता , मधमपिच्छमादमे वि०—गी० ४,१,१० ।

हे 'पितर' 'पुष्करस्रजम्' निघमासाधारिणं चन्द्र मिव
ह्लादकरं 'कुमारं' पुनरुप 'गर्भम्' 'आधत्त' प्रददत । पुन-
घोचते—'इह' गर्भं 'पुरुष' पुरुष इति विख्यात तमयो
'यथा स्यात्' तथा प्रसधै भवेति शेष ॥ १६

हे पिहणः शेष-मासाधारी चक्षुर नाश आह्लाशिक ७ कश्चिद्वृक
पुष्करण गर्भं अमान कर . एहे गर्भं एव पुत्रव रनिश वाजापिष, पुत्र
मयुगम हव ॥ १६

अभूतो दूतो हविषो जातवेदा

अवाड्टव्यानि सुरभीणि कृत्वा ।

प्रादात् पितृभ्यः स्वधया ते अन्नन्

प्रजानन्नग्ने पुनरेहि योनिम् ॥ १७

भूरिष निहृष वद , अहिदेवता , उष्कामावमे वि०—गी० म० ४,१,१८ ।

‘जातवेदाः’ अग्निः ‘नः’ अस्माकं ‘हविषः’ दूतः यादकः
 ‘अभूत्’ । अतएव ‘हव्यानि’ अस्मद्दत्तानि ‘सुरभीणि कृत्वा’
 ‘अवाट्’ षडनं कृतवान् । ‘अधवा’ अस्मद्गुह्या पित्रप्रीत्या-
 द्देशेन त्यागार्थवाचा सह तानि च ‘पितृभ्य’ ‘प्रादान्’ दत्त-
 वान् । ‘ते’ च पितरः ‘अघ्नन्’ तानि भक्षितवन्तः । इदानीं
 प्राचीये—हे ‘अग्ने !’ पितृभक्षणं ‘जानन्’ अन् ‘योमिं’ अस्मा-
 नम् ‘पुनः प्रैहि’ पुनः प्रागच्छ ॥ १०

जातवेदा अग्नि, अस्मादि-अपठ इतिर दूत (यादक) इतिराह्वय, अत-
 एव अग्नेवादि-अपठ इति अग्न्युक्तेरुक्ते अग्निक कृत इत्यन इतिराह्वय,—निष्-
 गण्येव अग्निः केषुचिन्ने तागार्थं वादक ‘अवा’ वाक्यमहकारे नेहे अग्न्यस्य
 इति निष्गण्येव इतिराह्वयः ; निष्गण्येव तागार्थं अग्न्यस्य अग्न्यस्य इतिराह्वयः ।
 अग्निः अग्नेति—हे अग्ने । इमि निष्गण्येव अग्न्यस्य अत इतिराह्वयः अग्नेने
 (अग्नेने) अग्न्यागमन कर ॥ ११

वह वपां जातवेदः पितृभ्यो
 यत्रैतान्वेत्य निहितान् पराचः ।
 नेदसः कुल्या अभि तान्त्सवन्तु
 सत्या एषा माशियः सन्तु कामात् (स्वाहा) ॥१८

निष्गु इत्य, अग्नेनेवता । पित्रैवेतवपादीनि विनिर्वाय —नी० य० ५, ४, ११ ।

हे ‘जातवेदः’ अग्ने । ‘यत्र’ यस्मिन् प्रदेशे ‘पराचः’ गमन-
 पराहमुषान् लपविष्टानिति यावत् ‘निहितान्’ स्थितान्
 ‘एतान्’ पितॄन् ‘वैत्य’ जानासि, तत्रैव एभ्यः ‘पितृभ्य’ ‘वपां’
 नेदः ‘वह’ प्रापय । ‘नेदसः’ अस्या ‘कुल्याः’ कुत्रिमाः सरितः

कर; कांशंरहे वेदोक्त्येन अर्थानार्थं वदते शूरीत एहे वनां मार्गक हहेवे ।
—आमांर एहे वनांवान कार्या एहे एकांने इमंकांन कर ॥ २०

यत् कुसीद मप्रदत्तं मयेह
येन यमस्य निधिना चराणि ।
इदं तदग्ने अन्वृषो भवामि
जीवन्नेव प्रतिदत्ते ददानि ॥ २०

विद्युत् कन्दः; पवित्रता; अन्वृषीमि विनिवीरः—मो० म० ४, ४, ११ ।

हे 'अग्ने !' 'मया' 'इह' जग्मनि 'यत्' 'कुसीदम्' अपि
'मप्रदत्तम्' अस्ति; किञ्च 'यमस्य' उत्तमर्णस्य प्राप्त्येन 'येन'
'निधिना' ऋणीकृतद्रव्येण 'चराणि' व्यग्रहराणि; अद्याप्यह
मिति यावत् । 'तत्' 'इदं' सकुसीद सृणम् 'ददानि' । 'प्रतिदत्ते'
च अस्मिन्, अहं 'जीवन् एव' इदमेव जग्मनि 'अन्वृषः' ऋणगून्यो
'भवामि' ॥ २०

हे अपे! अ अग्ने ये कोन डेठगर्णेन निकटे एहेटठ याहा किडू जया
अप करिडा यापरांन करिडाहि अथ अयागि कांशंर शूरीर (अप) गर्वाड
अंनान करि नाहे; अहा शूरीरगर् उंजमय अप गरिपोर करिडहि; अठः-
पत्र विटवठना करि ये जीवित याकिठेहे अर्थांर एहे शरीरहे अन्वी
एहेठेहि ॥ २०

एकाटका तपसा तप्यमाना
जजान गर्भं महिमान मिन्द्रम् ।
तेन देवा असहन्त शत्रून्
हन्तासुराणा मभवच्छचीभिः ॥ २१ ॥ ३

विद्युत् कन्दः; इन्द्राची देवता; इन्द्राचीमी एतापीवाक्योमि वि०—मो० ४, ४, ११ ।

‘ତପସା’ ଶ୍ରୀକର୍ତ୍ତୁନା ‘ତପ୍ୟମାନା’ ‘ଏକାଠକା’ ଦେବୀ ‘ମହି-
 ମାନେ’ କାଶ୍ୟନାହାଞ୍ଜରୁପମ୍ ‘ଇନ୍ଦ୍ରମ୍’ ଛାଞ୍ଚିମଦଦେବସିଦ୍ଧେଷ୍ଠ ‘ଗର୍ଭେ’
 ‘ଜଞ୍ଜାନ’ ଜନୟତି, ସ୍ଵର୍ଗର୍ଭେ ଧାରୟତୀତି ଭାବଃ । ତତଃ ମାଦୁର୍ଭୂତସ୍ଵ
 ଚ ଇନ୍ଦ୍ରଃ ‘ଶର୍ଚ୍ଚାମି.’ ସ୍ଵକର୍ମାମିଃ ‘ଅସୁରାଣାଂ’ ନିଘନାଂ ‘ହନ୍ତା’ ଇତି
 ମ୍ରସିଦ୍ଧୋ ଭବତି ; ଗ୍ରତଃ ‘ତେନ’ ଇନ୍ଦ୍ରେଣ ଅଧିପତିଭୂତେନ ସହ ମିଳିତ୍ଵା
 ‘ଦେବାଃ’ ଛାଞ୍ଚିକାରିଣୋଽପରେ ‘ଶସ୍ତ୍ରୁନ୍’ ଛାଞ୍ଚିସାଧକାନ୍ ‘ମସହନ୍ତା’
 ଅଭିଭବନ୍ତି ॥ ୨୧ ॥ ୩

ଇତି ସାମଗ୍ୟଶିକ୍ଷାବ୍ରତସାମନ୍ତମିବିରଚିତାୟାଂ
 “ମନ୍ତ୍ରସଞ୍ଚୀବନୀ”-ନାମମନ୍ତ୍ରବ୍ରାହ୍ମଣସ୍ୟାଧ୍ୟାୟାୟାମ୍
 ଦ୍ଵିତୀୟମଧ୍ୟାଧ୍ୟାୟଃ ଶ୍ଵେତଃ ॥ ୩

ଶ୍ରୀକ୍ଷୁଦ୍ରୁତେ ଉପାସ୍ୟାମାନା ମୁଖା-କର୍ତ୍ତବ୍ୟା ଦେବୀ କାଳେନ ମହିମା ଅବତ୍ତ ଚେତନାମକ
 ଗର୍ଭ ବାସନ ଚତେନ, ଗର୍ଭେ ଶ୍ରୀକ୍ଷୁଦ୍ରୁତ ମେତ୍ତେ ଶ୍ଵେତେ ଦେବତାମନାସି ଶୌର କ୍ରିୟାର ଦାସୀ
 ଦେବତାମୁହେର ବିହାସକ ବଳିନୀ ଶ୍ରୀକ୍ଷୁଦ୍ରୁତ ହେନ ; ଅନନ୍ତର ବୃଷ୍ଟିର ଅଧୁକୂଳ ଦେବତାମା,
 ମେତ୍ତେ ଶ୍ଵେତାମାସକ ଶ୍ଵେତେନ ମହିତ ମିଳିତ ହେନ । ବୃଷ୍ଟିର ଶ୍ରୀକ୍ଷୁଦ୍ରୁତ ଶତ୍ରୁବିନକେ
 ଗ୍ରହାତ୍ତବ କରିଷାଧାକେନ ॥ ୨୧ ॥ ୦

ନାମବେଦ୍ୟେ ମହତାକ୍ଷେତ୍ରେ ଦ୍ଵିତୀୟମଧ୍ୟାଧ୍ୟାୟଃ ଶ୍ଵେତଃ
 ମନ୍ତ୍ରବ୍ରାହ୍ମଣସ୍ୟାଧ୍ୟାୟଃ ॥ ୦

॥ अथ चतुर्थं खण्डम् ॥

इदं भूमे भजामह इदं भद्रं सुमङ्गलम् ।

परा सपत्नान् वाधस्वान्येषां विन्दते वसु ॥

(अन्येषां विन्दते धनम्) ॥ १

विपुत्रशुभं कथं , अविद्वेवता , सवधं भूमिजये विनिवीय —मी० य० ४, ३ ३ ।

यत् 'भूमे' 'इदं' खण्डं स्थण्डिलात्मकं श्रानं 'भद्रं' कल्याणकरं 'सुमङ्गलं' मङ्गलकरं पुनस्तथा अतिकल्याणकरं मन्त्राकम्, तत् 'इदं' भूखण्डं 'भजामहे' वधमिति । हे भूखण्ड । 'सपत्नान्' अस्मच्छत्रून् 'परावाधस्व' शत्रुवधकार्यणि , तेभ्य 'अन्येषाम्' अस्माकं यजमानान् । 'वसु' वासभवन ('धन' ऐश्वर्यम्) 'विन्दते' विन्दतां, क्षमताम् लब्धसादेनेति भावः ॥ १

कन्यापुत्र, अतिपुत्र कन्यापुत्र, क्षुभित् एवे अ भूरेत् आशया वास्तव्यं करिडेहि । हे भूखण्ड । आग्रापेयं भूखण्डे भूखण्डकार्ये वाशं वाश एवम् । एवापि अनादर आचारितपुत्र यजमानं वधितवम् (एवम् लैवर्ण्यं) नाथ कृत्रमः ३

इमं स्तोमं मर्हति जातवेदसे

रथं मिथं सम्महेमा मनीषया ।

मद्रा हि नः प्रमति रस्य सधस-

यानि सख्यी मा रिषामा वयं तव ॥ २

जातवेदसे , अविद्वेवता , अविपरिचयसूक्ष्मे विनिवीय —मी० य० ४, ३ ४ ।

'मर्हति' क्षुत्वाय, 'जातवेदसे' अग्नये 'रथं मिथं' आगमनसाधनं रथं यथा 'इमं' स्तोमं 'स्तव', 'मनीषया' प्रज्ञया सह

‘सम्यहेम’ पूजोपकरणयुक्तं कुर्याम । ‘न’ अस्माकं ‘भसदि’
समाजविषये ‘हि’ ‘सस्य’ अग्ने, ‘भद्रा’ कल्याणी ‘प्रमति’
प्रकृष्टा मति भद्र । ‘हे अग्ने ।’ ‘तव’ ‘सस्ये’ सखित्वे विद्य
माना ‘वय’ ‘मा रिपाम’ कथमपि विनष्टा मा भूम ॥ २

निम्न ऋजावत्स्येन गारवि येयम इत्येकं चाननोपभूज कुर्य उक्तं आसदा
एते उक्तिके आठवेना नाथत् अग्निर् ओम्निगन्तार्थं पूजोपकरणेनै उक्तं
करिष्येहि । एते अग्निर् अन्व-अमात्मनश्चेत् दगागिगिनिने दूहि इत्येकं
ने अथे उजाग्र मवाजावे अश्वित्वा आसदा येन कोन प्रकारे विनष्टे
ना इहे । ॥ २

भरामेध कृण्वामा हवींषि ते
चितयन्त पर्वणा पर्वणा वयम् ।
जीवातवे प्रतराण् साधया धियो
ऽग्ने सस्ये मारिषामा वय तव ॥ ३

अगवोच्य , अग्निदेवता , अग्निपरिसमूहने विनिवार —दी० २०० ४ ५ ५ ।

हे ‘अग्ने ।’ वय त्वदर्धम् ‘इधम्’ इन्धनसाधनं समिक्तसूह
‘भराम’ आहराम । तदनु ते तुभ्य ‘हवींषि’ षरुपुरोडागादीनि
‘पर्वणा पर्वणा’ प्रतिपन्नं माहताभ्या दर्गपूर्णमासाभ्यां ‘चित
यन्त’ त्वा प्रज्ञापयन्त ‘कृण्वाम करवाम, जुष्टवामेति यावत् ।
स त्व ‘जीवातवे’ दीर्घजीवनाय अस्माकं ‘धियो’ प्रज्ञा कर्माणि
या ‘प्रतरा’ नितरा ‘साधया’ सम्पादय । हे ‘अग्ने ।’ ‘तव’
‘सस्ये’ सखित्वे विद्यमाना ‘वय’ ‘मा रिपाम’ कथमपि विनष्टा
मा भूम ॥ ३

६ अर्थः । आभवा द्रव्यान्व गोष्ठिरुद्रू वक्तुं गच्छन् आश्रयं करिष्येति ।
 तत्र अङ्गिणस्य अर्थः यथाकाले द्रोमात् एवमेव वल्गुमूह आश्रय
 कृत्वा द्रोमात् कार्यादेशं विदितम् । आश्रयं भूमि आनामेव शीर्ष-
 शीतलक चना चाल शक्ति च जाल कार्या अङ्गुष्ठेणैव जातिक कर । हे
 शब्द । द्रोमात् गच्छे विश्रामान् आभवा येन कान्तरने विदिते ना कृते । १०

शक्तेम त्वा समिधं साधया
 धियस्त्वे देवा हविरदन्ताद्भुतम् ।
 त्व मादित्या ए आ वह ता ए द्युश्म-
 स्यग्ने सख्ये मा रिपामा वयं तव ॥ ४

अमतीच्छन् , अपिदेवता , अपिपरिष्कारने विभिन्नोक्त — गो० प्र० ४, ३, ४ ।

हे 'अग्ने !' 'धियः' प्रश्नाः कर्माणि वास्यात् तया 'साधया'
 निष्पादय, यथा च वयं 'त्वा' त्वां 'समिधं' सम्यगिदं कर्तुं
 'शक्तेम' शक्ता भवेम । 'हवि' यतः 'त्वे' त्वयि 'आश्रितम्' 'हविः'
 प्रश्नं 'देवाः' सर्व एव 'अदन्ति' भक्षयन्ति, अतः यान् 'आदि-
 त्यान्' अदितिः अक्षण्डनीयसक्तेः प्रकृतेः पुत्रान् देवादीन् वयम्
 'द्युश्मसि' कामयामहे, 'त्व' 'तान्' 'आवह' अग्रहत्तं प्रापय ।
 हे 'अग्ने !' 'तव' 'सख्ये' सखित्वे विद्यमानाः 'वयं' 'मा
 रिपाम' कथमपि विनष्टा ना भूम ॥ ४

हे अग्ने । आनामेव शक्ति च कार्यामूह अङ्गुष्ठेणैव जातिक कर, तांराते
 आभवा छिन्ननिरी द्रोमात्क समिधं करिष्येति पाठि । रोद्धेदु द्रोमात्क
 आश्रु हवि, गच्छन् देवकार्याहे मात् करिष्येति पाठेन, अत्रएव आभवा याहा-
 वेव अंगार कामना करि, तेते अङ्गुष्ठे (अङ्गुष्ठे) पुरुषाणके अङ्गुष्ठे
 अङ्गुष्ठे अङ्गुष्ठे । हे अग्ने । द्रोमात् गच्छे विश्रामान् आभवा येन
 कान्तरने विनष्टे ना कृते । ११

तपश्च तेजश्च श्रद्धा च ह्रीश्च सत्यञ्चाक्रोधश्च
 त्यागश्च धृतिश्च धर्मश्च सत्वश्च वाक् च मनश्चात्मा च
 ब्रह्म च तानि प्रपद्ये तानि मा भवन्तु भूर्भुवःस्वरो-
 न्महान्त मात्मानं प्रपद्ये ॥ ५

प्रपद्यन्तीत्यम्, यद्गु, इत्युपोऽपिदेवता ("एव इतो यदाप्र" — इति वेत्तिरियम्
 प्रा० १. १. १.), कामीषुर्विद्वपाचमपात् प्राक् पाठि विनियोग — यो० ए० ४, ५, ७ ।

मप्यात्मभूतम्, 'ॐ'—इति प्रतीकेन बोध्यं देवदेव महं 'प्रपद्ये'
एकस्य तस्यैव शरण्यं सुपगतोऽस्मीति ॥ ५

वेदांगानामपि षडंगानामेव तारा इत्येते मूलपत्रे तेज एव तदनुपपत्ता
अज्ञा अर्थात् मन्त्रार्थकले मन्त्रा-विचार एव तदनुपपत्ता मन्त्रा अर्थात् जगत्कर्तृ
कर्मिणो मन्त्राच्छात्र एव एते मन्त्र इत्येते षडंग मन्त्रविषयक मन्त्राः, ज्ञान-
ज्ञानेन अद्वैतज्ञानेन, आश्रितज्ञानेन वा आश्रित वदन्त तारावृद्धि ॐ मन्त्रविषयक
देवताः एते मन्त्र इत्येते उद्देशविशेष मन्त्र एव तदनुपपत्ता इत्येते मूलपत्र
अनुपपत्ता मन्त्राः ॐ मन्त्र एव तदनुपपत्तौ विद्यमाना एव एव तारापत्रे असन्-
कर्मिणो निर्गल मन्त्र एव तदनुपपत्तौ मन्त्रे मन्त्र मन्त्राः एव तदनुपपत्ता अह-
स्मीति उद्देशविषयक मन्त्राः एव तदनुपपत्तौ मन्त्राः इत्येते हि,
तारा इति मन्त्रात्त आयात्क मन्त्र कर्मन्त्र । विद्यमाने लोकात्, मन्त्रात्क,
उद्देशविषयक, एते लोकात्तद्वेद अन्तरे विद्यमाने विद्यमाने विद्यमाने
मन्त्रात्त मन्त्रात्क मन्त्रात्त मन्त्रात्त, ॐ मन्त्रे अस्मीति मन्त्रे मन्त्रात्त
मन्त्रात्त इति ॥ ६

विरूपाक्षोऽसि दन्ताश्लिस्तस्य ते शय्या पर्यु गृहा
अन्तरिक्षे विमिते हिरण्यं तद्देवाना ए हृदयान्य-
यस्म्ये कुम्भे अन्तः सन्निहितानि तानि बलभृच्च बल-
साञ्च रक्षतो षमनौ षुनिमिपतः सत्यं यत्ते द्वादश
पुत्रास्ते त्वा संवत्सरे संवत्सरे कामप्रेण यज्ञेन याज-
यित्वा पुनर्ब्रह्मचर्यं मुपयन्ति त्वं देवेषु ब्राह्मणोऽस्यहं
मनुषेष्णु ब्राह्मणो वै ब्राह्मण मुपधावतुप त्वा
धावामि जपन्तं मा मा प्रतिजापीर्जुहन्तं मा मा
प्रतिहोषीः कुर्वन्तं मा मा प्रतिकार्षीस्त्वां प्रपद्ये

त्वया प्रभूत इदं कर्म करिष्यामि तन्मे राध्यतां
 तन्मे समृध्यतां तन्म उपपद्यतां समुद्रो मा विश्व-
 व्यचा ब्रह्मानुजानातु तुयो मा विश्ववेदा ब्रह्मणः
 पुत्रोऽनुजानातु श्वातो मा प्रचेता मैवावरुषोऽनु-
 जानातु तस्मै विरूपाक्षाय दन्ताञ्जये समुद्राय विश्व-
 व्यचसे तुधाय विश्ववेदसे श्वात्राय प्रचेतसे सहस्राक्षाय
 ब्रह्मणः पुत्राय नमः ॥ ६

विरूपाक्षमन्त्रीयम्, यशुः, रुद्ररूपान्यादयो देवताः सर्वेषु क्षीमान् प्राग् लगे

विनिर्गमः—शो० य० ४, ५, ६ ५० ।

हे रुद्ररूपाम्ने । विद्युत् । त्वं 'विरूपाक्षः' वर्णतीरूप-
 तयान्योन्मं विरूपाक्षां नानारूपाणां सत्त्वनां चाक्षुषज्ञानहेतुः
 यदा विरूपाणि अक्षिणीव अक्षिणी सूर्यादीनि यस्य तादृशः
 अपि 'दन्ताक्षिः' अक्षिः प्रकाशः, कासस्य दंष्ट्राणां प्रकाशस्वरूपः
 'अक्षि' भवसि । 'तस्य' उद्गरूपस्य 'ठि' तव 'शय्या' शयनस्थानं
 'पर्णे' पतनशीले सर्ववस्तुन्धेवोपलभ्यते, बाहव-दहन-दाव जाठर-
 वैद्युरतिभेदात्; किञ्च 'हिरण्यं' हिरण्यं श्रितश्च तत् रमण्योयं
 'गृह्णा' गृह्णम् 'अन्तेरिचे' सर्वेषु अणुकाशे 'विमितं' निर्मित
 मस्ति । 'तत्' तस्मात् 'देवानां' दुरतिमतां सर्वेषां मेव जीवानां
 यानि 'हृदयानि' 'पयस्ये' लोहमये सृष्टेः 'कुम्भे' घटे ब्रह्माण्डे-
 ऽव 'सविहितानि' स्थापितानि सन्ति, 'तानि' सर्वाण्येव 'रक्षतः'
 किञ्च 'अप्रमनोः' न सन्ति प्रकृष्टा मणयो बहुमूल्यरत्नानि अलि-
 क्षरा वा शैथ्यः, तादृशान् पृथिव्यादीन् मेवान् वा 'अनिमित्तित'
 निमेषण सकुर्वाणस्य निमेषयून्यच्चक्षुर्मि. पश्यतो रक्षणाभिप्रायेणेति

यापत् 'ते' तव 'बलभृत्' बलपोषक इति, 'बलसात्' बलानुगतः इति 'ब', 'यत्' नाम तत् 'सत्वम्' चत्वर्यं मिति । हादय पुत्राः हादयादित्वरूपाः ये सन्ति ब्रह्मणः परमेस्वरस्य भगादयः, ते 'संवत्सरे संवत्सरे' प्रत्वब्दमेव 'कामप्रेण' कामनापूरकेण 'यज्ञेन' कर्मणा, भेदवासनेन वर्षेणेनेति वा 'त्वा' त्वां वैदुत भव्यात्वं वा 'याजयित्वा' जनयित्वा 'पुनः' ब्रह्मधर्मम् अप्रजननम् 'उप-यन्ति' अवलम्बन्ते ।

'त्व' 'देवेषु' भूतेषु वायुादिषु 'ब्राह्मणः', 'षष्ठे' तु 'मनुष्येषु' ब्राह्मणइत्येषु; 'ब्राह्मणः' 'वै' निबन्धं 'ब्राह्मणम्' 'उपधायति' उप-कारकाम्यया गच्छति साजात्यस्ययात्; अत एतद्व्यसिद्धानुसारत एवाह 'त्वा' त्वाम् अद्य 'उपधावामि' उपकारकाम्यया श्रायये । तथाच 'जपन्त' जपं मन्त्रपाठं कुर्यात् 'मा' मां 'मा प्रतिजापी' जपाधिष्ठति मा गमय, 'क्षुप्न्त' हवनं कुर्यात् 'मा' मां 'मा प्रतिहोपीः' हवनाधिष्ठति मा गमय, 'कुर्वन्त' परार्थं किं मयि 'मा' मां 'मा प्रतिकार्यी' तादृश्यकर्माधिष्ठति मा गमय । एतदर्थं मय हे देव । 'त्वां' 'प्रपद्ये', त्वच्छरणागतीऽहम् । हे देव । ऐश्वर्यजसा 'त्वया' अन्तरेख्येन 'प्रपूतः' अभ्यनुज्ञातः एवाहम् 'इदं' 'कर्म' देवयजनादिकं 'करिष्यामि' परार्थं मेव; 'मे' मम करिष्यमाणं 'तत्' कर्म 'राध्यातां' साध्यताम्,—'मे' मम करिष्यमाणं 'तत्' कर्म 'समुध्यतां' समुद्धं कियताम्,—'मे' मम करिष्यमाणं 'तत्' कर्म 'उपपाशतां' उपपन्नं कियताम् ।

'समुद्रः' समुद्रं द्रवन्ति जीवा यत्र सः सर्वाययः, समुद्रवद्-गाधादिशुण्ठीपेतय, 'विम्रव्यधा' कृत्स्नं विम्रं मिमं विविधं मञ्चति गच्छति य स सर्वगः, 'गङ्गा' पुरुषभावस्य स्वरूप-

পরমেশ্বরঃ 'শ্রুজানাতু' 'মা' মা মিতকর্মকর্তু মনুস্রাং দদাতু ।
 তদতু 'তুয' তু চিপ' যর্বতি হ্রিসতি তমো, বশ্যায়ং য যঃ সঃ
 শ্রাস্তমৌবশ্যায়দ্রত, 'বিশ্ববেদাঃ' সর্বধনঃ 'বৃদ্ধাণঃ' যুশ্ব'
 পরমেশ্বরস্য প্রধান মপত্য' বিষ্ণুঃ সূর্যঃ 'শ্রুজানাতু' শ্রুজা
 দদাতু 'মা' মা মিতক্ কর্ম কর্তু মिति । অথ 'জ্ঞানঃ' চিপ-
 গতিশীলঃ, 'প্রচেতাঃ' প্রচেতয়তি সর্ষান্ শ্রুচণং যঃ সঃ 'মৈবা-
 বদ্যঃ' মিত্রাবরুণাভ্যাম্ অহোরাত্রাভ্যাং পরিমেষঃ কাসৌ
 মশেষ্বরঃ 'শ্রুজানাতু' শ্রুজাং দদাতু 'মা' মা মিতক্ কর্ম
 কর্তু মिति ।

'তম্ভৈ' বর্ণিতায় 'বিরুপাচায়' বিবিধরুপাচ্চিহ্নেতবে 'দ্রুতা-
 জ্বয়ে', কাসদৃষ্টাপ্রকাশরুপায় তেজস্তত্বস্বরুপায়, বিদ্যুদ্গন্ধে, অপি
 'শ্রুদ্রায়' শ্রুদ্রতুখ্যায় সর্ষায়ায় 'বিশ্বব্যচসে' বিশ্বব্যাপিনে
 বৃদ্ধাষে প্রকটীকৃতশ্রুজননশক্তিৰুপায়, কিঞ্চ 'তুযায়' বিপদা-
 যকায় বিশ্ববেদসে' সর্বসম্মুখ্যালিনে বৃদ্ধাষঃ পুত্রায় বিষ্ণবে সৌ-
 সূর্যায়, অথ 'জ্ঞানায়' চিপগমনায় 'প্রচেতসে' বিশ্বচেতয়িত্রে
 কাসস্বরুপায় শিবায, বিশেষতঃ 'সহস্রাচায়' বহুবহুবে
 জগত্মাত্রে 'বৃদ্ধাষঃ পুত্রায়' বিষ্ণবে সৌসূর্য্যৈব 'নমঃ', কুর্ষে
 ইতি শ্লোকঃ ॥ ৫

হে বিদ্বাংসে! তুমি বিরুপাক্ষ অর্থাৎ বিবিধরূপী এইতির চান্দ্রব্রাহ্মণবেদে
 অথবা বৃশসামান শ্রুচিহ্নাদি সমস্তই তোমার বিবিধ চক্র এবং 'দ্রুতীক্'
 কালের ক্রমসংক্রান্ত প্রকাশরূপ হইতেছে। পবনবীল মনুস্রাং শ্রু-
 য়েই তোমার শ্রু উপলব্ধি হইয়া থাকে এবং এই অভবীকটে তোমার
 শ্রুগুণ (বিত্ত অর্থঃ শ্রুগুণ) বৃহৎসে নির্ধিক হইয়াছে। হে দেব!
 তুমি যেহেতু পৌত্রমঃ অর্থাৎ বৃহৎ এই উক্তিতে যে সমস্ত জীব-

জনক সংস্থাপিত রহিয়াছে, তৎসমস্তের রক্ষাকর্তা এবং ঐশ্বরের বহুতল্য মনিসমূহের অর্থাৎ পৃথিবী ও মেঘাধির অনিমেঘ নেত্রে রক্ষাকর্তা অর্থাৎ প্রার্থী অতএব তোমার 'বলপোষক' ও 'বলসুগত' নামদ্বয় স্বার্থক। পর-মেগরের যে স্বাদর্শ পুত্র (১২ শাবিত্য) আছে, (পৃথিবীদেবীর গৃহকালে) তাঁহার প্রতিবর্ষেই কামনাপূরক (প্রজনন) দলের দ্বারা তোমাকে অর্থাৎ মেঘচালনার দ্বারা বিদ্যাময়িকপ কামনামক তোমাকে অথবা বর্ষাক্রিয়ার দ্বারা প্রজন্মরূপ অন্ননামক তোমাকে প্রকাশ করাইয়া পুনশ্চ প্রকৃত্য অবলম্বন করিয়া থাকেন।

তুমি দেবগণের মধ্যে অর্থাৎ ভূতশ্রেণীতে ভ্রাক্ষণ এবং আমি যদুবোর মধ্যে ভ্রাক্ষণ, ভ্রাক্ষণ, ভ্রাক্ষণের নিকটেই বিশেষ উপকারের আশা করিয়া থাকে, ইহা নিশ্চয় জানিয়াই অথবা আমি তোমার নিকটে উপকার প্রার্থনা করিয়া আসিয়াছি। আমি জপ করিতেছি, তুমি প্রতিশ্রুতি করিও না। আমি যখন কহিতেছি, তুমি প্রতিশ্রুতি করিও না। আমি যাহা কিছু কহিতেছি, তুমি তাহার কিছুই ব্যতিক্রম করিও না, হে দেব! এইজন্যই তোমার পরগণায় বইয়াছি।

হে ঈশ্বরে! অন্তর্য তোমার প্রেরণাবশেই এখনই আমি এই কথ্য করিব, আমার এই কথ্য সাধন কর,—আমার এই কথ্য সগুহ্য কর, আমার এই কথ্য উপশান্ত কর।

সমুদ্রবৎ প্রবাহশূন্য গভীর অথচ সর্কিত্ত রমনশীল ত্রকা (প্রজননশক্তি-সম্পন্ন ত্রক, পলাত্তরে ত্রকা নাম অধর্ষীবেদীর সর্কিত্তপ্রধান বৃত্তিক) আমাকে এই কথ্যে অনুজ্ঞা দিন। অথকাব ও নীবাবের সহিত চ্যাকারী, সর্কিত্ত, ত্রক-পুত্র (বিষ্ণু নামক সূর্য্য, পলাত্তরে ত্রকনামক বৃত্তিকের পুত্রবৎ আচ্ছাদিত অথচ অম্যান্য বৃত্তিক হইতে প্রধান, অধর্মু নামক গজুর্ষেদীর প্রধান বৃত্তিক) আমাকে এই কথ্যে অনুমতি দিন। বিপ্রগতিশীল ও অক্লিষ্ট চেতনানু মৈত্র্য-বরণ (মিত্র-দ্বিবা, বহুগ-রাত্রি, একজুতরে পরিমের মর্গকাল, নিব, পলাত্তরে মৈত্র্যব্যকণ নামে এনিক বধেদীর সহকারি-প্রধান বৃত্তিক) আমাকে এই কথ্যে অনুমতি দিন।

সু্যেট অসমান্যম ও সংস্কারালবধন ত্রকবেবতাকে (তেজতন্ত্রকে), সমুদ্রবৎ সর্কিত্ত ও বিববাণী ত্রকাকে (স্বষ্টিকর্তাকে), সর্কিত্তবিপত্তিহারী

७ वर्षेभ्यः ऋष्यशृङ्गे (श्रीशुक) एवम् किराताभी ७ प्रह्लेष्ठाणाञ्च
 महादेवके (कालके), विनेयक मरुताम ऋष्यशृङ्ग ऐलवेरके (श्रीशुक)
 अथाम वदि ॥ ७

सहस्रबाहुर्गौपत्यः स पशूनभिरक्षतु ।
 मयि पुष्टिं पुष्टिपतिर्दधातु
 मयि प्रजां प्रजापतिः (स्वाहा) ॥ ७

निष्पत्त्याः ऋषीचर, प्रजापतिदेवता, पद्मसप्तमये श्रीशिवश्रीमे दि०—३,५,१०।

‘सहस्रबाहुः’ बहुशक्तिर्बहुधारी वा, ‘गौपत्य’ गवां पृथि-
 वोनां रक्षीनां वा पतिरधिपतिः परमेश्वरः सूर्यो वा ‘गौपति’,
 तस्यापत्य मिव ‘स’ प्रसिद्धः ‘पुष्टिपतिः’ पोषणक्रियादक्षः,
 ‘प्रजापति’ प्रजानां पालकः, सूर्यः, पर्जन्यो वा ‘पशून्’ गवादीन्
 ‘भिरक्षतु’, ‘मयि’ ‘पुष्टिं’ ‘दधातु’, ‘मयि’ ‘प्रजां’ च
 दधात्वितेव ॥ ७

वहसि वा वहसाः, ऋष्यशृङ्ग वा शृष्यशृङ्ग, प्रजापति, पौषधेः क्रिया-
 दक्ष, गवां वा पशूनामेव, आपांश्च शतपशून्के वक्ष्य कश्चन । एवम् आनाके
 पुष्टि दिनः आशुके अथा दिनः ॥ १

कौतोमतए संवननए सुभाग करण मम ।
 नाकुली नाम ते मातायाहं पुरुषानयः ।
 यन्नौ कामस्य विच्छिन्नं तन्नौ सन्विद्धोपधे ॥ ८

विष्णुश्रुतीचर, श्रीशिवदेवता, महाऽपकलमये दि०—गी० ३,५,१० ।

हे कल । त्वम् ‘कौतोमतं’ कुतोऽपि उतोः (सुमन्वितः)
 मत पूजित, ‘सदनम्’ सञ्चलनीय, ‘मम’ ‘सुभागं’ सुभागस्य

सौभाग्यस्य 'करण' साधन भवे । 'ते' तव 'माता' प्रसवित्रो
 'नाकुली' नकुलेन शुद्रजन्तुविशेषेण भग्नसन्धायकौपधित्वेन
 प्रथितति, 'नाम' प्रसिद्धा ; जटामांसौति यावत् । हे 'शोषधे ।'
 यतोऽद्य 'अहं' 'पुरुषानय,' पुरुषाणां सन्तानानां मन्वेर्षा वा
 आनयिता आनयनशील, प्रजननकार्यं यशीकरणकार्यं वा प्रवृत्त,
 अतस्त्वां प्रार्थये — 'नौ' आवयोः दम्पत्यौ मद्दगीकार्ययोरपर
 योर्वा 'कामस्य' प्रथयस्य 'यत्' यावत् 'विच्छिन्न', 'नौ' आवयो
 'तत्' तावदेव 'सन्धेहि' सन्धितं कुरु ॥ ८

२२ एन । छुभि एव एकान् कारणेहे हठेक मरुत्पत्र भागा, मरुत्पत्र सप्तमी,
 कोमार अमरिणी 'नाकुली' वसिष्ठाहे अमिद्धा अर्थात् नकुलेन (२२बी))
 छिन्नमिच्छिता अमरिष्ठा, आनाकरि आमारथ लोकात्पार कारण एहेया ।
 २२ अ०१ । (जटोमा२०) अथा अपि वे एकान्कारिके २२० अमिद्धे
 हेन्हा करिच्छि काशर ए२२ आमार छरत्र फेहेइ विच्छेन बहिद्धाहे,
 आरां मरिष्ठा क० ८

वृक्ष इव पक्षस्तिष्ठसि सर्वान् कामान् भुवस्पते ।

यस्त्वैवं वेद तस्मै मे भोगान् धुच्छ्राजतान् वृद्धन् ॥ ९

श्रियवदुद्गुन्द , पार्थिवकर्मणि भोगकामस्य सुपाठ्यादि वि०—गी० ४, ३, २१, २८ ।

हे 'भुवस्पते' भुवनाधिपते ! अन्तरात्मन् सूर्य ! त्व 'पक्ष'
 पक्षफलाधार 'वृक्ष' कल्पद्रुमः 'इव' 'तिष्ठसि' अत्र भुवने,
 शरीरे त्रिलोक्यां च । कर्मफलभूता सर्वे कामा त्वयि वृक्षे
 आश्रिता, 'एवम्' इत्य तान् 'सर्वान् कामान्' 'य' अहं 'तु'
 क्षिप्रं 'वेद' जाने, 'तस्मै' तादृगाय मया 'पक्षतान्' क्षयशून्यान्
 'भोगान्' 'धुच्छ' प्रपूरय ॥ ९

ये जुहन्नादिपठे । अथवाङ्मन् । वां श्रिया । दूमि भद्रवनाथाय दुरक्षर
 नाथ इवेतच्छः । इत्यन्तुन कोशादक मयत्त कर्षणल लुभे पाकितेहे ७
 दूनिदेहे, ये आयि एहे मयत्त अरुगक आशि, तातृण आयामके अरुग्या
 कोगा एवाम कर ३ २

ऋतं सखी प्रतिष्ठित भूतं भविष्यता सह ।

आकाश उप निरञ्जतु मद्य मन्न मयो श्रियम् ॥ १०

अदृष्टम् इत्यन्, आकाशी देवता, गार्धियकर्षधि इत्यन्तुन अरुगकामय

अथतस्तुल्योमि विनियोग—दो० पृ० ४, ५, २१, २८ पृ० ।

'भविष्यता' भविष्यत्—उत्पन्नमानम्, सम्पत्त्वद्दृश्यमानं मित्र
 नृतम्, तां दृशेनानृतेन 'सह', 'भूतम्' उत्पद्यम्, विनष्ट मेवेति
 तदप्यनृतम्, 'ऋतम्' उत्पद्यमानं च सर्वं वस्तुजातम् 'सखी'
 आकाशि, आकाशतुल्यनिरवयवादिस्तस्यै आकाशस्याकाशे वा
 मद्यमि 'प्रतिष्ठितम्' अस्ति । 'आकाश' आकाश इव निरव-
 यवो मद्यान्, आकाशस्याकाशो वा परमेस्वर 'मद्य' 'भवम्'
 'मयो' अपि 'श्रियं' शोभां सर्वविधाम् 'उपनिरञ्जतु' प्रददा-
 त्विति ॥ १०

दृष्टकाल, बाह्य गद्य, वाहीक अथवा विद्यारे नाश अविद्या, वाही
 अथवा नदर, दृष्टकाल अथवा अथवा विद्या, एकमात्र विद्यमान काल
 अथवा मद्य । विद्यावर्तन दृष्ट अ अविद्या एवम् मद्यकाल वर्तमान, ए मद्यवर्त
 आकाशेश्वर विनि आकाश, मेहे मद्यकाले अथवा अथवा अथवा । आकाशेश्वर
 नाथ निरवयव मद्यान्, मेहे मद्यकाले आयामके अरु ७ ३ एवाम कर ३ २

अभिभागोऽसि सर्वस्मिन्स्तदु सर्वं त्वयि श्रितम् ।
तेन सर्वेषु सर्वा मां विवासन विवासय ॥ ११

अनुष्टुप छन्द , आकाशी देवता , पार्श्विकर्षादि ध्रुवपदसप्तदशनामक

तिसप्तत्यक्षरीणि विनियोग — गी० म० ४, ५ २१ , ३० ए० ।

हे आकाश ! 'सर्वस्मिन्' सर्ववस्तुनि त्वम् 'अभिभाग' सर्वतो भजनीय 'असि' भवसि , 'तत्' तघ्यात् 'सर्वम्' एतत् ब्रह्माण्डम् 'त्वयि' आकाशवद्विरवयवादिकल्पणे आकाशस्याकाशे वा परमात्मनि 'श्रितम् च' आश्रित भव, विद्यत इति शेष । हे 'विवासन' स्वप्रकाश । 'सर्वे' सर्वजगदभिष इति प्रतीतस्तु 'तेन' 'सर्वेषु' वस्तुना 'मां' मां 'विवासय' प्रकाशय ॥ ११

हे आकाशेनैव च आकाश । त्वमि आकाशादि गर्भवस्तुतेहे इन्द्रियाह , एते चक्षुः श्रवणशक्ति, आकाशतूना निवसन्व चोर्मातेहे आश्रित इन्द्रियाह , हे सर्ववस्तुनाः जगत्तव । आकाशे च जगते अश्रित इति ॥ >>

कोश इव पूर्णा वस्तुना त्वं प्रीती ददसे धनम् ।
अदृष्टो दृष्ट माभर सर्वान् कामान् प्रयच्छ मे ॥ १२

भुक्तिरनुष्टुप छन्द , आकाशी देवता , पार्श्विकर्षादि चर्माकाश यथा इन्द्रिय

पूर्वोपलाने विनियोग — गी० म० ४ ५ २१ , ३१ ए० ।

हे आकाश ! 'त्व' 'वस्तुना' धनेन सर्वेषु 'पूर्णे' 'कोश इव' भवसि, 'प्रीत' प्रसन्न सम 'धन' यथासध्य 'ददसे', स त्वम्

‘प्रदृष्टः’ निरवयवोऽपि ‘दृष्ट’ फलम् ‘आ भर’ । आहर, — ‘मे’
मद्यं ‘सर्वान् कामान् प्रयच्छ’ ॥ १२

हे आकारणेर आकारण । कृषि मर्षिण्येन परिपूर्णं भाषणम् ; याहांश्च याश्च
नया, आकारणे कार्ता मत्ततः श्रीतुताएव विदेह, कृषि चरुं पृष्टि-पथेन
कथीत दृष्टेनेन मत्ततः कृष्टे यत् विदेह, नाथ । आमार मत्ततः अतिनाथ
परिपूर्णं चरु ॥ १२

आकाशस्यैष आकाशो यदेतद् भाति मण्डलम् ।
एवं त्वा वेद यो वेदेशानेशान् प्रयच्छ मे ॥ १३

प्रदृष्ट् इत्ये ; आकाशो देवता, पापिषकर्मणि सखिकामत्त प्रयागतल

एवंप्रस्थाने विनियोग — यो. ए० ४, १, २१, ३२ ए० ।

‘एतद्’ मस्तकोपरि सवेत, ‘यत्’ ‘मण्डलम्’ मण्डलाकारतया
दृश्यमान आकाशं ‘भाति’ चक्षुर्गोचरं भवति, अस्य ‘आका-
शस्य’ सर्वास्तयरादिसप्तषण्णवकाशस्य च ‘आकाशः’ अन्तस्वरी
व्यापकश्च ‘एतः’ ज्ञानचक्षुर्गोचरोऽयमीयान् । हे ‘ईयान् !’
महेश्वर । ‘वेद’ सर्वज्ञ । ‘त्वा’ त्वाम् ‘एवं’ इत्यं ‘यः’ ब्रह्मज्ञः
‘वेद’ जानाति, तादृशाय ‘मे’ मद्यं ‘ईयान्’ ऐश्वर्यमूर्तिः
‘प्रयच्छ’ प्रदेहि ॥ १३

एहे मत्ततः उपरि मर्षिण्येन ये मत्ततः अतीव आकारण एवम्
याहेतेह, हेवांश्च अत्र चरुं आकारणेर नात्र विद्यमानेन विनियोगेनाम् ।
ये ज्ञेयम् । ये वाहिं एतांके एहेतुन तावे वेनिकेह, तांश्च आमार
जीव विहृति एतान् चरु ॥ १३

भूर्भुवःस्वरोए सूर्ध्वं इव दृशे भूयास मन्निरिव
तेजसा वायुरिव प्राणेन सोम इव गन्धेन बृहस्पति-

‘रिव बुद्धाश्विनाविव रूपेणेन्द्राग्नी इव बलेन ब्रह्मा-
भाग एवाहं भूयासं पाप्मभागा मे द्विपन्तः ॥१४॥ ४

पशुः; अथ परमाणा दीवता, पापतोषादितो रथाकामस्य प्रतिदिवशये दि०—वी० ४, ६, १ ।

हे ‘भूर्भुवःस्वरोम् !’ ‘भूः’ पृथिवी, ‘भुवः’ अन्तर्रीचम्, ‘स्वः’
द्यौः,—एतन्नोक्तव्यव्यापक ! ‘भ्रीम्’—इतीरतणतीकगम्य ! पर-
मात्मन् ! भयवा पृथिवीस्वानोऽग्निः अन्तर्रीचस्वी वायुः, स्वःस्वः
सूर्यः, श्री मित्वात्मनः प्रतीकम् ; एतच्चतुष्टय मीवाच सम्बोध्यम् ।
भवतः भवतां वा प्रसादान् ‘इषे’ दर्शनेन्द्रियविषये समदर्शितया
‘सूर्यइव’ ‘भूयासम्’ ! ‘अग्निः इव’ यथा अग्निस्त्रेजस्वी तथा
‘तेजसा’ युक्तः भूयासम् ! ‘वायुरिव’ वायुर्यथा अतिप्रभावः
तथा ‘प्राणेन’ प्रभाषेण युक्तः भूयासम् ! ‘सोमः’ भीषधिविशेषः
सुगन्ध इति विन्दुतः, स ‘इव’ ‘गन्धेन’ युक्तः भूयासम् ! ‘इष्ट-
स्वतिः’ जगत्पतिः, स ‘इव’ ‘बुद्ध्या’ प्रज्ञया युक्तः भूयासम् !
‘अश्विनौ’ अश्वनाविव वेगगमनशीलो मूर्धच्छन्दो, तौ ‘इव’ ‘रूपेण’
युक्तो भूयासम् ! ‘इन्द्राग्नी’ इन्द्रो मेघवातको वायुविशेषः,
तत्कहावस्थितोऽग्निस माध्यमिकः, तौ यथा बलवन्तौ, ‘इव’
तथा ‘बलेन’ युक्तः भूयासम् ! ‘पद्मम्’ ‘ब्रह्मभागः’ लब्धब्रह्म-
भानांशः ‘भूयासम् !’—अपि तु ‘मे’ मम ‘द्विपन्तः’ ब्रह्मदान-
परिपन्थित इन्द्रियादयः ‘पाप्मभागाः’ पापभागिन इत्येव
सहिष्णाताः सन्तु ॥ १४ ॥ ४

इति सानगयीसत्यवतसामयमिविरचितायां

“मन्त्रसञ्जीवनी”-नाममन्त्रब्राह्मणव्याख्यायाम्

द्वितीयप्रपाठकीयः प्रसुर्थः खण्डः ॥ ४

ହେ ହୃଦ୍ଭୂବଂଧ [ତ୍ରିଶୋକ]-ବାମନ, ଶ୍ରୀମନ୍- [ଶ୍ରୀ] ଯୋଗୀ ମହାମାୟାମ୍ ।
 ଆମନାର ଶ୍ରୀମାତେ, ମକଳ ବନ୍ଧର ମନମର୍ଦ୍ଦନମଧ୍ୟକେ ମେନ ମୂର୍ତ୍ତିର ନ୍ୟାସ ହେଉଥିଲେ
 ଯେନ ଅଗ୍ନିର ନ୍ୟାସ, ଶ୍ରୀକାନ୍ତେକ ଯେନ ବାୟୁର ନ୍ୟାସ, ହୃଦ୍ରେ ଯେନ ଦୈତ୍ୟର ନ୍ୟାସ,
 ହୃଦ୍ରେ ଯେନ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡର ନ୍ୟାସ, ରୂପେ ଯେନ ଦେବ ଗୟନଶୀଳ ଅଗ୍ନିଦେବର (ସୂର୍ଯ୍ୟ
 ଓ ଚନ୍ଦ୍ର) ନ୍ୟାସ ଅତ୍ୟୁତ୍କଟ ବଳେ ଯେନ ଇମ୍ଲାଘ୍ନୀର (ମହାବହିତ, ଦେବବାଳକ ବାୟୁ
 ଓ ବିଛୁଆ) ନ୍ୟାସ ହୁଏତେ ପାରି । ଆମି ଯେନ ଉତ୍ତଳାତ କରିତେ ପାରି ଏବଂ
 ଆମାର ଉତ୍ତଳାତେ ପରିପ୍ତଶ୍ଚୀରା (ବିଲିତପ୍ରକୃତି) ଯେନ ଆମାର ନିକଟେ ମାମତାପ
 ବଳିରା ପ୍ରତିପନ୍ନ ହୁ : ॥ ୧୩ ॥ ୪

ନାମାବଳୀର ମହାତାତ୍ପର ଦିବ୍ୟଶ୍ରୀମାତାଙ୍କର ଚତୁର୍ଥ ଖଣ୍ଡର
 ମହାତତ ନାମାବଳୀର ଚତୁର୍ଥ ବନ୍ଧାହାର ମହାତ ॥ ୪

॥ ଅଥ ପଞ୍ଚମ ଖଣ୍ଡ ॥

ମୁଠ୍ଠାଽଧି ମେ ବୈଶ୍ରବଣାଞ୍ଜିରସୀଽନୁମ୍ବେଶିନ ।
 ଲଲାଟାଦ୍ ଘକ୍ଷରାନ୍ ଘୋରାନ୍ ବିଘନାନ୍ ବିଘ୍ନୁହାମି ବଃ
 (ଶ୍ରୀହା) ॥ ୧

ଘନଦାହୀନୀ ଘନାମାମ୍ ଘନୁତ୍ତ୍ଵ ଘନ୍ଧ , ବୈଶ୍ରବଣାମାଘ୍ୟୋ ବିଶ୍ଵା , ଘନଘାମନୀଦନ
 କମାସି ଘନୋପାହାସିଦାନି ବିଶ୍ଵୋଦ — ମୌ. ଘ. ୪ ୧ ୨ ଘ. ।

मूर्धोधोत्वाद्यष्टर्चं निद सूक्तम् । तत्र पञ्चमो मूर्धोधोत्वादयः, पुरुषोद्यमे शरीरवैद्युताग्निश्च हेतुरिति विज्ञान सूचयन्ता पुरुषस्त्रीद्यमपरता विदधति, ततो हि पुरुषस्यालस्यपरता भवतीत्यत्र दोषावेति सूचयन्त्यौ सर्वथा ता वर्जयत, अन्तर्गतं तु प्रजापते प्रसादत एव घटते पुरुषस्त्रीद्यमपरता आलस्यपराशुखता चेति ध्वनयन्ती तस्येव ग्रहण सुपगन्तव्य मिति वेदयति ।

किञ्चाद्यासु पञ्चसु वर्णिता वैश्वर्या विद्यवसो माध्यमिकस्य विदुःइतिप्रसिद्धस्यास्तेर्भागा अग्नय एव, ततो द्वयोर्वर्णित परिबाध खलु तादृशाग्निविकारज एवेति सोऽप्यग्निः । उत्तमाया सुत प्रजापतियेह प्रजापालको जीवशरीररक्षक परमात्मांशोऽग्निरेवेति ।

‘मि’ मम ‘मूर्ध’ ब्रह्मरन्ध्रभागात्, ‘शिरस’ मस्तकपदाङ्गात्, ‘ललाटात्’ मस्तकसन्मुखभागाच्च प्रकाशमानान् कार्यतो गन्धमानान् ‘वैश्वर्यान्’ श्वास्यद्यानि भवन्ति यत्रसादत, श्व कौर्त्तर्वा विविधा विद्यते यस्य, सोऽसौ देवोऽग्निर्दोष्य सूर्यइति प्रसिद्धोऽन्तरीक्षस्यो विदुःद्रूपश्च, इद्र इति विद्यवा इति च कौर्त्तते । तस्य ये भागा जीवाद्यवयवाद् वहि सञ्चरन्तस्तापयन्तेत्येव सर्वान्, त एव रीद्रा उच्यन्ते, ये तु सर्वजीवशरीराणा मन्त सर्वत्र सर्वथा सञ्चरन्तयालयन्तेत्येव सर्वावयवान्, त एव वैश्वर्या उच्यन्ते । तान् ‘व’ युषान् ‘पधि’ अधिकृत्य ‘विष्टहामि’ उद्यम करोमि । ‘वृष्ट्’ उद्यमने तुदादि, तस्यैवेद रूपम्, नान्यस्मात् कस्मादपि धातो किञ्चिदपि व्यत्यय मन्तरा भवेत् साध्यं वृष्टामीति ; अतोऽत्र सर्वत्र उद्यमार्थ एव व्याख्यातव्यः । कर्मवृद्ध मिति शेष । युषाद्य

খীড়মানিত্যাহ;—‘অনুপবেশিত.’ সৰ্ব্ববানুপবেশমীসান্ ; ‘ঘল্ল-
রান্’ ঘল্লরান্ মল্লকান্, শারীরদুষ্টিরসানান্ শৌচযিত্তনিত্তি
যাষত্, ‘ঘীরান্’ ময়দুরান্, আধিক্বেনিত্তি ভাব ; ‘বিঘনান্’
অন্তরালমুন্যান্, জীবচ্ছরীরাগ্ৰেযু; সৰ্ব্বত্র যিত্তমানানিত্তি ।—
‘স্বাছা’ চল্ল মিত্তত্ সূত্, মবত্ । ১

মুদ্রাবি ঐচ্ছতি অস্তে বন্ধে একটী সূত্র । অল্পমো পাঁচ কতে, শরীর
বৈজ্ঞান্যমিহে উচ্যমণীপতাং নিধান,—ইহা সূচন করত দারিদ্র্যভবে ভীত স্রষ্টি
স্রষ্টিই উচ্যমণীপতাং ঐচ্ছোজনীয়তা প্রকাশ করা হইয়াছে, অল্পমো
কণ ঘরে, শরীর বৈজ্ঞান্যমিহে মুনতা নিবন্ধনই অল্পমো উপস্থিত হইল
খাণ্ডে এবং কর্তৃমানান্ অল্পমোই মোহোত্ত্বির প্রধান ছেতু ইহাদি এক প
কবত উচ্য মুনীকরণই দারিদ্র্যবোধবারণের প্রধান উপায় প্রকাশ করা
হইয়াছে, অন্যত্র প্রকাশকির রূপা বাতীত কিছুই নিষ্ক হইবার নহে
অতএব তাঁহার বিকটে প্রার্থনা প্রকাশ করা হইয়াছে; সমস্ত অক্ষয়
কর্ষণ অল্পমো পায়নকারী অধীকরণেই প্রকাশিত করে, তিনিই পরমে
শ্বর পরতত্ত্ব দিত্ত সেত পদেপাল অতল্প স্বতন্ত্র না থাকায় তিনি অল্পি বাহু
প্রকৃতি সর্ক্পনহরণই স্রষ্টি বিহিত প্রায় করিতেছেন সূত্রায় বিহি, যদি বহু
প্রকৃতির মিহান হইলেও অতন্নামেই উপাসিত হইয়া থাকেন; এখানে
মোহতু শরীর বৈজ্ঞান্যমিহে স্থানে আমন্যাদি, বুদ্ধিতে উন্নততাদি এবং
সামোহে স্রষ্টিভাব সহ উচ্যমণীপতা, সেট উচ্যমণীপতাট দারিদ্র্য ভাবে
প্রধান ভেদ বর্জিত হইল অতএব এখানে সেই শরীর বৈজ্ঞান্যমিহে প্রকাশ-
পতি বেবতা বুদ্ধিক হইতেছে ।

আমার মতকের মধ্যভাগ ব্রহ্মরহু হইতে, মতকের পঞ্চাঙ্গাগ কণুকি
হইতে মতকের সমুদ্রভাগ লম্বাট হইতে সর্ক্পন কার্যত প্রকাশমান ঐচ্ছব
সম্বন্ধে অবিকার করিয়াই আমরা উচ্যমণীপ হইয়া থাকি ।

প্রবন্ শাস্ত্র অন্ন এবং কীর্তি, যাঁহঁর প্রমাণে অন্ন উৎপন্ন হইয়া থাকে এবং
যাঁহঁর এবংকণ কীর্তি অসুগণীমা, সেট বেবতাচ্ছেই বিলম্বা মুনি করে ।

তৈনি তেজঃপার্বত্যে ভিন্ন ব্যয় বিহীন মনঃ । স্থানলোকে গণিতশূন্যমান তেজ -
 পিত ঐ স্থখাই তেজের প্রধান আত্মদার । ঐ স্থখ্য হইতেই অন্তরীক্ষে
 সঞ্জাত মেঘনমুহুর্তে বিজ্ঞানকার তেজ প্রকাশ পাঠেয়াবালে, উহাকেই
 মাধ্যমিক তেজ কহে । স্থখ্য ও মাধ্যমিক তেজ বিহীন একদুঃখের কার্য
 অসম্পাদন এবং এ উভয়ই বিহীন, একাবতা হেঁদারাই বিপ্রভা মুনি রুদ্রও
 তদাঙ্গের নামান্তর । বিশ্বেশ্বর পুত্রগণ অর্থাৎ প্রতিনিয়ুক্তিতে বিভিন্ন বিজ্ঞা-
 নশাসনদুইই বৈভব । শরীরের অভ্যন্তরগামী বৈজ্ঞানিক কাণকে বৈপ্রবণ
 এবং যতিঃসম্বোধী আত্মপক্ষে যৌত্র কহা যায় । বসন্ত উভয়ই বিপ্রভা ও রুদ্র
 হ'তে মনু পন্ন হইয়া থাকে সুতরাং উভয়েরই উভয় নাম সত্ত্ববপন হইলেও
 স্বানপার্বত্যে নামবিভাগ চিরবাবলুত হইয়া আনিতেছেমাত্র ।

এই মন্ত্রে বৈপ্রবণের বিশেষণত্রয় আছে । ১ম অমুপ্রবেশী অমুপ্রবেশ-
 নীল অর্থাৎ যিনি অতিস্থলতা নিবন্ধন সর্জনস্বীরের সর্জন প্রবেশ করিয়া
 থাকেন ২য় যোর । জ্ঞানক অর্থাৎ শরীরে স্থায়ী অংশারিকো উন্নতাবি
 জ্ঞান । ৩য় বিঘন । বিশেষণ অর্থাৎ অভয়ালগ্না ।

—এই ত্বেতি সম্যক্ সম্প্রদা হৃৎক ॥ ১

যীবাম্ব্যো মে স্কন্ম্যাম্ব্যাং মে নস্তো মেঃনুপ্রবেশিনঃ ।

সুমহান্মে বহুদান্ ঘোরান্ বিঘনান্ বিবৃহামি যঃ

(স্বাহা) ॥ ২

‘মি’ মম ‘যীবাম্ব্য’, ‘মি’ ‘স্কন্ম্যাম্ব্যাং’ ‘মি’ নস্ত’ নাশি-
 কাহয়ত, ‘মি’ ‘সুমহান্’ বহুদান্য প্রকাশমানান্ কার্যমৌ
 গম্যমানান্ তান্ ‘যঃ’ যুগ্মান্ বৈয়ব্যান্ ‘অধি’ অধিকত্ব
 ‘বিবৃহামি’ উত্তম করিমি, কার্যেষু মিত্তি যিষ । ‘যুগ্মাং
 কৌটয়ানিত্যাঙ্ক—‘বহুদান্’ বদায়দৌঃতিয়তা, তাহয়ান্, অতি
 বহুত্বহেতুনিত্তি ভাষ , ‘ঘোরান্’ ভয়হরান্ আধিক্যেণ , ‘বিঘ-
 নান্’ ঘ্যাপিততবেতি ।—‘স্বাহা’ উক্ত স্তুত্বে ॥ ২

आमांश्च शीतं दृष्ट्वा, आमांश्च शृणुष्व दृष्ट्वा, आमांश्च नागादृष्ट्वा दृष्ट्वा
 एतं आमांश्च मूत्रं दृष्ट्वा एतान्मानान्, अतिरुका दृष्ट्वाश्च निधान, उग्रान्क,
 विघ्न, एते देवप्रदं देवप्रदं अतिकारं कश्चिद्वाहे आमांश्च देवप्रदं दृष्ट्वा
 धाकि — एहे उक्तिं मयाक् मन्त्रा हरेक । २

वाङ्मयां मे यतोयतः पार्श्वयोरुत्तु तानधि ।
 उरसो वहदान् घोरोन् विघनान् विवृहामि वः
 (स्वाहा) ॥ ३

'मे' 'वाङ्मयां' 'तु' अपि 'पार्श्वयो' 'उत्तु' ऊर्ध्वं 'यतोयत' यथात् यथात् प्रदेयात्, 'उरसु' वक्ष प्रदेयात् प्रकाशमानान् 'वहदान्' 'घोरोन्', 'विघनान्' 'तान्' प्रसिद्धान् वैयथ्यान् 'व' युषान् 'अधि' अधिष्ठत्य 'विवृहामि' उद्यमं करोमि ।— 'स्वाहा' उक्तं सुह, भवतु । ३

आमांश्च शीतं दृष्ट्वा नागादृष्ट्वा ये ये हानं दृष्ट्वा एतं आमांश्च मूत्रं दृष्ट्वा एतान्मानान्, अतिरुका दृष्ट्वाश्च निधान, उग्रान्क च विघ्न देवप्रदं देवप्रदं अतिकारं कश्चिद्वाहे आमांश्च देवप्रदं दृष्ट्वा धाकि ।— एहे उक्तिं मयाक् मन्त्रा हरेक । २

वङ्मयाभ्यां मे लोहितादान् योनिहान् पञ्जिहानधि ।
 ऊरुभ्यो निघ्नो घोरोन् विघनान् विवृहामि वः
 (स्वाहा) ॥ ४

'मे' मम 'वङ्मयाभ्याम्' 'ऊरुभ्य' जानुस्थानेभ्य अपि प्रका-

शमानान् 'वः' गुणान् वैश्वानान् 'अधि' अधिकृत्य 'विबृहामि'
 चदमं करोमि ; कर्मोच्च मिति । कौटुभान् गुणानित्वाद्—
 'निश्चियः' सर्वेष्वयेषु द्विव्यमानान्, 'सोहितादान्' सोहित-
 भक्षकात् ; चीयन्ते हि सोहितानि शरीररक्तानि वैदुरताधि-
 स्वात्, अतएव क्रया भवन्ति वातुलादयः ; 'योनिदान्' अग्ने
 र्योनिर्जलं हन्तीवाग्निद्वात एव स्वयोनिमक्ष इत्युच्यते किञ्च
 यस्मात् कक्षादपि अरण्यादेरग्निरुत्पद्यते, तदेव दग्धो करोति,
 तादृशान् ; 'पञ्चिदान्' 'पक्षा पृथिवीत्याहुः अपि वा माध्य-
 मिका वाक पक्षा'—इति ७,३,०,४ ऋग्व्याख्याने सायणः ;
 तथाच पक्षा पृथिवी, पृथ्वीभागाधिक्यरूपी गुरुत्वहेतुर्विद्यतेऽस्य
 भ्रूलतयेति पञ्चि आहस्यम्, तस्य त्रिधातकान् ; अथवा पञ्चा
 माध्यमिका वाणी, सा विद्यते यद्य, स पञ्चो मेघः, तस्य छिद्-
 क्रान् ; यथा च पान्तरौघान् मेघान् भिन्दती विद्योतते विद्युत्
 तथैव शरीरमेघानपीति ।—'स्वाहा' आह यत् तत् स्रष्टु
 भवतु ॥ ४

—

आन्वात्र कृत्तोरत्र दहेत्, आन्वात्र उरुह्वानमग्ने दहेत् अन्वात्रान्,
 शरीरे द्विव्यमान, सोहितोर्वायन, अग्नाग्नि, आन्वाग्निनाग्ने, देवताय
 पेशमग्नेक अत्रिकार करिशाहे आम्ना उपायगोत्र दहेदा वाकि ।—एते उक्ति
 गन्तु गम्भारा दहेत् । ३

जङ्घाभ्यां मे यतोयतः पाष्णार्निक्तु, तानधि ।
 पादयोर्विकिरान् घोरान् विबृहामि वः (स्वाहा) ॥ ५

'मे' मम 'जङ्घाभ्याम्' 'त' अपि 'पादयोः' स्थितयोः

प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो
 विश्वा जातानि परि ता बभूव ।
 यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु
 वयस्य स्याम पतयो रयीषाम् (स्वाहा) ॥ ६

स्रष्ट पञ्चिन्द , प्रजापतिइपोऽग्निदेवता , पञ्चस्यपतीदने वि०—गी० २, ६, २ ।

हे 'प्रजापते प्रजाना मन्मदादीनां पालक] वैश्वानराग्नि-
 रूप । परमात्मन् । यानि 'विश्वा' विश्वानि स्यावरजस्रमानि
 'जातानि चत्पन्नानि ; 'ता' तानि 'एतानि', 'त्वत्' त्वत्
 'अन्य' अपर कथन 'न परिबभूव' न परिभवेत् न तिर-
 स्कुर्यात् ; परिभावस्तिरस्त्रियेत्यमरः ; इष्ट तु तिरोभाव एव
 तिरस्कार । तथाच त्वदन्य कोऽपि एतानि तिरोभावयितुं न
 समर्थ , एष हि त्व मेवैतेषा स्रष्टा पाता हर्त्तेति त्वदन्यो न
 कोऽप्यस्माकं प्रार्थनीय इति त्वा मेव प्रार्थयामहे इति भावः ।
 प्रार्थना चैव मयास्माकम्—वय 'यत्कामा' यदेवथायुक्ताः
 'जुहुम' अद्य होमं कुर्मः , 'तत्' इष्ट 'नः' अस्माकम् 'अस्तु'
 पूर्णं भवतु त्वयसादात् ; तथाच 'वय' 'रयीषाम्' अभिलषित-
 धनानां 'पतय.' अधीमा. 'स्याम' भवेमैवेति ।—'स्वाहा' प्राङ्
 यत तत् सुष्टु भवतु ॥ ८

हे आर्षाणि मत्त देव । एहे मयू२००३ विदेव विदेव विदेव विदेव विदेव विदेव
 व तीत केहे मयर्ष मदेर मू२०३० तेषामर हेम्यादीमहे ए स्रष्टात्त मृत्ति श्रुति-
 एण्ड हेहेहा धाके । अगुण्डठ आर्षना—अरा आस्रष्टा त्ते कायन) कर्त्तु
 होम कर्त्तुहेहि, ताहा आमादेर पदिपुर्व'हेके ।—आमरा वेम अतिमर-
 नोर वनेर अवीचर हेहेके पात्रि ।—एहे आर्षना मम क मन्त्रा हाके ॥ ८

यशोःहं भवामि ब्राह्मणानां यशो'राज्ञां यशो विशाम् ।
यशः सत्यस्य भवामि भवामि यशसां यशः ॥ ८

सरावदुप षट् , चादित्यो देवता , यशसास्य श्रयणादुपविष्टा
भारतादित्योपस्थाने विनिधीत —गी० २० ४, ६, ७ म० ।

'यश' 'ब्राह्मणानां' मध्ये 'यश' यशस्वी 'भवामि' भवेयम् ।
'राज्ञां' क्षत्रियाणां मध्ये 'यश' यशस्वी भवेयम् । 'विशां'
वैश्यानां मध्ये 'यश' यशस्वी भवेय मित्येष । 'सत्यस्य' यत्नेति
प्रतिपालयितेति च 'यशः' यशस्वी 'भवामि' भवेयम् । 'यशसा'
यशस्कराणां बहुविधानां कर्मणां कर्त्तेति च 'यश' यशस्वी
'भवामि' भवेयम् ॥ ८

अज्ञानेन निजात्पुत्रं पुत्रं नश्यन्त्यापरेण अथ अर्थना—

६६ आम्निष्ठा मेव । आम्नि येन आत्मनां अनात्मे जाहायसात्मे वनयो
इहे । आम्नि येन अस्त्रिणुभात्मे वनयो इहे । आम्नि येन देवर्षानुभात्मे व
वनयो इहे । 'नकायवहेत्ते येन वनयो इहे अर्वात् मजावागो वनिदा
अम्निष्ठा इहे एव । अमाना वनयर्ष कार्यात्ते येन अर्थोचित वनोलात्ते मदर्ष
इहे । ॥

पुनर्मा यन्तु देवता या महपचक्रमुः ।

महस्वन्तो महान्तो भवाम्यस्मिन्

पात्रे हरिते सीमपृष्ठे ॥ १०

निष्पण्णाहन्तोऽन्तु , चादित्यो देवता , यशसास्य श्रयणादुपविष्टा
भारतादित्योपस्थाने विनिधीत —गी० २० ४, ६, ७ म० ।

‘महस्वन्तः’ तेजोमयाः, ‘महान्तः’ महत्त्वयुक्ताः, ‘याः’
 ‘देवताः’ शारीराः ‘मत्’ मत्तः, महेष्टादिति यावत्, ‘अपचक्रमुः’
 अपक्रमणं पञ्चायन मकार्युः ; रात्रौ मयि निद्रिते इति भावः ।
 अथ प्रातः, अहम् ‘सोमष्टे’ सोमाधारे, अतएव ‘हरिते’ ग्राहले
 ‘अस्मिन्’ शरीररूपे, काचादिनिर्मिते स्रच्छे चमके वा ‘पात्रे’
 ‘भवामि’ निविष्टोऽस्मि, पुनर्नवजीवन मुपस्रमे इति भावः ।
 इदानो ताः देवताः ‘मा’ मां प्रति ‘पुनः आयन्तु’ पुनरागच्छ-
 स्त्विति ॥ १०

उपविष्टे हरेः (‘उचक्र’ नाये सोमगानपात्र इत्ये लहेः १) द्वितीये आर्षना-
 त्तेषामग्र, महस्वन्तु, वे पात्रोः वेवर्ताः ग्राहले आसि निद्रित हरेणे
 आयात्र वेहरूप कार्यान्वेत्त हरेते गलावन कविशोचन, उंशः आयात्र
 पुनर्जागृक आनिता आयात्र शरीरे पुनरागमन कथन ॥ १०

रूप रूपं मे दिग्ः प्रातरङ्गस्य तेजसः ।

अन्नं मुयस्य प्राथिपं भस्तु वयि

मयि त्वयीद् भस्तु त्वयि मयीदम् ॥ ११

निष्पदासारपञ्क्तिः, चादिद्वी देवता, ययस्तामस

प्रातरादिव्योपस्थामे विनियोग — नी० २० ०, १, ७२० ।

हे ‘रूप’ सर्वरूपनिदान ! धर्म्य ! ‘प्रातरङ्गस्य’ प्रभातकालीनस्य
 ‘तेजसः’ दौष्टेः सोम्य ‘रूपं’ ‘मे’ मह्यम् ‘दिग्ः’ दिग्, देहीति
 यावत् । ‘उयस्य’ उहूर्णस्य तव ‘प्राथिपम्’ आयीरूपम् ‘अन्नं’
 प्रीत्यादिकं ‘वयि’ विस्तृते इह देगे ‘भस्तु’ प्रकर्षेण भवतु ।

কিঞ্চ 'মযি' মচ্ছরৌরে যদস্টি 'ইদ' রসাঙ্কক হব্যম্ তন্
'ত্বযি' আকটন্ 'অস্তু'; অপি 'ত্বযি' যদস্টি 'ইদ' তৈজ, তন্
'মযি' ন্যস্তম অস্তু ॥ ১১

হে মর্করূপনিধান । আনিত্য : আমাকে এভাণ্ডকাণীন প্রকাশের ন্যায়
সৌম্য রূপ প্রদান কর । মতক পালনোন্মতক তোমার প্রমাণে আমাৎপদ এই
বিভূক্ত দেশে প্রচুর অন্ন স্নুৎপন্ন হউক । আমার শরীরের এই রূপ তোমাতে
আহুত হউক এবং তোমার এই তেজ আমার শরীরে সঞ্চারিত হউক ॥ ১১

यदि पश्यामि चक्षुषा त्वया दत्तं प्रभासया ।
तेन मा भुञ्ज तेन भुञ्जिषीय तेन मा विश्म ॥ १२

মূর্ত্তিগুণ্ডপ বন্দ , আনিত্য দেবতা , যমচ্ছামস
প্রাক্ষরাদিশৌক্যানি বিদ্যোগ —মৌ• ২০ ৪, ৬, ৭ পৃ• ।

'প্রভাসয়া' ত্বয়কাণীন সচৈব কার্যকারিণ্যা 'চক্ষুষা' 'চক্ষু-
রিन्द्रিয়েণ 'ত্বয়া দত্ত' 'যত্' 'ইদ' ভোগ্যজাত 'পশ্যামি', 'তৈন'
ভোগ্যজাতেন 'অহ 'ভুঞ্জিষীয' ভোগলালসাতপৰ্যং ক্রমীয .
অপি 'তৈন' ভোগ্যজাতেন সচৈব 'মা' মাম্ 'আবিশ' প্রবিশ ,
ত্বদ্রশ্মিপ্রবেশানুগত মৈব সৰ্বভোগ্যৈপস্থিতিমৈ মবত্বিত্তি ভাব ॥ ১২

ইদৌ প্রকাশের মদারকাতেই কার্যক্ষম, চক্ষুরিত্তিরের দ্বারা তোমার
একত বাহ্য কিছু এই ভোগ্যসমূহ দেখিতেছি, এই ভোগ্যসমূহ তোমারই
প্রতিপাল্য, আশিত্য তোমারই প্রতিপাল্য, আমি যেন এই সমস্ত ভোগ্য
উপভোগ করত ভোগলালময় চরিতার্থ করিতে সমর্থ হই।—তোমার রশ্মি-
সমূহের সঞ্চে-সম্প্রদেই যেন সমস্ত ভোগ্য আমাতে সমস্ত হই ॥ ১২

अहर्नी अत्यपीपरद्वात्रिंशो अतिपारयत् ।

रात्रिर्नी अत्यपीपरद्दहर्नी अतिपारयत् ॥ १३

अनुष्टुप वन्द आदित्यी देवता, यमस्नातस्य शशपादित्योपस्थाने वि०—गी० ४ १,७ ।

‘अह’ दिनम् ‘न’ अस्मान् ‘अत्यपीपरत्’ (‘पृ प्रीती’—इति स्वादिगणीयस्य षिजन्तस्य च्छ्रिडि रूपम्) अतिशयेन प्रीतान् अक्षार्पीत्, भोग्यजातीपभोगसहाय भवदिति यावत् । ततः ‘रात्रि’ रजनी देवी, दिवाभोग्योपभोगेन त्रीणदलान् ‘न’ अस्मान् ‘अतिपारयत्’ (‘पृ पूरणे’—इति चुरादिगणीयस्य लोटि रूपम्) अतिशयेन पूरयति, विनष्टं शरीरं बलादिकं सङ्ग्राहयतीति भावः, विद्यामसहायभूता सतीति यावत् । एष ‘रात्रि’ यदा ‘न’ ‘अत्यपीपरत्’ ‘अह’ तदा ‘न’ ‘अतिपारयत्’ । तथाच दिवाकृतप्रीणनजन्य बलक्षयादिकं रात्रिः पूरयति, रात्रिकृतप्रीणनजन्य बलक्षयादिकं दिवा पूरयतीति फलितम् । अहो रात्रेय कारकं सूर्य एवैकः । स एवास्माकं सुपभोगजन्यायाः प्रीतिर्निदानम्, उपभोगजन्यशरीरक्षयस्य पूरकयेति ॥ १३

विवादेवता विवा-कृत्यासुदेवस्य महाशक्तिः करिषा आमादिपक्षे प्रीतिः करिषेण ये किञ्च नाशिर वलादिर कर ह्येयावाके, इतनी देवी, विवादेवस्य महाशक्तिः करिषा शक्तिः पूरणे करिषा वाकेन, अहोरात्रेण अहनिदेवी, अहनि-कृत्यासुदेवस्य महाशक्तिः करिषा आमादिपक्षे प्रीतिः करिषेण, ये किञ्च नाशिर वलादिर कर ह्येयावाके, दिवा देवता पूरणे ताहा विवा कृत्यासुदेवस्य महाशक्तिः करिषा पूरणे करिषा वाकेन । अहोरात्रेण येहेतु विवस ओ इतनी एते सुतवेवहे विदान एकमात्रं श्रुत्वा, अहोरात्रे किं प्रीतिप्राप्तये, किं नाशिर करिषा पूरणे श्रुत्वा हेतु एकमात्रं हेतुं श्रुत्वा इहेण । १०

आदित्य नाव मारोक्षं पूष्णां मपरिपादिनीम् ।

अच्छिद्रां पारयिष्णीं शतारिवां स्वस्तये ॥

(शोऽन्नम आदित्याय नम आदित्याय नम आदित्याय १४)

विराट्शब्दः ; आदित्यो देवता, सत्ययनकामस्य

सन्निवेशयोरादित्योपस्थानि विभिन्नीत — नी० श० ४, १, ८ सू० ।

हे 'आदित्य !' 'मपरिपादिनी' परिपादयितुं विपत्ताप-
यितुं शील मस्य परिपादो, छिन्नभिन्नादिदोषयुक्तो नौगहत,
नास्ति परिपादो गहत यस्याः सा मपरिपादिनी, ताम्, चरुक्क-
गरुक्तोम्, 'अच्छिद्रां' छिद्रादिदोषशून्याम्, 'शतारिवां' बहुकेनि-
पातनरूपक्षेपणीयुक्ताम्, 'पारयिष्णीं' पारकरणशीलाम्, 'पूष्णां'
पश्यद्रथैः, 'नावम्' अर्णवपोतम् 'स्वस्तये' स्वमङ्गलसाधनाय
'मारोक्षम्' आरुढधानहम् ॥ तदिदानीं घनघटाभ्रवशावातादि-
विघ्नविनाशनाय तुभ्यम् 'आदित्याय' 'नमः' करोमीति शेषः ।
पुनरपि 'आदित्याय नमः' ; पुनस्तथैव । नौक्लिहार्णवपोत
एवाभीष्टः ; गुणहृदादीना मनुषेष्वात् ; शतारिवादिविशेषण-
श्रुतेय । सा चैवं नौः सत्या वागीष ; बहुगुणाद्गणश्रुतिसत्यैव
प्रतीतेः । तथाहि—“वाग् वै सुतर्मा नौः वाघ मेव तदारुह्य
तया स्रग्ंक्षीक मभिसन्तरति (१, २, २,)”—इति । 'सुतर्मा'
सुहृ, तारयितुं समर्था ; अन्यत् स्पष्टम् । तथाच वाक्पक्षे—
'मपरिपादिनीं' परिपादि असत्यविशेषणम्, नास्ति तत् यद्य
तादृशीम्, असत्यविशेषणशून्याम् ; सत्या मिति यावत् ; तत एव
'अच्छिद्रां' छिद्रं दोषः, तच्छून्याम् ; तत एव 'शतारिवां' बहु-
विपत्ताणकारिणीम् ; तत एव 'पारयिष्णीं' भवसागरपार-
कारिणीम् ; 'पूष्णां' सम्पूर्णां सुव्यक्ता मिति विवेकः ॥ १४

• ବିମାତ୍ରେ ପଢ଼ିତେ ହେ, ଏକମ ହିରଣ୍ମିତ୍ତାଦିଦୋଷଯୁକ୍ତ ଗରୁଡ଼ (ମାହିଲ) ନାହିଁ
 ଯାହାତେ ଅର୍ଦ୍ଧାଂ ଅମତାତ୍ୱ୍ୟମ୍ ଓ ଏଂ ହିରଣ୍ମିତ୍ତା ଅର୍ଦ୍ଧାଂ ଦୋଷହୀନ ଓ ବହ-
 ଅମିତ୍ତ ଯୁକ୍ତ ଅର୍ଦ୍ଧାଂ ବହ୍ବିଗ୍ନଜ୍ଞାମ୍ ମର୍ଦ୍ଦ୍ୟ, ପାରକାମୀ ଅର୍ଦ୍ଧାଂ ସଂସାରଜଳଧିତେ
 ଶ୍ରୀକୃତକାୟକର, ବିବିନ୍ଦ-ମଧ୍ୟାପୁର୍ବ ଅର୍ଦ୍ଧାଂ ଯାହା ହୈତେ ବହ୍ବିଗ୍ନ ଲୁଫଳ ଲାଭ କରା
 ଯାଏ, ଦ୍ୱିତୀୟ ବାକ୍ୟରୁପ ଅର୍ଦ୍ଧାଂପୋତେ ଆରୋହଣ ବନ୍ଧିତା ବନ୍ଧିତାହି —ଟିହାଟି
 ଆମାଦେବ ମାତ୍ରେଂଞ୍ଜାଂ ମର୍ଦ୍ଦ୍ୟା ଦ୍ରବ୍ୟମୀୟ । ହେ ଆଦିତ୍ୟ ! ଏ ମନଃସ୍ତେରହି ନିୟନ୍ତା
 ତୁମି, ତୋମାକେ ନୟନ୍ତାର, ତୋମାକେ ପୁନଃଚ ନୟନ୍ତାର, ପୁନର୍ଦାମି ତୋମାକେହି
 ନୟନ୍ତାର । ୧୪

ଉଦ୍ୟନ୍ତତ୍ୱାଦିତ୍ୟାନୁଦିୟାସମ୍ ॥ ୧୫

ବସୁ , ଆଦିତ୍ୟୋ ଦିବତା , ସକ୍ଷୟକାମଭାପପାଞ୍ଚିକାଦିଦୋଷହୀନି ବିଂ—ମିଂ ୪,୧୧ ।

ହି 'ଆଦିତ୍ୟ !' 'ଉଦ୍ୟନ୍ତମ୍' 'ତ୍ୱା' ତ୍ୱାମ୍ 'ଅନୁ' ଶ୍ରେୟ , ଉଦ-
 ସୌତି ଯାସତ୍, ଅହମ 'ଉଦିୟାସମ୍' ଶ୍ରଦ୍ଧାୟମ୍ ପ୍ରଥମୋ ଭୃୟାସମ୍ ॥ ୧୫

ହେ ଆଦିତ୍ୟ ! ଆନିର୍ଭୀତ କର,—ଆମି ଯେମି ଆଦିଦିବସ ତୋମାର ଉପରେ
 ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ କାର୍ଯ୍ୟକରେ ଉଦ୍ଧିତ ହୈତେ ମର୍ଦ୍ଦ୍ୟ ହୈ (ଏତାଦତା ଦୂର୍ଯ୍ୟୋଧନେ
 ମରେଚ ମହମ ଓ ବିବାମିତ୍ରା ନିବିକ୍ତ ବୋଧିତ ହୈଲ) । ୧୫

ପ୍ରତିତିଷ୍ଠନ୍ତ ତ୍ୱାଦିତ୍ୟାନୁ ପ୍ରତିତିଷ୍ଠାସମ୍ ॥ ୧୬

ବସୁ , ଆଦିତ୍ୟୋ ଦିବତା , ସକ୍ଷୟକାମଭାପପାଞ୍ଚିକାଦିଦୋଷହୀନି ବିଂ—ମିଂ ୪,୧୨ ।

ହି 'ଆଦିତ୍ୟ !' ପ୍ରତିତିଷ୍ଠନ୍ତମ୍, ଅହମ୍ ମହନ୍ତ 'ତ୍ୱା' ତ୍ୱାମ୍
 'ଅନୁ' ଶ୍ରେୟ , ମାୟ ମିତି ଯାସତ୍, ଅହମ 'ପ୍ରତିତିଷ୍ଠାସମ୍' ପ୍ରତି-
 ଠିତଃ, କର୍ମସ୍ୟ ବିରତୋ ଭୃୟାସମ ॥ ୧୬

ହେ ଆଦିତ୍ୟ ! ଆନିର୍ଭୀତ କର,—ଆମି ଯେମି ଆଦିଦିବସ ତୋମାର ଅହ-
 ମନେର ମଧ୍ୟେମଧ୍ୟେ କାର୍ଯ୍ୟକରେ ହୈତେ ଅବମର ଅହମେ ମର୍ଦ୍ଦ୍ୟ ହୈ (ଏତାଦତା
 ଦୂର୍ଯ୍ୟୋଧନେ ମରେଚ କାର୍ଯ୍ୟକରଣ ନିବିକ୍ତ ବୋଧିତ ହୈଲ) । ୧୬

भलाय स्वाहा ॥ १७

भलाय स्वाहा ॥ १८ ॥ ५

यगुवी, चादित्यदेवते, चादित्यप्रतकागस्त तच्छुक्कणदीमे विगिपुज्यते—गी० ४, ६ १२ ।

‘भलाय’ दाधे, पालयिष्वे चादित्याय, भलरूपिण मादित्य तोपयित्तु मिति यावत्, यत् इदं हवि समर्पयामि, तत् स्वाहा’ सुष्ठु गृह्योतं भवत्विति ॥ १७

‘भलाय’ इन्त्रे, संहारकारिणे चादित्याय, भलरूपिण मादित्यं तोपयित्तु मिति यावत्, यत् इदं हवि समर्पयामि, तत् ‘स्वाहा’ सुष्ठु गृह्योतं भवत्विति ॥ १८ ॥ ५

इति सामयथीसत्यव्रतसामयमिबिरचिताया
“मन्त्रसञ्ज्ञीयनी”-नाममन्त्रशास्त्रव्याख्यायाम्
द्वितीयप्रपाठकीय. पञ्चम खण्ड ॥ ५

नाममकारो आश्रित्यादेववर्तात् लीठि डेकेटन एहे हवि नमर्गित्तु हरेकेटने,
हेहा सुम्पयत्तणे गृहीत हरेके ॥ १५

संहारकारो आश्रित्यादेववर्तात् लीठि-डेकेटन एहे हवि नमर्गित्तु हरेकेटने,
हेहा सुम्पयत्तणे गृहीत हरेके ॥ १८ ॥ ५

सामयथीय मन्त्रशास्त्रेण विज्ञीयमानाहिलेय “सामयथीय
नताव्रत सामयथीय कृत वनाह्वय गथाय ॥ १

॥ অথ ঘটঃ স্রুতঃ ।

বাস্তোষ্যতি প্রতিজানীছস্মান্-
 ত্স্বাবেশী অনমীবো भवा नः ।
 যতে মহে প্রতি তন্নো जुपस्व
 শন্নো भव द्विपदेशं चतुষ্পদে ॥ ১

অথ নিবৃঢ়মিচ্চারিণ্যো বিবৃঢ়্ণস্ব', রশ্মী ইত্যথা, বাস্তুযস্বি
 বচ্যাদিহীনে বিবিশোগ —মৌঃ যৎ ৩, ৫, ১১ ।

ই 'বাস্তোষ্যতি' বাস্তুভূমিরধিষ্ঠাতি । দৈব । ত্বং 'অস্মান্'
 'প্রতিজানীছি' সুফলার্থিন ইত্যবগচ্ছেতি ভাবঃ । কিঞ্চ অর্থ
 বাস্তু: 'ন:' অস্মাকং 'স্বাবেশ:' স্ত্রুতপ্রবেশঃ 'অনমীব:' স্বাস্থ্য-
 ধরয় যথা স্যাৎ তথা লপাভান্ 'भव' । 'মহে' মহতে 'তি'
 তুম্যং 'যত্' কিঞ্চন জ্বনীয়ং 'প্রতি' যচ্ছামীতি শ্রেয়ঃ ; 'ন.'
 অস্মাকং 'তত্' দ্রব্য মধ্যস্থ 'জুপস্ব' মীত্বা সেবস্ব । ততঃ
 সত্বে 'ন:' অস্মাকং 'দ্বিপদে' মুখাদৌ 'শ' কল্যাণকর, 'বতুষ্পদে'
 গবাদৌ 'ব' 'শ' কল্যাণকর: 'भव' ॥ ১

হে গৃহপালক দেবঃ তুমি আমাদেরকে ফলাকাঙ্ক্ষী বলিয়া অবগত
 হও । তোমার পূজার এই বাস্তব আয়াদিবেশ শূন্য-প্রবেশক ও স্বাস্থ্যকর
 হউক । আমরা তোমাকে বাস্তবিত্ব পূজা দিতেছি, তাহাই গ্রহণ করক
 শ্রীতিপূর্বেক সেবন কর । আমাদের পুত্রকল্যাণাদি এবং গো অথবা অশ্বাদি
 চতুর্দশ আদিগুলিকে কল্যাণে রাখ [এই মন্ত্রে বাস্তব আয়াদি হইল] ॥ ১

हये राके सिनीवालि सिनीवालि पृद्युटुके ।

सुमट्टे पध्ये रेवति पथा नो यश आ वह (स्वाहा) ॥२

[पठ्युटुप हन्व , राका सिनीवाली देवते , यववायवायवकर्मपोष्य कामवया
प्रवसापताघलिहोमे विनियोग —गो० ख० ४,८,१ ९०।

‘सुमट्टे’ अतिमङ्गलस्वरूपे । ‘पध्ये’ द्विती । ‘रेवति’ सम्पत्ति
शालिनि । ‘हये’ हे ‘राके’ षोडशमासि देवि । किञ्च हये ‘सिनी-
वालि’ षतुर्हशीयुक्तेऽभावाद्ये । पुन , ‘पृद्युटुके’ षतुर्हशीयुक्ते ‘सिनी-
वालि’ षतुर्हशीयुक्तेऽभावाद्ये देवि । ‘पथा’ सन्तर्गम्य ‘न.’
अघ्नान् ‘यश’ ‘शवह’ प्रापय । प्रत्येकवियवचयेकयवनम् ,
सिनीवात्या आदरातिशयव्योतनावेष्य दिर्वचनम् । ‘स्वाहा’ आह
वय, तत् सुष्ठु भवतु ॥ २

सौजायशादिनी शिष्टगादिनी गण्डिकादिनी. हे शोभानि । ७ ह्यु-
क्तीशुक्ता अशोभना। देवि । तेषाम् उक्त इति आनाश्रितके गन्तव्ये वपना-
मात्र करणम् । आर्षेणा भयार्त् गण्डिका इत्येक [७ मध्ये एव आर्षिक
इहेन] ॥ २

ये चन्ति प्राञ्चः पन्थानो य उ चोत्तरत आ ययुः ।

ये चमे सर्वे पन्थानस्तेभिर्ना यग आ वह (स्वाहा) ॥३

[पठ्युटुप हन्व , राका सिनीवाली देवते , यववायवायवकर्मपोष्य कामवया
विनीवापताघलिहोमे विनियोग —गो० ख० ४,८,२ ९०।

‘ये’ ‘पन्थान’ मार्गा. ‘प्राञ्च’ पूर्वाभिमुख्या ‘यन्ति’ गच्छन्ति,
‘ये’ ‘व’ ‘उत्तरत.’ दिशः ‘शवयु’ आगताः, ‘ये’ ‘व’ ‘इमे’

‘प्रवत्वाः’ ‘सर्वे’ ‘यन्मानः’, ‘सिन्धि’ तैः पद्यिभि चै रात्वे । अपि
मि नोवात्ति । युवा पुत्रक पुत्रक ‘न’ अस्माक ‘यम्.’ ‘यावद्’
प्रचारय । ‘स्वाहा’ आह वत्, तत् सुष्ठु, भवतु ॥ ७ ।

ॐ श्रीगणेशाय नमः । एतद् दे गिनोवात्ति देवि । ए नमत्त गण पूजा
विनूय वदेत्काले, ये नमत्त गण उक्तशक्तिक् हन्तेते आमितेहे एतद् दे
नमत्त गण अंशानेते वदित्वाः, ए गनुष्य गन्थे आसादिगरे एतद् दहन
कर । आर्चना गमक् सम्पदा रतेक [ए गजे शन-पेशाडरे धनःप्रचार
आर्चित हहेत्] । ७

यथा यन्ति प्रपद्ये यथा मासा अहर्जरम् ।

एवं मा श्रीधातारः समवयन्तु सर्वतः (स्वाहा) ॥ ४

विराड्गणेशाय नमः , राहा गिनोवात्तो देवते, यथावदावयकर्मवी श्रीकासकथा
दतीवापताऽतिहीमे विनियोग — वा० य० ४, ५, ६, ७ ।

‘यथा’ ‘प्रपद्ये’ प्रपद्या. पादाग्रमागा. कामचालिताः सन्त।
‘अहर्जरम्’ देशं ‘यन्ति’ प्राप्नुवन्ति ; ‘यथा’ च ‘मासाः’ मासि-
शीर्षादथ क्रमात् ‘अहर्जर’ सप्ततरभाय ‘यन्ति’ प्राप्नुवन्ति ;
‘एवं’ एषमेव ‘सर्वतः’ सम्पूर्णत ‘श्रीधातारः’ श्रियो विधातारः
देवाः ‘मा’ ना ‘यम्’ अथ उन्तु’ सम्पक् प्राप्नुवन्तु ; मघं श्रियं
ददन् इति भाव । ‘स्वाहा’ आह वत्, तत् सुष्ठु, भवतु ॥ ४

गणेशाय नमः । एतद् दे गिनोवात्ति देवि । ए नमत्त गण पूजा
विनूय वदेत्काले, ये नमत्त गण उक्तशक्तिक् हन्तेते आमितेहे एतद् दे
नमत्त गण अंशानेते वदित्वाः, ए गनुष्य गन्थे आसादिगरे एतद् दहन
कर । आर्चना गमक् सम्पदा रतेक [ए गजे शन-पेशाडरे धनःप्रचार
आर्चित हहेत्] । ७

ब्राह्मण विद्विक्क कथन । आर्षिना मन्त्रं गच्छन्ना हडेक [ए गच्छे जम्भन विद्विक्क
वापिठ हडेन] ॥ ४

यथा समुद्रश्च क्षवन्तोः
समवयन्ति दिगो दिगः ।
एवं मा सखाधी ब्रह्म-
चारिणः समवयन्तु दिशा दिगः (स्वाहा) ॥ ५

भूरिगुपरिच्छादग्रहणीच्छय , राका-दिनीनाथी दिनते , यवतावच्छादकर्मणो.
ब्रह्मचारिकारुमया भुषावताम्रविहीने विभिधीयः—सो० म० ४, ५, ५ सु० ।

‘यथा’ ‘क्षवन्तोः’ क्षवन्त्या. नगणिएरादितः क्षरन्तो नद्यः
‘दिगः दिगः’ सर्वाभ्यो दिग्भ्यः आगत्य ‘समुद्र’ ‘समवयन्ति’
सम्यक् प्राप्नुवन्ति. समुद्रे सन्निविता भवन्ति; ‘एवं’ तथैव ‘ब्रह्म-
चारिणः’ वेदविद्याधिगच्छादाय ‘दिगः दिगः’ सर्वाभ्यो दिग्भ्य
आगत्य ‘सखाय’ वाच्यताः मन्तः ‘मा’ मां ‘समवयन्तु’ सम्यक्
प्राप्नुवन्तु, आचार्यत्वेनाग्रथन्विति यावत् । ‘स्वाहा’ आह यत्,
तत् सुष्ठु भवतु ॥ ५

येमन विद्विभिपराणि हडेके पविच्छत महीना. मरुत दिक् हडेके आग-
मन करक मनुच्छे मणिनिरा हडेकाथाके , सेईकन वेमदिनाथी हाजपनध
विद्विक्क हडेके मगागत हडत वदुत्तावे * थानके मप्रठ हडेन । आर्षिना
मन्त्रं गच्छन्ना हडेक [ए गच्छे यवोपा हाड आर्षिक हडेन] ॥ ५

* हाजपान ७ मनुजाव आत्र दूना करण ; येदेवत ‘तावा’र्षिवावगण
हजम्. क२ मगाति, न एव छ’जः’ । एगावजा वावच्छीन पसर मोवा-
वपानि वदुत्ता हाजमाजवदी कर्त्तवा ।

वसुवन एधि वसुवन एधि वसुवन एधि ॥ ६

आधरो शायोऽन्वद इन्द्रो देवता, एधि अय विधियोग—वी० ए० ४८ १६ ।

‘वसुवने’ हे धनाधिप । वसु धन वनति भजति स वसुवनि, तस्य सम्बोधनम् । ‘एधि’ एधि, इह इच्छे इति यावत् । वार वयोस्मिन्निति मया र्था ॥ ६

हे धनाधिप । आमीर गृ ह आधमन उर हे धनाधिप । आमीर गृ ह आधमन उर भूमन् इति इच्छे—हे धनाधिप । आमीर गृ ह आधमन उर ३४

वशद्गमौ देवयानौ युवश्च स्थौ

यथा युवयो सर्वाणि, भृतानि वश मायन्ति,

एव नमास्तौ वश मेतु (स्नाहा) ॥ ७

प्रस्तावकशायोऽन्वद चन्द्रादित्यो देवता, प्रस्तावकामण्य वसुवने वि—वी० ४ - १ ।

‘देवयानौ’ देवयाना योतमानाना गतिमाधनो हे चन्द्रादित्यौ । युव’ युवां ‘यथा’ ‘वशद्गमौ’ ईश्वरनिबन्धाधीनौ ‘स्थ’ भवथ, ‘मयोपि भृतानि’ च यथा युवयो ‘वयम्’ आसन्ति आगच्छन्ति, ‘एवम्’ तथैव ‘असौ’ एतन्नामा जन ‘मम’ ‘वयम्’ ‘एतु’ आगच्छतु । ‘स्नाहा’ आह यत्, तत् सुहृ भवतु । ७

देवयानवशर्ग हे उक्त ७ आदिता देवयान देवयाना देवयान चिन्तितानि चैव निन्दयत वनीकृत एव एहै वृत्तानानि आन्तरं कथम् गच्छते देवयाना देवयाना देवयाना वनीकृत, अशुभ अस्ति ७ गच्छेत्तं आनां वनीकृत इत्येव । अथ ७ इह इति मयाद् गृहीत इत्येव । १

शङ्खश्च मन आयुश्च, देवयानो युवए स्यो
 यथा युवयोः सर्वाणि, भूतानि वश मायन्ति,
 एवं समाऽसौ वश नेतु (स्वाहा) ॥ ८

एवापत्तिश्च, चन्द्रादिसौ दीवते, प्रसादकामस्य यवज्ञीमे वि०—गो० अ० ४, ८, ११

‘शङ्खः’ निधिविशेषः ‘च’, ‘मनआयुः’ मनसा अन्तःकरणेन
 सञ्चित मायु चरकोक्तम् (शरीरेन्द्रियसञ्चालनसंयोगी धारि
 लीयितं वा) ‘च’, ‘युव’ युवान् ‘देवयानो’ ‘स्यः’ भवयः ;
 ‘युवयोः’ ‘सर्वाणि भूतानि’ स्वाथरजङ्गमानि ‘यथा’ ‘वशम्’
 ‘आयन्ति’ आगच्छन्ति ; ‘एवं’ तथैव ‘असौ’ एतन्नामा जनः
 ‘मम’ ‘वधम्’ ‘एतु’ आगच्छतु । आह वत्, तत् सुहृ, भवतु ० ८

पृथ मन्त्रक निधि ४ मन्त्रे नहिष्ठ जीवन, शोभनात् जेवनेनेर लक्ष्मी
 वत् ; एते पृथानान् हावण्यपुन ममउदे येकण लोकात्मन वने (अर्थी
 गन्धान्गुण अर्चवाटनस्य धारा एवः कलःकरणेन नहिष्ठ जीवन मनीष वा
 उदित्त ममनात् दरेणे ममउदे वनीकृत) दहेनाभाके ; गहेकण अयुक्तवाक्ति
 आनात् वटन हटेन । अहत् एते रवि ममात् गृहीत हटेक । ८

आकूर्तो देवीं मनसा प्रपद्ये

यज्ञस्य मातरश्च सुहवा मे भवतु ।

यस्यास्त एक मन्त्रं परं

सहस्रा अयुतं च शाखा-

स्तस्यै वाचे निहवे जुहोम्या

मा वरो गच्छतु श्रीर्यशश्च (स्वाहा) ॥ ९

आराजितमसरीचन्द, वाम् देवता; सुवाक्यात्मक मन्त्रमन्त्रोमी वि०—गो० अ० ४, ८, ११

‘यज्ञस्य’ सर्वसौम्य कर्मण्यः ‘मातरं’ प्रसवित्रीम् ‘वाकृतिं’ वाक्शक्तिं ‘दिवीम्’ अहं ‘मनसा’ अन्तःकरणेन सञ्च ‘प्रपद्ये’ प्रपद्योऽपि । ‘मि’ मम ‘सुइया’ इयो इय, तथाच सुरवा सुवाप्यौ ‘अतु’ । ‘यस्या’ वाक्शक्तेः ‘ते’ तव ‘एकम्’ एकविधम् ‘परम्’ उद्वृष्टं स्वरूपम् ‘अचरम्’ मनुष्येह्यमानं ककारादिकम् भवति, अथ ‘सहस्रा’ सहस्रम्, ‘अयुत’ दशसहस्रं च स्वरूपाणि पञ्चा-
दिभिरुच्यमानानि सन्ति ; ‘निहवे’ आदाने, ज्ञानशक्तिरूपफल-
लाभाय ‘तस्ये’ ‘वाधे’ ‘जुहोमि’, इदं ह्ययं मिति श्रेयः । ततश्च
‘थी’ धनम्, ‘यज्ञः’ कीर्तिः ‘ब’, ‘वर’ त्वत्प्रसादः ‘मा’ माम्
‘आगच्छतु’ । ‘स्वाहा’ आह वत्, तत् सुष्ठु भवतु ॥ ८

आमि मन्त्रेण गृहीत, सर्वाकारेण जनत्रिजो, वाकृति (वाक्शक्ति) धेवोऽ
परमेश्वर इहेतेहि ;—आमांश्च वाधो सुभर इहेक । ये वाक्शक्तिर उद्वृष्टे
एक अचरम्, मनुष्येण च इहेते क च अकृति अकारणं अज्ञान पाटेरा
वाके एवम् अचरं मह्यं मह्यं अचरम्, गच्छत पञ्चादि चतुर्क अकृति
इहेराधाके, तेनै अचरं वाक्शक्ति पाठेण अन्तः सुमिश्रणम् वाक्शक्ते
एहे वाकृति अज्ञान करिहेहि । उदाहरं अज्ञाने आमि येन यथेहे वन च
अज्ञानात् करिहे गारि । अचरं एहे इवि अमात् गृहीत इहेक ॥ २

इदं महं मिमं विश्वकर्माय

श्रीवत्स मभि जुहोमि (स्वाहा) ॥ १०

विष्णुशक्तिरिन्द्राद्यव्योक्तम् ; विश्वकर्मा देवता , पण्डरीमे चिन्तितम् —४,५,१० ।

‘इदं’ यत्नाद्रूपज्ञान ‘श्रीवत्स’ शोभस्तत्पित्रिव बहूमूल्यान्
भवत्विति ‘अहम्’ ‘इमं’ ज्ञानेन्द्रियगम्यं सर्वत्र विद्यमानं

‘विश्वकर्माणं’ देवम् ‘अभि’ लक्ष्य ‘जुहोमि’ । ‘स्वाहा’ आह
यत्, तत् सुठ, भवतु ॥ १०

आर्चना एते गायत्र्यश्चिन्ता मन्त्रिणां यथा वदन्त्या इत्येव—एते आर्चना
आग्निं गच्छन्ति विश्वमान, ज्ञानं चक्रेण ज्ञेयं, विदुः कर्मैः प्रवृत्तः प्रीतिं देवदेव
आर्चयति अशानं करिष्येति । अथ एते हवि गमात् पृथगेव इत्येव । १०

पूर्णहोमं यगसे जुहोमि
योऽहम् जुहोति वर मस्यै ददाति
वरं वृणे यगसा भामि लोके (स्वाहा) ॥ ११

साराङ्गविराटतदुप्युष्य, अर्चयेत्वा, यगन्त्याम्य पूर्णहोमि वि०—गी० ४, ५, ११ ।

‘पूर्णहोमम्’ इमं ‘यगसे’ यगोन्नाभाय ‘जुहोमि’ ; ‘यः’
यजमानः ‘अहम्’ यगसे ‘जुहोति’, ‘अहम्’ यजमानाय सः
अग्निः ‘वरं’ प्रसादं ‘ददाति’ इति ध्रुवम् ; अतीदृशं ‘वरं’ ‘वृणे’
प्रार्थये ।—यथावाचं ‘लोके’ इह ‘यगसा’ युक्तः सन् ‘भामि’
भानि, दीप्येति । ‘स्वाहा’ आह यत्, तत् सुठ, भवतु ॥ ११

यगोन्नाभाय विहित एते पूर्णहोमि हवनं करिष्येति ; ये वाक्त्रिं करिष्ये
पूर्णहोमि हवनं कृते, कदाचन गेहे अग्निदेवतं वरं अशानं करिष्यायादकन,
हेवा निश्चयः । अत्र एव आग्निं वा आर्चयन्ति करि—आग्निं देवतं देवदेवात्क
वृणन्ति गच्छन्ति अशानं वाक्त्रे । आर्चयन्ति गमात् पृथगेव इत्येव । ११

इन्द्राम वदात् तसो वः परस्तात् ।
अहं वो ज्योतिर्मा मन्थित सधे (स्वाहा) ॥ १२

निपुण्यदुमती वाक्त्रिं चक्रे । इत्येव हविना, यथायथावत् पूर्णहोमि वि०—गी० ४, ५, १२ ।

इ 'इन्द्र' 'वाम' वाम अपक्व अपरिपक्वश्चो जन
'वदात् वदति । किमितुष्यते—' व ' त्वप्रभृतीना युष्माक
'परन्तात् पद्यात् 'तम' अन्धकारो विव्यते"—इति, 'अष्ट'
तु वशीमि—'ज्योति' सर्वत्रैवेति । एतादृश्य मन्त्रावन्त 'माम्'
'सर्वे' यूय देवा 'अभ्येत' प्रीत्या उपगच्छत । 'स्वाहा' आह
यत्, तत सुष्ठु भवतु ॥ १२

एह हेतु नृपि । अपरिपक्वुद्धि, यत्किंचे वनिशापाके,—तोमापेर पृष्ठ-
छाणे अक्षकार (येमन भीपेर), किञ्च आभि वनि तोमापेर गर्भहृदये
एकान । तोमरा गङ्गलेहे आमार गराइ हके । आर्षिना नम्यक नम्यहा
हकेक । १२

'अन्न वा एकच्छन्दस्य मन्त्रं छेत्त
भूतेभ्यच्छद्यति (स्वाहा) ॥ १३

नित्यत्वबोधिककथा यापथीच्छब्द आदित्यो देवता प्रवधाधिपकामध अणुपदीये
प्रथमाज्जहीमि विनियोग —गी० १२० ४ ८ २ ५० ।

'अथ प्रीत्यादिक 'वै एव 'एक प्रधानम् छन्दस्यम् छादक
प्राणबन्धनम्, 'दि यत 'एकम् तदेव 'अन्नम् 'भूतेभ्य'
भूतानां 'छद्यति' यध्नाति, प्राणानिति येष । दत्त भित्तविवि
सुष्ठु गृहीत भवतु ॥ १३

अथहे आभि रटपेर आगि वात्रपेर अनापारण कारण वेदेहेतु आगिगपके
आक्षर करिहा एव एतेहे आगि नमपके वक्तव करिगृहेहे । एतेक एहे इवि
हृदय प्ररीक हकेक ॥ १३

श्रीर्वा एषा यत्सत्त्वानो, विरोचनो
मयि सत्त्व भवद्वातु (स्वाहा) ॥ १४

भूरिकपिलोत्तमध्या गायत्रीञ्जल , चादिभ्यो देवता , तस्यैव द्वितीयाग्न्यक्षीमे
विनियोग — गी० म० ४, ८, २ ए० ।

‘यत्’ यस्मात् ‘सत्त्वान’ सत्त्वा प्राणिन एव, अत्र सृष्टौ ‘वि’
निसर्ग्य ‘एषा’ ह्यस्यमाना ‘श्री’ शोभा; अत ‘विरोचन’ दीप्ति-
मान् स देव ईश्वरः आदित्यो वा ‘मयि’ ‘सत्त्वम्’ प्राणिमोषण-
सामर्थ्यम् ‘भवद्वातु’ स्थापयतु । ‘स्वाहा’ दत्त मेतदवि सुष्ठु
सृष्टौ भयतु ॥ १४

आग्निभादे पेश्छु ए अदेर त्वात्ता अत्रएव श्रेयस अतदा आभिकामेव
स्वायात्त आग्निदेवीया गायत्री अर्चान कल्पन । अत्रए एदे इदि श्रुत्ररङ्गणे
श्रीशुठ इडेक ॥ १४

अन्नस्य घृत मेव रसस्तेजः
सम्पत्कामो जुहोमि (स्वाहा) ॥ १५

विषुदमक्षीयक्षी गायत्रीञ्जल , चादिदेवता , तस्यैव स्वायात्तत्वात्तर्चामि वि०—गी० ४, ८, ३ ।

‘अन्नस्य’ श्रोत्रादे ‘घृतम एव’ ‘रस’ सार, तत्र घृत ‘तेज’
स्वरूपम्; ‘सम्पत्काम’ पुरुषोर्हं तस्तेज ‘जुहोमि’ अन्नो
क्षिपामि । ‘स्वाहा’ दत्त मेतदवि सुष्ठु, सृष्टौ भयतु ॥ १५

अग्नेर मात्र ताग वृत्त, केषः अन्न एदेत्तत्तद्दे, आग्नि गम्पति काममात्र
श्री कर्तव्यात्तदा अग्निदेवे इवम कदिःकदि । अत्रए एदे इदि श्रुत्ररङ्गणे
श्रीशुठ इडेक ॥ १५

सुधे (स्वाहा) ॥ १६

वेङ्किल्लिख्य , सुधा देवता , धार्य स्त्रीषु विनियोग—गी० अ० ४,८,११ ।

‘सुधे’ रात्रीं सुधिवृत्तये हत्वविच्छित्ति-कामस्य जुहती मे दत्त मेतवविः ‘स्वाहा’ सुष्टु ष्टहीतं भवतु ॥ १६

आमि (शीले) सुधा जना कळे निवृत्तिर अतिगार अघिष्ठ हवन करि-
तेहि ; देहा मूलद्रव्येण गृहीत हजेक । १७

सुत्पिपासाभ्यां स्वाहा ॥ १७

द्वेषे पदलिख्य , सुत्पिपासे देवते , मातर्द्वेषि वि—गी० अ० ४,८,११ ।

‘सुत्पिपासाभ्यां’ षडनि सुत्पिपासानिवृत्तये हत्वविच्छित्ति-
कामस्य जुहती मे दत्त मेतवविः ‘स्वाहा’ सुष्टु ष्टहीतं
भवतु ॥ १७

आमि (शिवसे) , सुत्पिपासाकण डेकरविष कळे निवृत्तिर अतिगार
अघिष्ठ हवन करितेहि , देहा मूलद्रव्येण गृहीत हजेक । १९

मा भैषीर्न मरिष्यसि जरदृष्टिर्भविष्यसि ।

रसं विषस्य नाविद् मुयं फेन मिवाक्ष्यम् ॥ १८

विषुद्वृष्टुपुण्य , प्रजापतिदेवता , विषापनीदने विनियोग—गी० अ० ४,८,११ ।

हे स्वर्षदृष्ट ! ‘मा भैषी’ इतुरभयं मा कार्मीः, त्वं ‘म
मरिष्यसि’, ‘जरदृष्टि’ जराव्यासजीवी ‘भविष्यसि’ । वतः ‘आक्ष्यं’

सर्पास्थीकश्च 'विषय' 'रसम्' वीर्यम् 'उद्य' माषसंज्ञारक्तं
'कैनम्' 'इव' 'न अविदम्' गोपालधे अपितु सामान्य मिति
भाव ॥ १८

हे गर्भ-मष्टे । मरुत्तर उद्य कश्चिन्न वा, पुमि मरुत्तरे वा, कुमि मरुत्तरे
अत्रावत्वा वानिहा लोकिण धातुवत् । मरुत्तरे आगामिः मरुत्तरे एते दिवसः,
मरुत्तरे-जनक केनेन नात्र वृष्टिः कश्चिन्न वा अर्थात् अतिक्रियकर ॥ १८

गुरगोपाय मा, नाथ गोपाय मा ।

अशस्त्रिभ्यो अरातिभ्यः स्वस्वयन मसि ॥ १९ ॥ ६

मराट् अतपाद्गापनीकन्व , इत्यो दीरता , इत्याशं इत्यन्तापने द्वि-—गी० ४०८.१३।

हे 'गुर' वेगगामिन् दृष्ट । 'मा' मां 'गोपाय' रक्ष ।
हे 'नाथ' ! 'मा' मां 'गोपाय' रक्ष । केभ्य ?—'अशस्त्रिभ्यः'
अरुक्त्रिभ्यः, 'अरातिभ्यः' अरातिभ्यः । गुरः । त्वं 'स्वस्वयनं' अमार्थं
स्वायमानः 'असि' भवसि ॥ १९ ॥ ६

एति मामगम्यौसत्यवतसामग्र्यनिविरचितायां

"मन्त्रसंज्ञीवनी"-नाममन्त्रशास्त्रणव्याख्यायाम्

द्वितीयपत्राठकीयः पद्यः खण्डः ॥ ६

हे वेगगामिन् मत्त । आमाके रक्षा कर, हे नाथ ! अमाके रक्षा कर ;
क्रूरकर्मा अत्रुविषहहेट्ट आमाके रक्षा कर । हे गुर 'कुमि आमाके
अमापार्थ एहे अमाके वानिक्त इहेयेछ ॥ १९ ॥ ६

नाममन्त्रश्री मन्त्रशास्त्रेण द्वितीयपत्राठकीयः पद्यः खण्डः ॥ ६

मन्त्रशास्त्रेण नाममन्त्रश्री कृत बलाशुभान् मन्त्राणां ॥ ६

॥ अथ सप्तमः खण्डः ॥

इतस्त्री अत्रिणा क्रिमिर्हतस्ते जमदग्निना ।
 गीतमेन तिनोह्यतो अत्रैव त्वा क्रिमे ब्रह्मवद्य यवद्य ॥१

उपरिखण्ड इहोच्यते, अत्रादयो दीयता ; क्रमिपातने वि०—श्री० ग० १, ८, १४ ।

‘अत्रिणा’ ऋषिणा ‘ते’ तत्र पूर्वपुरुषः ‘क्रिमिः’ ‘इत-’
 विनष्टः ; तेनैव पूर्वं क्रमिपातनं मौषधं सुज्ञापितं मिति भावः ।
 ‘जमदग्निना’ ऋषिणापि ‘इतः’ विनष्टः । ते पूर्ववंशीय एव ;
 तेनापि क्रमिपातनं मौषधं भाविष्कृतं मिति भावः । अपि
 ‘गीतमेन’ ऋषिणा च त्वत्पूर्ववगः ‘तिनोह्यतो’ तन्मूलतः विनष्ट
 एव ; तेनापि क्रमिनाशनं मौषधं प्रकाशितं मिति भावः । ऐ
 ‘अवद्य’ कथनाद्योप्याधम । ‘क्रिमे ।’ ‘अत्रैव’ अन्वादी एव
 स्थितम्, ‘त्वा’ त्वाम्, अहं ह्यस्योति शेषः । तदेतत् ‘ब्रह्मवद्य’
 ब्रह्मोक्तं मिति ॥ १

अत्रि इति ई मन्त्रव्यये क्रिमिपातनं उच्यते अत्रिणा ऋषिणा, गीत
 गीतमेन इति एव उच्यते गीतमेन इति । कथमाद्यानां अत्रि इत्यम. ऐ
 क्रिमिः । अत्रा अत्रि ई अत्रे मन्त्रे ई अत्रे विना अत्रि इति, ऐ
 उच्यते ॥ १

‘भरद्वाजस्य गन्धेण, सन्तिनोमि क्रिमे त्वा ।
 क्रिमिं ह ब्रह्मतोदिनं, क्रिमिमान्तानुचारिणम् ।
 क्रिमिं द्विशीर्षं मर्जुनं, द्विशीर्षं ह चतुर्हनुम् ॥ २

भरद्वाजस्य गन्धेण ; भरद्वाजो दीयता, क्रमिपातने वि०—श्री० ग० १, ८, १४ ।

३ 'क्रिमि ।' 'त्वा' त्वा विविध मेव 'भरद्वाजस्य मन्त्रेण'
'सक्तिर्नामि' नाशयामि । कोद्वय कोद्वय कृमि मित्वाह—
'क्रिमि' ('ह' ष्यर्थ) वक्ततोदिन' वक्ततोरमशोपणीन व्यथा-
कारिणम्, प्रगस्ताकार मिति भाव । 'क्रिमिम् 'प्रान्त्वानुधा-
रिणम्' शुद्रान्दमध्ये शुद्धादारे पशुचरणशीलम्, सूत्रखण्डाकार
मिति भाव । 'क्रिमि' 'द्विशीर्ष' अतएव 'चतुर्दन्तुम्, 'मर्जुन'
शुक्लवर्णम्, दीर्घाकार मिति भाव ॥ २

उपस्थाप कविः मन्त्राणां-एतावत्-आदिह क उपस्थाप माशारेण वक्ततोदिन
(कितार माश) कृमि अशतो कृमि (शुद्ध शुद्धवर्णम्) अतः विनीर्य
चतुर्दन्तुम् अत्र शीर्ष कृमि, —ए द्विविध कृमिकेके मया कृ विमते कविणेह ॥ २

हृत' क्रिमोणां शुद्रको हृता माता हृतः पिता ।

अथैषां भिन्नकः कुम्भो य एषां विषधानकः ॥ ३

अनुसूय कश्च आमासकानी देवता कृमिपातने वि०—गी० घ० ४ २, १४ ।

'क्रिमोणा' मध्ये 'शुद्रक' शुद्रकीटनाति शुद्धादारयास्तस्य
'हृत', 'माता' जनविभो, क्रिमोणा मेव 'हृता', 'पिता'
जनकश्च, क्रिमोणा मेव 'हृत' । कथमित्याह—'विषधानक'
इन्द्रयव, 'कुम्भ' विष्टम् च घटाकमेण प्रयुक्तो भवतीत्य 'एषा'
क्रिमोणा 'भिन्नक' भेदक, नाशको रेषकयेत्यत इति
भावः ॥ ३

अशुद्धादारे शुद्धादारे कोद्वयस्य वृत्तिनाति च अशुद्ध मता पिता

ମୟୂଷ୍ଠିଟି 'ଦେହାବ' ନାମକ ଓଷଧ ଯେବେନ ଉଦ୍ଭବମୋହେ ବିନଷ୍ଟେ ହୃଦୟେ ଧାତ୍ରେ
ଏବଂ 'ତେଡ଼ିଝି' ନାମକ ଓଷଧ ଦେହାଭିମତେ ଯେତେନ କରାଟେନା ଧାତ୍ରେ । ୦

କ୍ରିମି ମିନ୍ଦ୍ରସ୍ୟ ବାହୁଭ୍ୟା ମବାଚ୍ଚ' ପାତୟାମସି ।

ହତା: କ୍ରିମୟ: ସାଆତିକା: ସନୌଲମଚ୍ଚିକା: ॥ ୪ ॥ ୭

ବିଷ୍ଠୁଦ୍ଠପୁ ବଦ , ଯନ୍ତ୍ରୀ ଦିବତା , କ୍ରିମିପାତନେ ବିନିଷ୍ଠିତ—ନୋ. ଯଠ. ୫, ୧.୧୨ ।

'ସାଆତିକା' ଅସାତିକୟା ସହ ବର୍ତ୍ତମାନା:, 'ସନୌଲ
ମଚ୍ଚିକା' ନୌଲମଚ୍ଚିକୟା ସହ ବର୍ତ୍ତମାନା, 'କ୍ରିମୟ' ସର୍ବେ
'ହତା:' ଇନ୍ଦ୍ରିୟବୌଦ୍ଧମୟୋଗିଣ । ତଦ୍ଵ ନଈ' କ୍ରିମି' କ୍ରିମିକୃମନ୍
'ଇନ୍ଦ୍ରସ୍ୟ ବାହୁଭ୍ୟା' ଇନ୍ଦ୍ରବାହୁଦୟରୂପେଣ ବିହସ୍ୟାନୌଦଧମଭାବେଷ
'ସର୍ବାସ୍ତମ୍' ଅଧୋମୁଖଂ 'ପାତୟାମସି' ପାତୟାମ. ॥ ୪ ॥ ୭

इति सामग्रीसत्यवतसामग्र्यमिविरचितायां

“मन्त्रसञ्जीवनी”—नाममन्त्रनाम्नणव्याख्यायाम्

द्वितीयप्रपाठकीयं सप्तमः खण्डः । ୭

ଜ୍ଞାନାତିକା ୭ ନୌଲମଚ୍ଚିକାର ଗଦିତ ବର୍ତ୍ତମାନ, କ୍ରିମିକୃମନ୍ ଚେତ୍ସବଦ ଓଷଧ-
ଆଧାରେ ବିନଷ୍ଟ ହେଉଅଛି . ଯେହି ବିନଷ୍ଟ କ୍ରିମିକୃମନ୍ ଚେତ୍ସବ ବାହୁଦ୍ଵାରୁ
'ତେଡ଼ିଝି' ନାମକ ଓଷଧେଷ୍ଠ ଆତାରେ ଅଧୋମୁଖେ ଧାତ୍ରେ ବଦିତେହି । ୪ । ୭

ନାମବେନୋଃ ସହଜାସ୍ତେଃ ବିନୋବପ୍ରମାଣିକୋଃ ମଧୁମ ବଞ୍ଚେଃ

ମତ୍ୟୁକ୍ତ ମାନ୍ଦ୍ୟନୋଃ କୃତ ବଦ୍ୟାମୁଦାନ ମ୍ୟାପ ॥ ୭

३ अथ अष्टम. खण्ड. ।

अर्हणा पुत्रवाससा धेनुरभवद्यमे ।

सा नः पयस्वती दुहा उत्तरा मुत्तराए समाम् ॥१

निबृदुङ्गुण्ड , अर्हणीवी देवता , धेनुरभवे विनियोग — गी० य० ३, १०, १ ।

‘पुत्रवाससा’ पुत्री वक्षः, वासः वसन मिव वक्ष्याः, सा, लीव-
दन्तेति भावः (यदा, पुत्र । इति पृथक् पदम् । तथाचैव मयः—
हे ‘पुत्र’ पुत्रवदादरणीय, आचार्याद्यन्वयतम, अर्हणीय । ‘वाससा’
‘वक्ष्ण’ मञ्जु विद्यमाना, वक्ष्णेषामुतेति यावत्) इयं ‘धेनु’
अचिरमसूता गो, ‘अर्हणा’ अर्हसम्पादिनी, तथ अर्हणाय
पूजनाय उपस्थापिता यमे’ सङ्गमने देवे, सन्मान्तरपादकदेव-
कार्यविषये; जन्मान्तरपरिषङ्गणायैति यावत् ‘अभवत्’ प्रसूतेति-
शेषः । ‘सा’ इयं ‘पयस्वती’ दुग्धवती ‘नः’ अस्माकं गृहे ‘उत्तराम्
उत्तरां समाम्’ उत्तर मुत्तर संवत्सरम् अपि ‘दुहां’ द्दोहनीयैव ।
तदित्यं नैवं वक्ष्णीमा, नापि रोगिणी लरुद्वी वेति
सूचितम् ॥ गुणविष्णुस्त्रिष्टु ‘पुत्रवाससा’ इत्यस्य ‘पुत्रानुयामिनी
पुत्रानुबोधिनीति यावत्’—इत्यर्थं मुक्ता ‘पुत्रवाससेति पुत्रवासं
पुत्राययं कीदृति गच्छतीति अदधातोर्गत्वर्थात् अन्तेभ्योऽपि
दृश्यत इति ङटिस्त्वोपः’ इत्याह । ततोऽटिवाद्मातम्; शाङ्ग-
श्रुतादर्शनात् । अस्ति यत् ङ-पकारणे ‘अन्तेभ्योऽपि दृश्यते’—
इति सूत्रम्, तच्च पाणिनिनये जनधातुमात्रविषयकम्; भाष्य-
मते यदिच प्रवर्तते धात्वन्तरेऽपि, परं न तथाऽदृष्ट्या भवेत्वि-
यामिनेति धेयम् । एवं ‘यमे’ इत्यत्र य इति मे इति च

पाणिमाटेज गमन-टोपाय एषे पथ अरतश्चन कश्चिन्ना अरतीव आनि अत्रादि-
पाठेभ्यः अत्रा एषे गृह्ये अविच्छिन्न एषेच्छि ॥ २

या औपधीः सोमराज्ञीर्विष्ठीः शतविचक्षणाः ।

ता मद्म मस्मिन्नासनेऽच्छिद्राः शर्म यच्छत ॥ ३

या औपधीः सोमराज्ञीर्विष्ठीताः पृथिवी मनु ।

ता मद्म मस्मिन् पादयो रच्छिद्राः शर्म यच्छत ॥४

पदयो- अगुष्टुपदयो, औपधी ईरता, पादयोत्पस्तान् विच्छिद्राणि वि० ४, १०, ३, २ ।

‘याः’ ‘शतविचक्षणाः’ बहुविधदर्शनाः, ‘सोमराज्ञीः’ सोम-
राज्ञयः सोमराज्यमाः, यज्ञियो बह्वीविशेषो वा, स राजा औपधीः
प्रधानं वा, यासां यासु वा तथा, ‘औपधीः’ औपधीः कुयकाया-
दय, ‘बह्वीः’ बहुगो बहुसङ्ख्यायाः, अपि ‘अच्छिद्राः’ विटरार्थ
मेकत्रीकताच्छिद्रशून्याः ; ‘ताः’ यूयम् ‘अस्मिन्’ ‘आसने’
आसनविषये ‘मद्म’ ‘शर्म’ सुखं ‘यच्छत’ दत्त ॥ ३

‘याः’ ‘सोमराज्ञीः’ सोमराज्यः, ‘औपधीः’ औपधीः कुय-
कायादयः, ‘पृथिवी मनु विष्ठीताः’ पृथिव्यां प्रायः सर्वत्र विशे-
पिण स्थिताः, ‘अच्छिद्राः’ विटरार्थ मेकत्रीकताच्छिद्रशून्याः ;
‘ताः’ यूयम् ‘अस्मिन्’ आसनविषये ‘पादयोः’ अधस्तात् स्थिताः
‘शर्म’ सुखं ‘यच्छत’ दत्त मद्म मिति ॥ ४

याशब्देन ज्ञानं गामं, याशब्देन रेचिते नानाविध, तांशुं ज्ञानवाञ्छि
ह्यनिष्ठ, बहुमस्यात् एषेणैव विशेषार्थं द्विजरीनर्थावे अस्मिन्नेव एषे-
शब्देः । तांशुं ज्ञानं (ह्यनेन), ज्ञानविषये आगादे श्व अत्रापि

कर (अर्थात् आवि येन तेषामासन्नं केशिनि आंगोन एतत् सूची हरेत्ते
गारि । ७

पौरुष आङ्गुलीयं लोमवन्तो, वांशंश्चैव शंखा, शङ्खीयं नृषिरीरं गर्श-
णैश्चैवै विभेदयत देवावाङ्, तेनैव कृत्वाशानि कृत्वाशानि, विभेदात् शिख-
रीमजादेव एकजोक्तं हरेत्ते । आगमविशेषे वासन्तमासं वासुशं योमदा
(कुपेदा) ; आचारं शीघ्रंश्चैव निरे वाङ्किता आमादत्तं नृपप्रदानं वर ॥ ७

यती देवीः प्रतिपश्याम्यापस्तती मा राङ्गिरागच्छतु ॥ ५

इतीपती शायनोपस्थ ; आपी देवता ; पापमिच्छे दि.—श्री० पृ० ४, १०, ० ।

हे 'आपः ।' 'यतः' यद्देवप्रसादात् युष्मान् 'देवीः' दुःखिति-
मतीः 'प्रतिपश्यामि' भवेत्से, 'ततः' तद्देवप्रसादादेव 'मा' माम्
'राङ्गिः' सिद्धिः 'आगच्छतु' आश्रयतु ; सर्वकार्येष्विति ॥ ५

हे जगन्महः । ये देवदत्तं अमासे तेषामङ्गिरागच्छे देवप्रसादात् प्रेषि-
तेहि, तेनैव देवदत्तं अमासेनैव आमासं गर्शकादेशे निधि आश्रयन्
उक्तम् । ८

सव्यं पादं भवनेनिले ऽस्मिन् राष्ट्रे श्रियं दधे ॥ ६

सामापादात्पदं, श्रीदेवता, सामपादपदात्तं निनिदीश.—श्री० पृ० ४, १०, ८ ।

'सव्यं' वामं 'पादं' स्वकीयम् 'भवनेनिले' प्रजालयामि ;
एतेन 'अस्मिन् राष्ट्रे' एतद्-गृहस्थस्य शासनेऽत्र राष्ट्रे गृहे वा
'श्रियं' लक्ष्मीं 'दधे' स्थापयामि । ६

आदि एहे शमि नाइ अक्षानम करिअदि,—शोड-अक्षानम-अछारे ए
शुंय नमो शानम करिअदि ॥ ७

दक्षिणं पादं भवनेनिजे ऽस्मिन् राष्ट्रे त्रियं
मावेशयामि ॥ ७

पदपंक्तिगायत्रीशब्दः, शीर्षवता, दक्षिणपादप्रचायने विनियोग—शो० ७, १०, ८ ।

‘दक्षिणं’ वामेतरं ‘पादं’ ‘भवनेनिजे’ प्रचालयामि ; एतेन
‘अस्मिन् राष्ट्रे’ एतत् ऋद्धस्य शासनेन राज्ये ऋहे वा ‘त्रियं’
सक्षीम् ‘मावेशयामि’ प्रवेशयामि ॥ ७

आदि एहे शक्तिगुणाम अक्षानम करिअदि,—शोड-अक्षानम-अछारे ए
शुंय नमो शानम करिअदि ॥ १

पूर्वं मन्य मपर मन्य मुभौ पादाववनेनिजे ।
राष्ट्रस्यर्द्धां अभयस्यावरुद्धैः ॥ ८

पूरिगुणिक् शब्द, शीर्षवता, पदपवादप्रचायने विनियोग—शो० ८, १०, ९ ।

‘पूर्वं’ मयमम् ‘अन्य’ वामं ‘पादम्,’ ‘अपरं’ पश्चात् ‘अन्यं’
दक्षिणं पादम् ; एवं कृत्वा क्रमात् ‘उभौ पादौ’ ‘भवनेनिजे’
प्रचालयामि । किमर्थं मित्याह—‘राष्ट्रस्य’ जनपदस्यैतस्य आथ-
मस्य वा ‘अरुद्धैः’ समुद्धर्यम्, किञ्च ‘अभयस्य’ निर्भयभावस्य
‘अवरुद्धैः’ अवरुद्धैर्धर्म मिति ॥ ८

एहे श्रुतक मयुक्तिरुक् करिअदि निमित्त एतेन अछर करिअदि निमित्त ।
अथएन एक पाद, एतेन अना एक पाद, एहे अथे शोडशदे अक्षानम
करिअदि ॥

अन्नस्य राष्ट्रिरसि राष्ट्रिस्ते भूयासम् ॥ ९

रातर्धेऽनुप मन्त्र , अन्न देवता , अर्धेऽनुपये विनियोग—गी० मन्० ४, १०, ११ ।

हे अर्धे ! त्वम् 'अन्नस्य' अदनीयस्य समस्तवस्तुन सम्बन्धे 'राष्ट्रि' द्वीप्ति प्रधान मिति यावत् 'असि' भवसि , 'ते' तव अहपात् अह मपि तथैव 'राष्ट्रि' प्रधान 'भूयासम्' लोकेष्विति शेष ॥ ९

ये अर्धे ! तूनि अन्नमोह मन्त्रे अर्धेऽनुपये देवतेषु , अर्धेऽनुपये अन्न कर्मिणा आभिध येन लोकगणैः प्रधानं हरे ॥ ९

यशोऽसि यशो मयि धेहि ॥ १०

याशरी जगतोऽन्त्र , याचमनीय देवता , याचमनीयवर्णये वि०—गी० ४ १० ११ ।

हे याचमनीय ! त्व 'यश' यश स्वरूपम् 'असि' भवसि , 'मयि' अपि 'यश' 'धेहि' स्थापय ॥ १०

ये याचमनीय ! तूनि यशःस्वरूपं हरेतेषु , आमाःकृतेषु यन् अर्धेऽनुपये यशः ॥ १० ।

यशसो यशोऽसि ॥ ११

देशी मिधुप मन्त्र , मधुपर्क देवता , मधुपर्कवर्णये विनियोग—गी० मन्० ४, १०, ११ ।

हे मधुपर्क ! त्व 'यशसः' यशस्तिन 'यश' यश प्रकाशक 'असि' भवसि ॥ ११

ये मधुपर्क ! तूनि यशविनिर्गरेषु यशः प्रकाशकं हरेतेषु ॥ ११

यशसो भक्षोऽसि, महसो भक्षोऽसि,
श्रीर्भक्षोऽसि, श्रियं मयि धेहि ॥ १२

विराट् षष्ठ्याद् गायत्रीच्छन्दः , मधुपर्को देवता , मधुपर्कप्राप्तौ वि०—गी० ४, १०, १४ ।

हे मधुपर्क ! त्व 'यशस' यशस्विनः 'भक्षः' भक्ष खाद्य
'भसि', 'महस' तेजस्विन 'भक्षः' भक्ष 'भसि', 'श्री' श्रीमतय
'भक्ष.' भक्ष 'भसि' ; 'मयि' 'श्रिय' लक्ष्मी 'धेहि' स्थापय ॥ १२

(१ मधुपर्क) । इति मन्त्रविशेषतः उक्ता इदं दृष्टव्यं कृतमन्त्रविशेषतः कृत्वा इदं
दृष्टव्यं, यैशुक्तं वाङ्मन्त्रविशेषतः कृत्वा इदं दृष्टव्यं, आयांकेषु ॥ अथान्तर ॥ १२

मुञ्च गां वरुणपाशाद् द्वियन्तं मे ऽभिधेहि ॥ १३

वाहुरीगायत्रीच्छन्दः , होदेवता , पूर्ववहनीवीरुणे विमिश्रीत —गी० ४, १०, १८ ।

हे नापित ! 'वरुणपाशात्' सर्वपव पाशी वरुणदैवतो
भवति , तादृशात् वारुणसम्भवात् 'गां' वधां 'मुञ्च' विमोचय ।
तत्र च यासि 'मे' मम 'द्वियन्तं' आततायिनम् 'अभिधेहि'
सर्वतो धारय , तदीयधारण मनसा कल्पयेति भावः ॥ १३

(२ नापित) । वरुणदेवतां पान इदं दृष्टव्यं वाङ्मन्त्रे विरुक्तं कृत्वा, लक्ष्मी
प्राप्तौ आयांकेषु वाङ्मन्त्रे वाङ्मन्त्रे वाङ्मन्त्रे वाङ्मन्त्रे वाङ्मन्त्रे वाङ्मन्त्रे वाङ्मन्त्रे
उत्तमां कर ॥ १०

त जह्यमुष्य, चोभयो रुत्सूज, गाभक्तु तृणानि,
पिवतूदकम् ॥ १४

ब्रह्मती गायत्रीच्छन्दः , होदेवता , होमीरुणे विमिश्रीत —गी० ४, १०, १८ ।

हे नापित । 'तं' कल्पनया पाशे धृतं मे द्वेषिणम्, 'भमुष्य'
यजमानस्य च द्वेषिणम् ; तदेवम् 'उभयोः' एष द्वेषिण मात-
तायिनं 'जहि' हिसि ; तदीयहनन च कल्पयेति भावः । 'गां'
तु 'लक्ष्मण' विसर्जय ; सा खलु 'दृषानि' यवसानि 'भक्तु' भक्षयत,
'उदक्त' पानीय च 'पिबतु' ॥

यदि च मुख गा मित्वादि. पिशतूदक मित्यन्त एक एव
स्वरद्वयद्वयीच्छन्दस्को मन्त्र इत्यपि वक्तुं शक्यते, परं दृष्ट-
कारवचने इतिशब्दद्वयानुते. मन्त्रद्वय मेष प्रतीयते ; तथाच
गायत्रीच्छन्दस्कः प्रथमो मन्त्रो गोपाशमोचने विनियोज्यः,
द्वितीयोऽपि गायत्रीच्छन्दस्क एव गोविसर्जने विनियोज्य इत्येव
तथ्यम् । पाशमोचन-विसर्जनयोस्तु अस्यैव पौर्वापर्येकता भेद
इति विनियोगभेदोऽपि नून मङ्गीकार्यः ; ततोऽपि सम्प्रयते
एव मन्त्रभेदः । मोचनविसर्जनयोरभेदे स्वीकृतिः स्वीकृते च मन्त्रैक्ये
पुनरुक्तिदोषोऽत्र भेदनिवार्य इत्यपि धेयम् ॥ १४

ए नपित । पाशे दृक्, तदे उभयोः भक्तु एव रक्षमात्मनः भक्तु एव
उभयोः द्वेषिणः भक्तु एव यव विसर्जय एतेषु कल्पना कर । गायत्रीच्छ-
द्वितीया १६ । ए पाश उच्यते कल्पक एव पानीय पान करक ॥ १४

माता रुद्राणां दुहिता वसूनाए

स्वसादित्याना ममृतस्य नाभिः ।

प्र नु वोचं चिकितुषे जनाय

मा गा मनागा मदिति वधिष्ट ॥ १५ ॥ ॥ १५

“या गीः ‘तद्राणां’ महतां ‘माता’ जननी, ‘वसूनां’ ‘दुहिता’ पुत्री, ‘आदित्यानां’ ‘स्रसा’ भगिनी, ‘अरुतस्य’ पयसः ‘नाभिः’ आवासस्थानं ; ताम् ‘अनागाम्’ अनागमम्, ‘अदितिम्’ अदीनाम्, ‘गां’ गोरूपां देवीं चे जनाः । ‘मा यधिष्ट’ मा हिमि-
ष्टेति ‘चिकितुषे’ चेतनावते जनाय ‘सु’ इदानीम् ‘प्रवोचन्’ अष्टं प्रावोच मिति श्रुयूपमाणेभ्य एव उपदेशः ॥” — इत्याह बहृन्भाये सायणः ॥ इद्रा माध्यमिका अग्नयः, पयसः पार्थिवा अग्नयः, आदित्यास्तूत्तमा अग्नयः ; तदेवं सर्वविधान्विसम्बद्धा भवति गौरितीक्ष्ण प्रतिपादितम् । तथाच गौदुग्धपानात् शरीरे वैद्यु-
ताग्निः, जाठराग्निः, तापय जायते पीपितय भवतीति गो-
रादरथीयता सूचिता । सा च अनागाः अनपराधा अतएव अदीना पक्ष्या अती तदधी यज्ञान्येष न विधेय इत्यादेशः । चिकितुषे प्रज्ञावते आर्यायैव ; नान्दिभ्य इति शम् ॥ १५

इति सामग्योसत्यव्रतसामथ्रनिभद्राचार्यविरचितायां
“मन्त्रसञ्जीवनी”-नाममन्त्रब्राह्मणव्याख्यायाम्
द्वितीयप्रपाठकौयोऽष्टमः खण्डः ॥ ८

ये गोप्राञ्जि, कृत्तगणेश अर्थात् माध्यमिक अग्निः (पारोत्र टैवशात्
तेजोश्च) जननी ; ये गोप्राञ्जि वसुणेश अर्थात् पार्थिव-अग्निः इतिहा
(अर्द्धर गहनपत्रिभ निवाम, अग्निः शोचनकर्त्री), ये गोप्राञ्जि आदित्या-
गणेश अर्थात् गौर-अग्निः भगिनी (पारोत्र ताणेश गवांश्चाने विजागकादिनी) ;
ये गोप्राञ्जि अहुररुण सर्षोऽर्द्धे इत्येव अग्निः ; कोगवा तावृण जन

ପରାମ୍ନା ଅବଧାମ୍ନା ଗୀତୋକ୍ତ (ସଞ୍ଜାନାୟ) ବନ୍ଦ କରିବ ନା । ସୀତାରୀ ପ୍ରଜ୍ଞାବାନ୍
 (ଆର୍ତ୍ତ), ଠିକାଦେବର ଅନାଦେ ଏ ଆଦେନଂ କୁମ୍ଭିଣାମ (ଅନୋର ଚକ୍ରା ନଦେ ।)
 ଚୈତି । ୧୧ ॥

ମାମଦେନୌସ ମହତ୍ତାହ୍ମଣେର ଦ୍ଵିତୀୟପ୍ରଗୀର୍ଣ୍ଣକୀର ଅଷ୍ଟେୟ ପଠେ
 ମହାତ୍ତତ୍ତ ମାମଅମୀର ହୃତ ସମାପ୍ତବାନ ମମାପ୍ତ ॥ ୧ ॥

॥ ଇତି ଦ୍ଵିତୀୟଃ ପ୍ରପାଠକଃ ॥

॥ ଇତି ॥

(ଛାନ୍ଦୋଗ୍ୟବ୍ରାହ୍ମଣେ)

॥ ମନ୍ତ୍ରବ୍ରାହ୍ମଣ ସମାପ୍ତମ୍ ॥